

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
II

БЕОГРАД
Српска академија наука и уметности

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

INAUGURAL SPEECHES
OF SERBIAN ACADEMICIANS
(1886–1947)

Volume 2

The volume is published on account of the SASA Presidency resolution adopted at its 2nd session of 20 February 2020 and the SASA Executive Board resolution adopted at its 33rd session of 5 November 2021

Editor-in-chief

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

Књига је објављена на основу одлуке Председништва САНУ са II седнице
20. фебруара 2020. године и одлуке Извршног одбора САНУ са XXXIII седнице
5. новембра 2021. године.

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2021

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,

President of SASA

academician Zoran V. Popović,

Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,

Vice President of SASA for Social Sciences

academician Zoran Knežević,

Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,

President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,

President of SASA Branch in Niš

academician Milan Damnjanović,

Secretary of the Department of Mathematics, Physics and Geo Sciences

academician Vladimir Stevanović,

Secretary of the Department of Chemical and Biological Sciences

academician Dejan B. Popović,

Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,

Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,

Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,

Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,

Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,

Secretary of the Department of Arts

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Зоран Кнежевић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Опранка САНУ у Новом Сагу

академик Нинослав Стојадиновић,
п̄редседник Опранка САНУ у Нишу

академик Милан Дамњановић,
секретар Одељења за математичку, физику и тео-науке

академик Владимир Стевановић,
секретар Одељења хемијских и биолошких наука

академик Дејан Б. Поповић,
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења уметности

THE SASA BOARD FOR HISTORY AND
PUBLICATION OF ACADEMIC SPEECHES

President

academician Miro Vuksanović

Members

academician Vladan Đorđević

academician Gradimir V. Milovanović

academician Radoje Čolović

corresponding member Dragan Vojvodić

corresponding member Jelena Jovanović

corresponding member Pavle Petrović

corresponding member Tanja Ćirković Veličković

Board secretaries

Danka Kuželj

Marina Ninić

Board assistant

Dragoslav Boro

АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ИСТОРИЈАТ И
ОБЈАВЉИВАЊЕ АКАДЕМСКИХ БЕСЕДА

Председник

академик Миро Вуксановић

Чланови

академик Владан Ђорђевић

академик Градимир В. Миловановић

академик Радоје Чоловић

дописни члан Драган Војводић

дописни члан Јелена Јовановић

дописни члан Павле Петровић

дописни члан Тања Ђирковић Величковић

Службени сарадници

Данка Кужељ

Марина Нинић

Технички сарадник

Драгослав Боро

Академске беседе редовних чланова Српске краљевске академије у овој књизи објављене су према њиховом првом издању без језичких, стилских, правописних и других измена – да би аутентичност текстова била у потпуности сачувана.

САДРЖАЈ

Миро Вуксановић <i>Приступне беседе српских академика (уреднички предговор другој књизи)</i>	15
Прави чланови Српске краљевске академије (1886–1947)	19
Приступне беседе (1890–1914)	
Академија природних наука	
Сима Лозанић <i>О ароматичним глицијокарбамаинима</i>	39
Јован Цвијић <i>Структура и подела планина Балканској полуострва</i>	57
Михаило Петровић Алас <i>О мајемајичкој теорији активности узрока</i>	95
Богдан Гавриловић <i>Проблем простора, хипер-простора и континуума</i>	135
Сава Урошевић <i>Један поглед на постојанак кристаласних шкриљаца</i>	151
Академија философских наука	
Владан Ђорђевић <i>Корис и Досијеј</i>	167
Јован Туроман <i>Борба за хуманистичну гимназију и борба против ње</i>	241
Петар Пера Ђорђевић <i>О реду речи у српском језику</i>	259

Љубомир Стојановић	
<i>О индивидуалисању српскога језика</i>	295
Андра Николић	
<i>О књижевној кријици</i>	313
Александар Белић	
<i>Основне црте историјској развијка српскога језика</i>	323

Академија друштвених наука

Јован Ристић	
<i>Леополд Ранке и ослобођење Србије</i>	329
Глигорије Гига Гершић	
<i>Пољед на међународни и државојравни пологај Босне и Херцеговине и</i> <i>острва Кијра према научним оценама прејсјавника данашње</i> <i>међународно-јравне теорије</i>	343
Стојан Бошковић	
<i>Државна идеја у старој и новој српској Краљевини са пољедом на исту</i> <i>идеју код осталих словенских народа</i>	385
Нићифор Дучић	
<i>Свети Сава, српска црква и српска краљевина у XIII вијеку</i>	389
Јован Мишковић	
<i>Српска војска и војевање за време усјанка, од 1804–1815 године</i>	401
Јован Ђ. Авакумовић	
<i>Стара српска порођа поређена са енглеском порођом</i>	427
Милутин И. Гарашанин	
<i>О пољичкој књижевности</i>	447
Љубомир Јовановић	
<i>О Лејојису поја Дукљанина</i>	463
Михаило В. Вујић	
<i>Најновији обрј у шртовинској пољичици</i>	469
Јован Н. Томић	
<i>Град Клис у 1596. години</i>	491
Ђорђе Павловић	
<i>О јравосују</i>	511
Слободан Јовановић	
<i>Уставобранијељи и њихова влада 1838–1858</i>	523

Академија уметности

Милан Јовановић Морски <i>Поїлед на индијску драму</i>	541
Павле Паја Јовановић <i>Изложба слика</i>	563
Јован Јовановић Змај <i>Краљевић Марко и Троїлав Арайин</i>	569
Стеван Тодоровић <i>Изложба слика</i>	575
Симо Матавуљ <i>О умейној йријовеци (расйрава)</i> <i>Цар Дуклијан (йријовеїка)</i>	581
Урош Предић <i>Изложба слика</i>	603
Андра Стевановић <i>О Дечанима</i>	609
Богдан Поповић <i>О йоложају йридева у їруїи с именицом</i>	613

Чланови који нису одржали беседе

Светолик Радовановић	655
Андра Ђорђевић	657
Михаило Гавриловић	659
Стеван Сремац	661
Лаза Костић	663
Јован Бошковић	665

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

АКАДЕМИЈА ФИЛОСОФСКИХ НАУКА

A $\frac{10}{VI}$

~~Dr 10234~~

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

37(091) (497.11 + 495)

ГРЧКА И СРПСКА ПРОСВЕТА

Dr 10292/8

НАИНСАО

Др. ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ.

37(495): 929 Korac's A.

37(497.11): 929 Obradović D.

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1896

Владан Ђорђевић
Кораис и Доситеј

Владан Ђорђевић

Владан Ђорђевић
(Београд, 21. новембра 1844 – Баден, 31. августа 1930)

Био је лекар, књижевник и политичар, др медицине, начелник санитета, министар просвете и народне привреде, посланик у Атини и Цариграду, председник министарског савета (Владе) и министар иностраних дела.

Српско учено друштво: редовни члан Одбора за науке јестаственичке и математичке и Одбора философског и филолошког од 6. фебруара 1869.

Српска краљевска академија: прави члан Академије философских наука од 28. децембра 1892.

Приступну беседу одржао је на другом свечаном скупу Српске краљевске академије, 30. априла 1894. године (објављена као поглавље књиге *Грчка и српска просвета* у: Посебна издања / Српска краљевска академија, 6 (1896): 127–275).

* Фотографија на претходној страни Библиотека САНУ F-209-03.

Није ово први пут, да се у српској књижевности помиње име Кораисово.

Још пре 52 године, један од мојих претходника у раду за ближе познанство између српске и грчке књижевности, *Вукашин Радишић*, написао је 1842 у Цариграду, где је био секретар српскога заступништва, и штампао је у Београду¹ нарочити чланак о Кораису, кога зове новим Сократом нове Јеладе.

У томе чланку Радишић тврди, да је Кораис, прокрчивши путе за све науке и уметности на новоме грчком језику, постао учитељ свима сувременим грчким богословима, правницима, лингвистима, лекарима, философима, беседницима, песницима, политичарима, грађанима, судијама и државницима. Преузносећи Кораисово родољубље и човечност у свему, што је радио, Радишић налази, да нема ниједнога Кораисовог списка, који не би био и Србима од велике користи. Што год је казао о старом јелинском и новом грчком језику, све би то могло бити дивно правило и за српске раднике на језику. То исто важи и о свима другим поукама народу, које се налазе у његовим многобројним писмима, којима се Радишић нарочито одушевљава и обећава превести их на српски „имајући с њима наравно неку намеру“. Каква је била та намера види се из одломка једнога писма Кораисовог првом председнику нове Грчке, Каподистрији – који одломак Радишић цитира. У томе писму Кораис светује првога управника нове Грчке, да не пушта сувише младе Грке у туђину на науке. „Нека се науче најпре у Јелади, у јелинским школама, од јелинских учитеља, јелинскоме језику и праотачкој Христовој вери, па после, овако оружани, нека старији и зрелији иду у туђину, која их онда неће моћи отуђити од својштине. Од омладине, у туђини васпитане, која није довољно напојена духом свога завичаја, шта ће друго Јелада дочекати и видети него, на своју велику жалост и штету, саме Французе, Енглеze, Немце, Италијанце, али никако и нигда праве, честите и срећне грчке грађане. Светуј и неразборите родитеље, да не шаљу своју децу на страну пре него што ту, у отаџбини, не изуче савршено грчки и нашу беспорочну веру, јер их само то може у туђини сачувати од разврата. Кад јелинску омладину будете пуштали из отаџбине у стране земље, највише јој препоручите ове спасоносне речи: *Δὲα νε γιγναιῖτε. Ἐσα νικῶσαιῖτε, добраа држитῖ (I. Къ болхн. 5. 20. 21) Господ ти стопе управио велики човече!*“

Овај цитат, узгред буди речено, показује да је Вукашин Радишић још 1842 слутио оно, о чему смо се ми тек после 50 година на своју и народну штету уверили, тј. да сувише млади људи, који још не познају своју отаџбину, нити су још како ваља проникнути духом

¹ У бр. 6-ом „Додатка къ Србскимъ, Новинама“ од год. 1842.

народним, васпитавајући се у туђини, могу отуда донети позитивнога знања, али махом за то изгубе свој народни дух, постају фанатички имитатори туђих установа, закона, обичаја, пресађују све, што им се у туђини допало, па и оно што је тамо природни резултат вековнога развитка, а што је у њиховој отаџбини неприродан и за живот неспособан накаламак – те тако уместо да отаџбина од њиховога знања има користи, она се оназађује и спречава у свом природном развијању.

Радишић није испунио своје обећање, да преведе Кораисова писма, јер је, на жалост српске књиге, сувише рано преминуо.² Ми ћемо му, и ако тек после 50 година, жељу испунити. Али Радишић је упркос своме кратком веку ипак доспео, као што ћемо даље видети,

² Кратка виографија Вукашина Радишића налази се у „Поменнику“ М. Ђ. Милићевића, стр. 588.

Нека нам буде допуштено овде допунити ту виографију потпуним списком његових дела, у колико смо их до сад нашли.

Вукашин Радишић био је и песник и књижевник, и учен професор и дипломата. Од његових песама нашли смо ових 18: Ода попечитељству просвјештенија у Књажеству Србији 5 јула 1838; ода радојелцима и радопилцима па без невоље задуженицима; приказ сплеткашу; прича (Голубица I, стр. 169, 271, 272); побуда мојим младим слушатељима поетике, говорена при почетку исте науке 1839, 6-ог нојемврија у књажества србског крагујевачком гимнасијуму; науке из азбуке; ругачу поесије; ода г. Јовану Стејићу; весна мајка, ружа ћерка; срећа; галеомиомахија или бој мишева с мачком, од Теодора Продрома или Птохопродрома, Цариграђанина XII века, две идилице: Клеодам и Миртон, из Биона, и протак, од Мосхуса, обе превод с јелинскога (Голубица, II, стр. 15–24, 39, 134, 137, 138; 141, 234–236): мој прелазак преко Црнога Мора; моја женидба; писмо Глиши Возаровићу о „Голубици“ (Голубица, III, стр. 189, 194, 233); име грађанина; чворци на дуду; плач за мојим покојницима (за женом и ћерком, прекрасна песма); натпис на надгробној плочи моје љубе Маре и ћерке Јелене (такође врло нежна песма) Голубица, IV, стр. 21, 23, 135 и 142; начии којим се у браку љубав чува; молитва Богу у мојој болести (Голубица, V, стр. 87 и 115). – Осем ових песама, Радишић је превео целога Анакреона (двадесет и једна ода Анакреонова у Голубици I, стр. 233–248; тринаест његових ода у Голубици V, стр. 101–112, а остатак у „Уранији“ за 1836 год.), Клеанта имен Зевсу (Голубица, IV, стр. 196) и Тиртеову елегију (Голубица V, стр. 113).

Као професор грчкога језика у крагујевачкој гимнасији Радишић је написао књигу „Грчка читанка за употребљеније српске младежи. У Београду, у књаж. срб. типографији 1837, на м. 8° стр. 180 (грчки наслов: *Αναγνωστάριον, εις χρῆσιν τῆς τῶν Σέρβων νεολαίας, σχεδιασθὲν ὑπὸ Βουχάσσινον Ῥαδίσιου Διδασκάλου τῆς σήμερον ἐλληνικῆς γλώσσης Ἐν τῷ Ἡγεμονικο-Σερβικῷ γυμνασίῳ τῆς Κραγουεβτσης. Ἐν Βελιγραδίῳ, ἐκ τῆς Ἡγεμονικο-Σερβικῆς Τυπογραφίας* 1837). Да би могао у овој читанци написати српско б, Радишић је измислио за грчку азбуку писме β. Као мото узео је Доситејеве речи из „наравоученија“ треће басне: „ови ми је грчки језик од младости мио, и рад бих да се многим од наших младића смили.“ Садржина је читанке одабрана: у првом одељку кратке реченице о животу старих Грка, у другом мало дуже реченице шаливе садржине, у трећем Диогена Лаертија философске изреке, у четвртм кратке приче из Елијанове историје, у петом изреке из Плутарха, у шестом разговор Сократов о врлини, у седмом превод Стејићевога чланка о Богу на грчки, у осмом грчки превод Доситејеве расправе о љубави (из савета здравога разума), најзад неколико песама Георгија Сакеларија. На крају књиге речник грчко-српски свију речи употребљених у тој читанци. –

Од осталих књижевних радова Радишићевих поменућемо овде: „Два Сократова разговора из Ксенофонових знаменитости“ (Голубица I, 112 и 118), друга два Сократова разговора (Голубица, II, 41–50) „Сократ проповеда Продикову басну о младом Ираклију“ (Голубица, IV, 5 6). –

Остали Радишићеви радови у вези су с Кораисовим, где ћемо их и поменути.

да српској књижевности саопшти гдекоји од Кораисових епохалних приступа к његовим критичким издањима старих грчких аутора.

Приступајући овде проучавању живота и рада *Кораисова*, ми ћемо најпре изнети неколико података из његове автобиографије. Он ју је, на наваљивање својих пријатеља, написао тек у 81-вој години свога живота, јер налажаше да „ко хоће да пише историју свога живота, треба да забележи све успехе али и све грехе свога живота, и то тако тачно, да прве не увеличава, а друге да не смањује, или да их са свим прећуткује – а то је веома тешко због самољубља, које нам је свима урођено. Ко у ово сумња нека проба да напише само две врсте из своје биографије, па ће видети колико је то тешко.“

Кораис је у својој истинској скромности правога великога човека, за коју ћемо доцније видети много доказа, налазио, да нема никаквих успеха да набраја из свога живота. Своје погрешке радо би испричао „када би публикување његових грехова *могло* кога год да поправи,“ али он у ту могућност не верује. Он се дакле задовољио, да у својој автобиографији забележи само неколико података о своме животу, само зато, да исправи нетачности у списима оних, који су „нашли да треба да опишу његов живот још пре његове смрти“.³

Адамантиос Кораис родио се 27 априла 1748 у Смирни, као прво дете Јована Кораиса из Хиоса и Томаиде Рисиосове Смирњанке. По мајци је дакле био унук Адамантиоса *Рисиоса*, једнога од најученијих Грка онога доба, који је у својој младости био учитељ у Хиосу, а доцније се настанио у Смирни, где се оженио, и немајући мушкога, порода, васпитао је своје кћери као синове, тако да је Кораисова мајка била образована жена, докле му је отац био човек без образовања, али је увек жудео за науком и био је одличан човек и угледан грађанин, који је 10 пута биран за димогеронта, који је сваке године био или у општинској управи, или тунор цркве, или надзорник болнице, или устабаша трговачкога еснафа.

„Чим смо дорасли за школу – прича Кораис – отац нас је, мене и мога брата Андреју, дао у школу. Мало раније је у Смирни основао био грчку школу *један калуђер* родом из *Ишак*, а под његовом управом, наш је учитељ био Панталеон Севастопулос из Хиоса. Овај учитељ и његова школа, беху као и остали учитељи и школе у ондашњој Грчкој, тј. у њих се добијало сиромашно образовање с богатим батинањем. Тукли су нас тако обилато, да мој брат напусти школу против воље наших родитеља. Ја орах и издржах у школи с два разлога: из љубави према науци, и из честољубља. Љубав према науци била је тако силна као љубав у правом смислу те речи. Честољубље ми се хранило славом мога деде Рисиоса, славом једнога рођака, лекара и филозофа Антонија Кораиса, и трећег рођака јеромонаха Кирила, који тада предаваше грчку књижевност у Хиосу. Последњи и најважнији узрок с кога сам ја издржао у школи, хтео сам да прећутим, али он служи на част моме деди, па ћу да поменем и то као пример како ваља родитељи да подстичу своју децу и унуке на све што је добро.“

³ Од автобиографије Кораисове има много издања. Ја сам у Париској народној вивлиотици видео, и *после 60 година* први расекао листове првога издања: *Βίως Αδαμάντιου Κοραή συγγραφείς παρά τοῦ ἰδίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπροστίθη ἡ εἰκὼν καὶ τὸ πανομίστιον τῆς ὑπ’ αὐτοῦ συνταχθείσης ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς. Φιλοτιμῶ δαπάνη τῶν ὁμογενῶν. Ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Εβεράρτου, rue du Foin St. Jaques № 12 – 1833.* – Друго је издање Шуццово, на латинском језику, Лигниц 1834, треће Пајкерово у Бреслави 1849, четврто (и ако на њему пише треће) је из штампарије Никите Пасари, у Атинама, 1870 године.

„Моме деди било је врло жао што није имао мушкога порода. Пошто је образовао и удомио своје кћери, он је с нестрпљењем чекао њихову мушку децу, да им он да грчко образовање. Али видећи, да га већ издаје очњи вид и да му се примиче смрт, он написа свој тестаменат, у коме прва тачка беше, да он оставља своју вивлиотику ономе од својих унука, који први сврши грчку школу. Моја браћа од тетака утркивала су се са мношвом у учењу, само не би ли који од њих наследио дедине књиге, али моја је срећа хтела, те ја први сврших школу, и тако ја наследих дедину вивлиотику.“

Кад сам прочитао, да је Кораис, једино благодарећи својој великој љубави према науци, своме честољубљу, и вивлиотици свога деде, *издржао* у школи Јеротеја Дендринна Итачанина у Смирни, ја сам се морао врло зачудити, јер ево како наш *Доситеј*, у једном свом писму из Сесвегена у Лифландији 1788 описује⁴ постанак ове исте школе и рад у њој:

При почетку осамнаесте стотине година два монаха, Макарије Патмиос и Герасим Итакисиос, пошто су се образовали у Италији, основаше грчку школу у Патмосу. Из те школе изашло је много учитеља и свештеника, који за тим основаше грчке школе у многим местима мале Азије и Грчке. Један од тих учитеља из Патмоске школе био је и *Јеротеј Дендрин* из Итаке, који је основао школу у Смирни. Он беше побожан човек али без празноверје, прост калуђер али заклет и непријатељ калуђерских злоупотреба, просјачења с чудотворним иконама и моштима. Кад би му неко рекао за какву икону, да је чудотворна, он би одмах упитао да ли она сама собом стоји у ваздуху или је прикована, обешена или прилепљена за зид? Зато су га сви јерусалимски и светогорски калуђери мрзели, и Бог зна шта би од њега урадили, да га нису сви становници Смирне и хришћани и Турци, због његовога поштења волели и бранили, тако, да ни Митрополит Неофит, који је Јеротеја пуних 15 година мрзео, није могао ништа друго да му учини, осем што му за све те године није допустио у цркви беседити, а кад је видео, како је слава Јеротејеве врлине за то време порасла по Азији, Архипелагу и по Грчкој, митрополит се с њиме измирио. Јеротеј је учитељовао у Смирни пуних 46 година. Да је марио за богаство, он је могао у онаквој вароши и у оним околностима постати богат човек „али онда не би био то што је био, нити би се о њему овако писало и проповедало“.

А ево како наш Доситеј описује своје прво виђење с Јеротејем, и своје трогодишње учење и бављење у његовој школи, те да видимо да ли се у тој школи добијало „сиромашно образовање с богатим батинањем“.

„Нађемо учитеља – вели Доситеј – где мноштву ученика, од којих неки беху свештеници с великим брадама, тумачи нешто. Каква би срећа за ме била, помислих у себи, када бих и ја могао бити међу тим ђацима. Кад је он свршио своје предавање дође други, млађи учитељ, да предаје другој класи, а ми пођемо у Јеротејеву собу, и кад сам му казао ко сам, шта сам, куда и за што путујем он ми рече: „У Патмосу за 2–3 године потрошићеш све што имаш, па су чим ћеш после натраг поћи? Остани овде, рече ми, јер овде ако останеш и десет година нећеш за стан и за храну ни паре потрошити. Ова школа храни 30 ученика, а из тако далекога места да сте петорица дошли ја бих вас радо примио.“ Учини ми се, као да неко божанство

⁴ Живот и прикљученија Доситеја Обрадовића, II, стр. 115–117 издање браће Јовановића у Панчеву.

из њега говори; радостан приступих да му пољубим руку, но он ми рече „Богу благодари, који те је овде довео, где ћеш све задобити за чим жудиш.“ Призове попа Антима Атињанина и рече му, да ме прими у своју собу, која је за двојицу, а он је у њој сам. Ево, драги мој, почетка среће моје на овоме свету, моје давно жуђене науке.“

„Ово што бих вам рад био описати, толико је за ме важно, да ми неће бити могућно описати тако како ја то целог живота осећам. Све остало тј. што сам из Баната изашао, после из места у место путовао, према овом случају, изгледа ми као обична случајност у животу. Али да сам у Смирну дошао и да сам у њој онога божанственог човека, учитеља Јеротеја познао, који ме је онако милостиво примио, да сам се његових добротинастава и науке удостојио – то је само благи Промисао могао учинити.“ – – –

„Кад сам у прекрасну Смирну дошао, знао сам мало простога грчкога језика, колико сам научио у Крфу, Мореји и Хиландару, и говорио сам тако, да ми се не само деца него и матори људи смеју; али сам се и ја њима смејао. Како би се лекције свршиле, скупили би се чопори дечице око мене. Ко ће пре са мном говорити! Сви би ме учили и настављали. За 4–5 месеци научио сам лепо говорити, а чим сам научио прости грчки језик, за јелински ми је било лако. Све црквене књиге, које сам на словенском знао, могао сам потпуно разумети, и на крају прве године био сам напреднији него неки који су 3–4 године пре мене почели. Тада ме већ дечица нису више питала „*Ποῖος σὲ ἔμαθε πατὴρ εἰς καιρὸν ὀποῦ δὲν ἤξευρες γράμματα?*“ (Ко те запопи, попо, док још ниси знао књигу).“

„У дому школском издржавало се око тридесет ученика из различних места у Грчкој и на острвима. У моје три године, које сам ту пробавио, неки су одлазили а неки долазили, и тако имао сам прилике познати све грчке особине. Сви школски алумнисти живљаху у слози и љубави, нити би ико имао узрока на кога срдити се или злобити му. Учитељ сам био је прави анђеоло небески и поступао је с нама свима као родитељ, те смо се зато и ми сви старали да га задовољимо, а то смо могли само прилежним учењем и добрим владањем. Драга грчка омладина воли науку и способнија је за њу него сви народи на свету. Од природе хитри и оштроумни, када се из младости на добро упуте – нема доброте и вредноће над њиховом. Али, с истога узрока, ако се на зло упуте, ваља их се добро чувати, јер велика хитрина, када се у лукавство преобрати, велико је зло. Али злу, пакосну и лукаву није било станка при Јеротеју. – Трапезу смо имали заједно с учитељем. – – Сви старији ученици врло су радо млађима објашњавали задатке, тумачили тежа места, тако да је сваки од нас имао не једног него десет и двадесет учитеља, који су једва чекали, да нас у чему поуче. Други учитељ после Јеротеја био је *Хрисант*, један од првих његових ученика, који је уједно био иконом школе. Његово име значи златни цвет, али душа тога човека била је тако блага, слатка и добра да је заслуживао да се зове: рајски, небесни, Божији цвет! Па моји другови Антим Атињанин, Агапије Пелопонисиотски, Кипријан Критски, Максим Ларисиотски! Никада нисам те људе погледао а да не рекнем: Вечни Боже, дај хришћанству овакве епископе – – Овакви су били Јеротејеви ученици, и ласно је замислити колико је он добра учинио за 46 година свога учителовања. – – – –

„Света, блажена, богоугодна Јеротејева душо! Давно сам ја од благога Бога овај час желео, да могу за живота рећи: Повјем име твоје братији мојој и посредје многих народова

васпоју те! Праведна душо! Ти си сад у слави небеснога оца, за кога си живела, и чију си свету вољу испуњавала. Прими овај знак вечне моје благодарности и спомињања. Проповедајући и славећи твоје име и твоју врлину, ја славим самога Бога, који је извор и прво начело свакога добра и благодати!“

После овакве имне Доситејево Јеротеју Дендрину Итачанину и његовој школи у Смирни, ми одиста не знамо шта да мислимо о податку, који нађосмо у почетку Кораисове автобиографије. И ако је батинање по школама онога доба била педагошка метода (ми ћемо је наћи и у Чакову, у првој школи коју је Доситеј учио) опет, тешко је замислити, да је мала школа Јеротејева, у којој су се учила мала деца, била тако у основи различна од више („философске“) класе у којој се учио Доситеј. И одиста *Теријан* у своме великом делу о Кораису⁵ не само што с највећим поштовањем говори о Јеротеју и о „славној школи“ његовој у Смирни, у којој је „50 година предавао на велику корист грчкога народа, него тако исто говори и о његовом сураднику Панталеонту Севастопулу, непосредном учитељу Кораисовом, за кога вели да је био учен и енергичан човек, велики поборник за опште добро, да је он основао болницу у Смирни. „Вероватно је – вели Теријан – да Кораисов брат Андреја није ни најмање марио за школу и за учење те да је зато оставио школу, као што се види из доцнијих писама Кораисових, у којима говори о дембелуку свога брата, о његовом зазирању од свакога рада.“

Из писама Кораисових⁶ види се, да је Кораис тога свога недостојнога брата толико волео, да му је слао месечно издржање и онда, када је сам у највећој сиротињи живео.

Појамно је дакле, што је Кораис, пишући своју автобиографију у дубокој старости, гледао да нађе каквога оправдања за бегане од школе свога љубимца.

Али има једно питање, које нас овде мора више интересовати.

Што је Кораис прво пошао у ову школу, то је са свим појамно. Она беше онда једина школа у Смирни.

Али откуда у Јеротејевој школи наш Доситеј?

Шта тражи син Ђурђа Обрадовића, ћурчије из Чакова, у Банату и Круне Ранка Паункића из Сен-Мартона – чак у малој Азији?

Тражи науке, и то тражи *грчке* науке.

Како је до такве жеље дошло оно српско сироче без оца и мајке, које би пропало да га није прихватио тетак Никола Парчанин?

Откуда да за грчком науком жуди оно дете, које је у Чаковској школи могло научити само буквар, часловац и псалтир, јер и његови први учитељи, старас Добра и „магистар“ Стеван Микашиновић не знају више?

Ми знамо из автобиографије Доситејевој,⁷ да је у његовом детињству његова сирота главица била пуна богословских пролога, које је он, сакривен у олтару Чаковске цркве, гутао.

Знамо, да је његова млада душа жудела само за пустињама и пештерама, у којима би се могао посветити, као што су се посветили и сви они свеци чија је „житија“ прождирао

⁵ l. c. стр. 93.

⁶ *Επιστολαὶ Ἀδαμάντιου Κοραΐ, βουλὴ μὲν καὶ δαπάνη τῆς ἐν Μασσαλία κεντρικῆς ἐπιτροπῆς Κοραΐ, ἐπιμέλεια δὲ Νικόλαου Μ. Λαπαλᾶ ἐκδιδομένη. Αθήναι* 1885, I, стр. 797, II, стр. 797, III, страна 1001.

⁷ Живот и прикљученија Димитрија Обрадовића нареченога у калуђерству Доситеја, њим истим списат и издат. I. Издање Српске Књижевне Задруге, у Београду 1892.

из српских и влашких црквених књига, јер и ове беху онда штампане ћирилицом, а деца у Чакову говораху онда и српски и влашки подједнако.

Откуда дакле у нашега младога свеца, и кандидата за пустињички аскитски живот, толико жудње за вишом науком и то на грчком језику?

Прве грчке речи, које је наш Доситеј чуо, беху ове: *Καταραμένοι παπάδες, ποῦ κάθονται μεθυσμένοι* – проклети попови, где су се запили, те их још нема?

Тим речима давао је одушке својој срџби Дима Грк, кад би по највећем кијамету чекао пред Чаковачком црквом, јер он није пропуштао ни једно јутрење, ни једну службу и вечерње јер је хтео, ако ништа друго а оно бар „*Νὸν ἀπόλειξ τὸν δούλον σοῦ δέσποτα*“ да грчки чита.

Слушајући тога Грка, а жудан свакога учења, Доситеј пожели да научи грчки. И чим је чуо да је Грцима у Чакову дошао „даскал“ и отворио грчку школу, он, не питајући никога, напушта српску и полази у грчку школу. „Мени се – вели Доситеј – тај дан учинило као да сам у Божијем рају био. Као да је душа моја, пре много хиљада година у ком Питагореву ученику била, и као да је знала једанпут златни и слатки Сократов и Омиров језик, пак као да га је била по напитку воде заборављења заборавила, пак истом у једанпут опет као да се је с медоточном сладошћу његовом састала и с горећим срцем и душом почела га учити.“⁸

Али овај Доситејев покушај да напусти српску школу за љубав слаткога и медоточивога језика Сократовога и Омировога, наукао му је тако варварску казну српскога „магистра“ да је проклињао и чича Диму и грчкога даскала, а жудња за пустињом и светитељством постала је опет права фикс-идеја његова. Његов тетак и поочим видећи, да нема ништа од његове намере, да Доситеја ожени и запопи, покушао је, да га излечи од његове фикс-идеје, и дао га је на занат у Темишвар. Али, и ако је Доситеј у Темишвару имао прилике да слуша тадашњега владику Ђорђа Поповића који је још онда пре 150 година о калуђерима и калуђерству, о женидби и о породици говорио, како би најпаветнији човек тек данас могао говорити – ипак је Доситеј побегао са заната у Темишвару чак у Фрушку Гору, у манастир Опово, где га игуман прими за слушче. Ту се опет бацио на читање „житија свих светих“. Од такве читанке па до гладовања, да би се човек посветио – само је један корак. И дете поче збиља да гладује, покушавајући да по неколико дана не окуси ни хлеба ни воде. Игуман Теодор Милутиновић, родом из Србије, из „београдскога предела“ човек без икакве учености, али пун здравога разума, говорио му је да је данас сва светиња у томе „поштеним човеком бити“ – али се млади фанатик бранио „житијама“ и тако га друге године постригоше и наденуше му име онога свеца, који му је био најмилији, јер је и Св. Доситеј још у 7-ој години живота оставио родитеље и отишао у калуђере. Како је било светаца, који по 40 дана нису ништа окусили, то је и наш Доситеј сада покушавао, да стигне тај идеал, и, да му на то није игуман подвикнуо „или ћеш јести као и други људи, или пут за уши“ – он би још у Опову умро од глади.

Много читање спријатељило је Доситеја с другим једним младим калуђером, Василијем Осечанином, који га први упути да чита *историјске* књиге, и који га поче учити *лаштинском језику*. То га је излечило од житија. Доситеј се реши да иде у Русију *на науке*. Игуман му даде 15 дуката и овакав савет шумадијски:

„Пустине, пештере и светињичење извади из главе; томе се данас разумни људи ругају – – Учење жели и тражи колико више можеш – – – Колико сам ја прост и неучен, мени је

⁸ 1. с. стр. 35.

милије видити ученог младог Раича, него четири всељенска патријарха, који би били без науке као ја. – – – Иди за науком, с њом ћеш свуд престати и твоје живљење поштено заслужи – – – Неки дан си ми казивао шта си читао у оној росијској историји, колико се је Петар Велики старао за увести у царство своје свакојаке науке – – – Свемогући, преблаги вишњи творче, смилуј се на створенија твоја и таке премудре човекољубне цесаре и цесарице производи чешће на свет, који ће сву Европу, Србију, Босну и Херцеговину, наши стари мило отечество, Болгарију, Грецију и остале Божијем рају подобне земље, од тиранства, глупости и варварства избавити и ослободити. – – Послушај ти мој последњи савет: извади из главе то твоје светињичење, ја ти задајем моју српску веру, да из тога неће ништа бити. Тражи науку и гладујући и жеднећи и наготујући. Ја ти више желим да у једном малом сеоцу будеш мале деце учитељ него у Опову игуман или архимандрит. И ако ме послушаш, како знам да ћеш, благосиљаћеш ме кад у гробу будем.“⁹

И доиста је Доситеј благосиљао свога „милостивога оца и благодетелја.“

Осем оваких савета његовога шумадијскога добротвора, још је нешто утицало на Доситеја да се ода науци. Читајући Златоустове беседе он је дошао до закључка да је тако могао беседити само онај, који се у Атинама и у Александрији учио. Од тога доба „не само на јави него и у сну, ништа ми већ није било на уму и на срцу него велике библиотеке, академије, школе и учитељи, где различне науке предају.“

И чим је преминуо његов ментор из Шумадије, Доситеј напушта манастир и полази у свет да тражи науке.

Пошто је с Милутиновићем за три године свога бављења у Опову био добро познао цео *Срем, Бачку и Банат*, Доситеј сада путује по *Славонији, Хрватској и Далмацији*, и тако познаје велики део земаља, у коме наш народ живи, диви се његовом гостопримству, којим га свуда дочекују, плаче над поцепаношћу нашега народа на разне вере, учи у *Зајребу латинску* граматику, за тим учитељује у Книну у Далмацији пуне три године, и пошто је тим радом стекао и уштедео стотину млетачких цекина, он оставља учитељовање и полази на науке. Али како је – чак у Книну – чуо био да „гласовити“ *Евџеније Вулгарис* предаје науке на јелинском језику у Атонској Гори, то се на ново јавља у Доситеју притајана стара жудња његова за Омировим језиком, он напушта своју намеру, да иде у Русију и полази – учитељу Евгенију. Али у тренутку када је хтео да се укрца у лађу, и да из Боке Которске крене у „Грецију“, ухвати га наступна „тресавица“, која га је држала 6 месеци, те је тако одложио своје путовање, и учитељовао је у *Црној Гори*, где га је владика Василије запопио, и у *Голубићу* близу *Босне*, где је оздравио.

За време свога бављења у Косову, а у дому попа Аврама Симића, и за љубав најстарије попове кћери Јелене, *Доситеј њерводи* Златоустове беседе на *њросѣо-срѣски језик*. Да би то девојци било лакше читати, он је цело поделио на главе, почињући сваку азбучним редом! Тако су постале „*Доситејеве буквице*“, које су по целој Далмацији преписивали, и које су још у рукопису постале врло популарне у целом српском приморју, тако да о њима један бечки књижевни лист „*Wiener allgemeine Literatur Zeitung*“ од 1814 има овакву белешку:¹⁰

⁹ I. с. стр. 103–107

¹⁰ Памятникъ мужемъ у славено-сербскомъ книжеству славнымъ въ жертву признателности и благодаренія Лазаремъ Боичемъ, I лѣта философіи слышателемъ, водруженъ. Перва часть 1815 (Пешта), страна 49-та.

„Прво дело на *новом* српском језику, које је написао српски Анахарсис Доситеј Обрадовић, и то на молбу једне *леје* поповске ћерке, беше превод једне омилије Св. Хризостома о историји апостола, који је превод с црквено-словенскога, под именом „Доситејева књижица“ растурен по целој Далмацији бар у *хиљаду ѝрејиса*.

На овом првом делу осетио је писац први пут како је слатко писати за један од свакога напуштен а захвалан народ, а доцније се концентрисаше све жеље Доситејеве у том задовољству, да пише за свој народ. Ко ће нам набавити само један од тих хиљаду преписа, да штапамо то прво дело овековеченога Обрадовића, које је тако интересантно и по самом узроку, ради кога је најпре написано?“

И с наше стране нека је слава и хвала Јелени Симићевој, тој лепој и дичној девојци са српскога приморја, што је ову и овакву жељу изазвала у срцу нашега Доситеја, да пише народним језиком за народ, као што он то изречно признаје.¹¹

Колико је силна морала бити Доситејева *љубав ѝрема науци*, кад га је кадра била отргнути од *сваке* друге љубави, којима је српско приморје изобиловало за наше славно сироче из Чакова, за нашега несудијенога свеца из Опова, за нашега суђенога просветитеља!

„*Љубав* – вели Доситеј – ово слатко и благодарно осећање, тако потребно и природно срцу и души нашој, мора бити опредељено за *нешто* вечно.“¹²

И она је одиста била одређена за његову вечиту славу.

Отргнувши се од свега, што је његовом срцу било драго, Доситеј се најзад укрцао у Сплету на морски брод, који га је понео његовој обетованој земљи – Грцији.

Али на броду све сами Грци, који тако „ситно“ говоре, да он већ очајава да ће икада грчки научити. Срећа те је у Книну научио мало *иџалијанскоја* језика, те се њиме помаже и на путу и у Крфу, где се неко време бавио, док је мало грчки научио, па онда преко Патраса и Навплиона оде у Свету Гору. Ту је имао два горка изненађења. Славни учитељ Евгеније Вулгарис „не могући трпети којекакве калуђерске кабале“ беше пре 4 месеца оставио „оно чудновато место“ и сви његови ученици беху се разишли. Друго непријатно изненађење беше за њ вечна свађа између Срба и Бугара чак и у Светој Гори, „јер не могу да се погоде чији је Хиландар“. Доситеј, дакле, оста само јесен и зиму у Св. Гори, па онда крене за острво Патмос у његову чувену школу, и да би што скорије стигао на Патмос, ударио је преко *Смирне*. Али у Смирни, за ручком, позна се с некаквим грчким архитектором, који се понуди да му покаже тамошњу грчку велику школу и да га позна с учитељем *Јерошејем*.

Ето откуда и како је дошао Доситеј Обрадовић у школу Јеротеја Дендринца Итачанина у Смирни.

Док се он учи у „философској класи“ те школе, да видимо шта је Кораис радио свршивши њене основне разреде и зарадивши тиме дедину вивлиотику.

У тој књијници нашао је Кораис неколика добра издања старих грчких писаца, међу

¹¹ II књ. издања Браће Јовановића, стр. 106.

Г. Живко Поповић у своме предговору к најновијем издању Доситејевих дела Српске Књижевне Задруге, (I. с. стр. IV) вели „Ова Јелена, што је случајно постала толико заслужна по добар обрат наше књижевности, удала се, како вели Зелић у својем „Житију“ (с. 76) за Богића Стратимировића, властелина Шибиног.“

¹² I. с. II, стр. 106.

њима Димостенове беседе и Стравонову географију с дугачким *лајшинским* примедбама Касавоносовим, које зачеше у њему жељу да научи латински. Тада се у Смирни могао научити тај језик само у католичких свештеника језујита, али као год што је наш Доситеј гладан побегао с ручка из „влашке колегије“, и ако му је унијатски бискуп у Загребу нудио више школовање и потпуно издржавање за неколико година, само ако хоће да се поунијати – тако и Кораис бежи „од непријатеља Исусових, који се само зову Исусовци, а који држе да је богоугодније дело покатоличити једнога Грка, него превести у хришћанство десет Турака или десет идолопоклоника“. На Кораисову срећу, у црквици тадашњег холандског консула, служио је тада протестански свештеник, и веома учен човек Bernhard Keun, који је баш тада тражио себи учитеља за грчки језик. Кораис му се понуди под условом, да му уместо плате даје лекције из *лајшинскога* језика. Кевн је на то пристао, и не само да га је учио латинском докле је сам научио грчки, и да му је ставио на расположење целу своју богату научничку вивлиотику – него је управљао целокупним образовањем Кораисовим, тако да је Кевн постао за Кораиса оно што је Јеротеј Дендрин био за нашега Доситеја. У једноме своме писму из Париза,¹³ у 46-ој години живота свога, Кораис овако говори о Бернаруду Кевну: „Никога на овоме свету не могу више волети, него што волим њега. И ко год и најмање воли мене, треба да воли и поштује овога мога васпитача. Што год знам, или ме је он сам научио, или ми је показао како, где и у кога ћу научити. Без готовости доминове да ми увек помогне, без утехе тога великодушнога и вернога пријатеља, ти би одавна отпевао мој парастос. Поред обилате помоћи, коју ми је указивао, преклињао ме је, да му увек јавим пријатељски сваку моју нужду.“

У књижници свога „другога оца и учитеља“ научио је Кораис не само латински него и јеврејски језик и утврдио се у старо-грчком, јелинском језику. „Видевши – вели Кораис у својој автобиографији – да Европљани, и ако нису ни Латини ни Грци, имају све што треба за латинско и грчко образовање, и ако нису Јевреји, имају и граматике и речнике јеврејскога језика, са свим природно сам дошао до закључка, да је у данашњу Европу побегла сва про света и старе Грчке, и Рима, па чак и Палестине. То је распалило у мени жудњу, да одем у Европу да учим.“

Па како је Кораисов отац желео, да своју трговину са свилом рашири из безистена у Смирни до Холандије, то је Адамантиос, у пркос своме зазирању од трговачког живота, у коме је видео велику сметњу за науку, за којом је жудео – ипак пристао, да се ода на трговину, само да се дочепа Европе и науке.

И Кораис оде 1772 у Амстердам, где је провео 6 година, посвећујући сваки тренутак слободан од трговине, учењу. Кевн му беше дао препоруку за свога друга и пријатеља Адријана Бирта (Buurt), који беше тада најученији и најуваженији свештеник у Амстердаму. Овај га је услед те прероруке дочекао као свога сина, и пошто га је испитао да види шта и колико зна, отпочео га је учити правилном мишљењу, су чим, по његовом мишљењу, треба да почне свако образовање. Бирт му је предавао Евклидова начела и логику, а што је још важније

¹³ Од 25 јуна 1792, упућеном Протопсалтису, певчику грчке цркве у Смирни, коме је врло много писао.

В. у горе поменутој збирци његових писама.

довршио је његово морално васпитање. „За моју врлину, вели Кораис – или боље рећи за колико толико зауздавање мојих страсти, имам да благодарим Бирту, његовој ученој жени и Кевну. Моју младост беше узбуркала бура страсти, и од пропасти у тој бури, сачувао ме је зазор од ових мојих учитеља и честољубље да се покажем достојан њих ове љубави.“

Окусивши слободе у држави, у којој се по законима владало, Кораис се грозио од помисли, да му се ваља враћати у Турску. Али он се 1778 морао вратити, само се зауставио неколико недеља у Бечу, да види свога *сџирица* Софронија, *архиејискоја београдскоја*, који беше побегао од зулума београдскога паше под окриље царице Марије Терезије.

Кораис се вратио у домовину баш после пожара, што беше уништио велики део вароши, која у исто време страдаше и од земљотреса. Општа несрећа у свези са сопственом (беше изгорела и кућа његових родитеља) бацише Кораиса у тешку меланхолију, у којој би, као што сам вели, позитивно полудео, да му не беше пријатеља и учитеља Кевна, с којим се једино дружио. Родитељи његови употребили су све на свету само да га задрже у домовини, они су се много надали од женидбе, исто као и Доситејев тетак. Али, као што је Доситеј претпостављао, да га каква, „свирепа лавица или медведица ноктима својим на парчета растргне“ него да га „најлепша српска кћи у своје незлобиве чисте девојачке наручи загрли“¹⁴ тако и Кораис, у пркос младости својој, лепоти и богатству младе, коју му родитељи нашли беху, није хтео да чује за женидбу. „Љубав према слободи беше у мене силнија од сваке друге љубави“ вели Кораис у својој автобиографији. Ова сличност међу нашим реформаторима иде и даље. Као што Доситеј доцније подиже брачни живот до светиње и пева му заносне имне¹⁵ тако и Кораис после 30 година, у једном писму Александру Василију, пише о браку ово: „Безбрачни живот, пријатељу, то је најнесрећнији живот на свету. Сваки паметан и поштен човек има *свешћу* дужност, да се ожени. Као што је од својих родитеља примио буктињу живота, тако и он треба да је преда другима. То је воља и догмат природе.“

За време овога свога бављења у Смирни Кораис је превео с немачкога „*Православно учење или крајњу хришћанску бојословију*“ дело московскога митрополита Платона, онога Платона, за кога је цар Јосиф II, кад се вратио из Петрограда рекао, да је најважнији човек у Русији кога вреди видети. Многе примедбе, којима је Кораис украсио овај свој превод Платоновога дела, не само што садрже већ у клици сва његова доцнија морална и реформаторска начела, него на сваком кораку српском читаоцу изгледа, као да не чита Кораиса, већ свога Доситеја. Ево неколико примера: „Која вајда – вели Кораис у једној од тих примедба – ако црква има много кандила и других драгоцених утвари, а нема добрих свештеника. Ако хоћеш, хришћанине, да украсиш твоју цркву, онда немој да је претрпаваш излишним накитом, него подај колико можеш од онога, што ти је Бог дао, да се отварају школе и болнице, помози сирочади и удовицама, а не бој се да ће црква остати без утвари.“ На другом месту вели: „Ништа жалосније него како хришћани данас празнују своје велике празнике. Ми с нестрпљењем чекамо Божић и Васкрс, али не да славимо Бога, него да обучемо наше нове хаљине, да трчимо један другом у посету и – да ждеремо. Свака недеља, а нарочито оне две пред велики пост проводе се у обожавању сопственога трбуха.“ – На трећем месту вели:

¹⁴ Живот и прикљученија I, стр. 27.

¹⁵ Види нарочито онај пасаж, када се вратио у домовину.

„Мржња противу иновераца, а нарочито противу бедних Јевреја, нема никаквога разлога. Крајња је рђавштина и пакост мрзити свога брата зато, што друкчије мисли.“ Па тако и о претеривању с постом и о многим другим питањима Кораис пише исто као и наш Доситеј. И ако сам Кораис за језик у овом свом преводу негде каже да је још „макаронски“ тј. бомбаст и схоластички „опет – вели Теријан¹⁶ – кад се овај његов превод упореди с Вендотисовим преводом истога Платоновога дела, или с Вулгарисовим преводом из Волтера, одмах се види разлика као између уметности Фидијеве и онога који прави лутке.“

Кад се родитељи Кораисови уверише, да га ни женидба не може зауставити у домовини, и да из дана у дан све више слаби са своје велике жудње за Европом, одобрише му да иде у Француску и да тамо учи медицину, и Кораис је стигао 9 окт. 1782 у Монпелије, где је остао шест година.

Је ли Кораиса вукла из отаџбине само љубав к науци, или је било још каквих разлога? Он сам вели у својој автобиографији, да је његова мржња према Турцима била постала права манија, да је побегао из отаџбине само да не гледа Турке, и ако не наводи ниједну неправду или насиље њихово, било њему или његовима, било и саме његовом родном месту. Међу тим, што није хтео да каже у спису намењеном јавности, то је признавао у својим приватним писмима. У једноме писму¹⁷ вели „има 50 година како сам се отргао из наручја моје отаџбине, не толико због дивљих Турака, са којима нисам имао никаква љосла, него због сународника, због такозваних хришћана с душама горима од турских. Лакше се сноси тиранија туђина, коју човек сматра као да га је бесан пас ујео. Али да сваки дан гледаш и слушаш тиранска дела и речи својих рођених, једноверних сународника, који говоре твојим језиком, и који се причешћују у твојој цркви – то се не може поднети. *То ме је оштерало из отаџбине.* Да би колико толико олакшао себи неутешну жалост овога егзила, старао сам се, колико могу, да допринесем просвети мога народа, јер сам предвиђао, да, ако и успе народ да се ослободи *иуђе* тираније, неће му много користити *слобода*, ако се за њу не *сиреми* просветом у правди, као што вели апостол, јер је *просвети* и *правда* једино у стању да очува слободу.“

Један од биографа Кораисових (Biographie nouvelle des contemporains, t. V, p. 52) вели да је Кораис у Монпелијеру учио живећи од годишње помоћи у 2000 франака коју му је давао Бернард Кевн. На то Кораис у својој автобиографији вели: „За цело би то драге душе урадио мој пријатељ и учитељ, да су му то само његова средства допуштала, али и он беше пуки сиромах. Истина и он је, и моји су рођаци с времена на време својим поклонима појачавали помоћ, коју су ми родитељи слали за живота свога¹⁸ и ону помоћ, коју сам имао када се продала, на ново подигнута кућа мојих родитеља – али и ја сам морао зарађивати својим трудом.“ Од ових књижевних радова нарочито се помогао преводом „*Клиничке медицине*“ Селе-ове и његових „*Neue Beiträge zur Natur und Arzneiwissenschaft*“, које је Кораис превео на француски, и од којих прво је дело разграбљено тако, да се морало приредити ново издање. Међу својим књижевним радовима у Монпелијеру, Кораис од претеране скромности и не

¹⁶ I. с. стр. 116.

¹⁷ Од 2-ога августа 1825, упућеном тадашњем председнику законодавнога и извршнога савета Грчке.

¹⁸ Отац му је умро 2 јула 1783 дакле пре него што је Кораис свршио прву годину медицине, а мајка му је умрла после годину дана.

помиње своје славне докторске расправе (тезе) нити ону о *ἰρροζνнцама*,¹⁹ која је изазвала одушевљење не само университета него и целога Монпелија, која је Кораису стекла поштовање и пријатељство свију правих научника онога доба – нити ону другу која се зове „*Ипокрайски лекар*, или о главним лекарским дужностима. Извод из првога Ипократовога афоризма“²⁰ у којој је, по признању најбољих стручњака, целокупна философија медицине.

Свршивши студије и поставши доктор медицине Кораис је хтео да види Париз те „модерне Атине“, да се и за њега не би цитирао Лисипов стих „*εἰ μὴ τεθέασαι τὰς Ἀθήνας, στέλεχος εἶ*“ (ко није видео Атине, тај је клада), али кад је стигао у Париз (24 маја 1788) запао је баш у спрему за Велику Франц. Револуцију. Кад је револуција букнула, појамно је да се Кораис одлучио да никада више не живи под тиранијом. „Ову ми је одлуку – вели он у својој автовиографији – још више утврдила давнашња жеља да принесем, колико ми год силе буду допустиле, *ἰρροσвейи мојеја народа*, нарочито кад сам видео, да је ширење просвете у француском народу зачело у њему љубав за слободу. Као једино средство за моје сурадничтво у просвети грчкога народа изабрах ово: *да ἰррeredим нова издања свију старих јелинских ἱисаца, с дуичким ἰредјоворима и ἱшумачењима на ἰрросјом грчком језику*, тако да их могу читати не само они, који знају јелински, него сваки. За такво предузеће требаше ми потпуније знање јелинскога језика, како би се текст старих писаца издао у *ἰошјуно кријшичком издању*. На то дакле концентрисах сву своју пажњу, и *најусјих како лекарски занаш ἱшакo и свако друго занимање*.“

Али, да би могао радити на томе главном задатку свога живота, ваљало је пре свега *живејши*, а то беше за време Франц. Револуције врло тешко, а најтеже за сиромашнога *научника*, који се ради науке одрекао свога заната. Кораис је, дакле, морао да даје лекције из грчкога језика, да преписује старе рукописе за богате инглеске бискупе, који се интересоваху за старине – само да се хлебом храни – јер је кило хлеба коштало 60 франака, а кило меса 120 франака у асигнатима. Не само Кораис, него и многи други научници онога доба, који су за време Револуције живели у Паризу, морали су продавати своје најдрагоценије књиге за парче хлеба. При свем том Кораис ради као кртица, проучава све старе грчке писце, пише хиљадама бележака и објашњења, спрема огромну грађу за главно дело свога живота. Узгред учествује лично у свима догађајима Револуције као објективни посматралац, и бележи све, што својим очима види или што сам чује, пише опширна писма своме пријатељу Протопсалтису, и сваки догађај, сваку угледну личност, сваку знамениту реч пореди с историјом старих Грка, при свачему мисли на своју несрећну отаџбину и на њену будућност. Сама та писма Кораисова састављају читаве књиге и у њима је можда најнепристраснија историја

¹⁹ Pyretologiae Synopsis, quam peritissimis rei Medicae, in clytaque Universitatis Monspelienis Professoribus Regiis...

Theseos vice impugnandum obtulit, mense Julio praesentis anni pro prima Apollinarii Laurea consequenda, Auctor Diamantes Coray, Patria Smyrnensis, Natione Graecus artium liberalium Magister, et in eadem Universitate Alumnus. Monspeleii MDCCLXXXVI 80 ситно штампаних страна у кварту. Посвећено Бернарду Кевну.

²⁰ Medicus Hippocraticus sive de praecipuis officiis medici ex primo Hippocratis Aphorismo deductus oratio ab auctore D. Coray Smyrnensi, in inclyta Universitate Monspelienis, habita, pro gradu doctoratus consequendo. Monspelii. MDCCLXXXVII.

Француске Револуције, написана од истинскога републиканца у најплеменитијем значењу тога имена. То су признали и најбољи француски историци. Академик *Taine* у своме класичном делу „*Les origines de la France contemporaine*“ на више места²¹ помиње ова писма Кораисова, а *Egger* у своме делу о „Јелинизму у Француској“ вели за та писма, да су драгоцен извор за историју Франц. Револуције „*dont Coray fut un des temoins les plus éclairés et les plus véridiques*“.²² Теријан у својој монографији о Кораису, напунио је преко 100 страна цитатима из ових Кораисових писама. Нарочито за нас вредило би све то превести, али ми се морамо задовољити, да цитирамо само неколико врста: „Ако пропадне ово политичко стање – пише Кораис 2 јуна 1792 – за то неће бити толико криви племићи и калуђери, колико ће бити криви многи и сувише ревностни браниоци слободе, који немају довољно знања о ствари коју бране.“ Говорећи о Лују XVI, Кораис вели „Ја нисам никада волео краљеве, као што их нису волели ни наши стари – али овога краља жалим од свега срца, и дивео сам се његовој храбрости. *Ја волим слободу до лудила, али волим и њравду. Слобода без њравде није ништа друго до разбојничийво.* Моме најгорем непријатељу када се учини каква неправда, нема те силе на небу ни на земљи, која би ме спречила да не закукам (*ἀπὸ τὸ νὰ γόξωμαι*).“

Међу француским научницима и пријатељима Кораисовим, који су га у невољи помагали, у колико је то његова поноситост допуштала, ваља поменути Етјена *Клавијера*, Шардона де ла *Рошеј* и *Вилоазона*. Када је Кораис, увек болешљив (пљувао је крв од ране младости до 60-те године живота), у строгој зими без топлога одела и без новаца, умирао не само од глади него и од страха, да га каква од ондашњих страшних „сумња“ не снађе, и да га метежници не премлате, Клавије успева после дугога мољакања да Кораис дође к њему у *Nozay*, где је бар имао бесплатан стан и храну. Ту је радио 4 месеца али није могао дуже да издржи. Није могао ни од најбољег пријатеља да прима „милостињу“. Он се вратио у Париз, где се мучио до 1795 године када је, да не би умро од глади, морао да се врати Клавијеру, или као што у једном писму вели „да иде за туђу трпезу очекујући комад као пас“. Дотле беше свршио свој француски превод *Теофрасјових „характира“* и редакцију својих примедба, беше превео *Влак-ову историју медицине* с инглескога на француски, само не би ли тим радovima дошао опет до своје собице, до свога комада сувога хлеба. У то време Кораис је могао добити професуру са 4000 фр. годишње плате, али – вели у једном писму – није хтео ни да изгледа да је он „мољакао“ за то место, или да га је добио „интригом“. Међу тим, ни он ни његови пријатељи не могоше да нађу издавача за његове поменуте преводе. Једва протурише трећи његов превод (с инглескога) „*вагемекум медицине*“ коју продадоше једном књижару за *шест* лујидора и 50 егземпл. саме књиге. Међу тим, због ондашњих немира, беше прибегло у Клавијерову кућу и много других пријатеља и рођака тако, да се Кораису учинило несавесно да и даље злоупотребљава гостопримство свога пријатеља. Он дакле пише Рошету и преклиње да прода његове књиге које су остале у Паризу, и ако за Платона, Лукијана, Софокла и Аристотелова дела не могне добити 12–15 лујидора, онда нека прода и 32 свеске „*Commentarii de rebus in scientia naturali et Medicina gestis*“. Губитак тих књига вели, „*me soupera bras et jambes*“, али он не може више издржати код Клавијера. Срећом за

²¹ Нарочито на стр. 138 и 192 другога деда.

²² Део II, стр. 292. Ова два цитата из Теријана.

Кораиса, баш у тој невољи, послаше му Бернард Кевн и један Француз Дентанд – 400 гроша, те тако није морао да одсече себи и руке и ноге тј. да продаје књиге које су му највише требале – него се могао вратити у Париз (1796) и отпочети свој прави научни рад.

Допративши Кораиса до овога момента у његовом животу и раду, да се вратимо нашем Доситеју, те да видимо његов даљи развитак, пошто је оставио Јеротејеву школу у Смирни, из које је отишао услед руско-турскога рата, којије био на прагу, јер су њега у Смирни звали не само „*παπά Σέοβος*“ него и „*παπά Μοσχοβίτις*“, за њих је то било све једно.

На повратку из Смирне, Доситеј из Керкире (Крфа) прелази у Ипир и *ἰυῖшује ἰο Арбанији* свуда подједнако добро приман и чашћен од Арбанаса, како мухамеданаца тако и хришћана, и остаје цело лето међу Хормовицима, *учећи* њихову децу грчком а *себе арбанаском језику*.

Кад је научио доста добро да говори арбанаски, Доситеј покушава да тај језик и *ἰише* српским словима, која „као да су за тај језик начињена“ и Арбанаси, гледајући како он пише њихов језик и како га чита, чуђаху се и радоваху се „видећи што никада пре тога нису видели, тј. да се њихов језик тако лепо даје писати.“

„Ја сам – вели Доситеј²³ – на близу две године после тога, у Венецији, познао некога попа Теодора, учитеља Мосхопољскога, који је на штампу издао био нешто албанески с грчким словима; али о овима не може се ни трећа чест тако писати као са славенским, за што у Грка нема слова за изговарати: жа, ча, ша, и ћа, а ово је све неодложно за албански, како год и за славенски нужно. Ово прилажем овде зато, ако се по случају нађе ко да прорече, *га ће с временом албанески*, како год *и влашки народ, славенским словима књија имайи* на свом језику. Такви човечаскоме роду доброжелателни прорицатељ нека се нимало не боји, но нека слободно то пожелателно опште добро, предсказује и прориче! Ствар је то таква, која се природно и ласно испословати може и оће, кад се Бог смилује на ону храбру нацију и на оне прекрасне земље (Арбанију). Како је мени мило било од исти Албанеза чути да говоре: „Ко Србијом облада, тога ћемо и ми за нашега владатеља признати, зашто србски краљи и наши су били.“ Не далеко од Хормова находе се нека прекрасна поља, која Албанези не зову друкчије него *леја жиџа*. Питам их шта то значи? „Не знамо“ кажу ми „то је име поља“. А кад им ја то изјасних казујући да је то српска реч „Море калуђеру“, одговоре ми „не чуди се ти томе, ми смо са Србљи *један род и ѿлеме у сѿаро време били!*“

Проучавајући живот и развитак Доситејев ми на сваком кораку морамо да се чудимо и дивимо томе *ἰророчком духу, који на сѿо ἰодина унайред јасно види*, шта може, шта треба да буде. Онда када је црква још највећа сила, када су манастири највеће народно имање а калуђери у њима најнедостojнији, потомци некадашњих српских калуђера, Доситеј суди о црквеним питањима онако, како високообразовани научници суде тек после сто година; он тражи да се намастири претворе у школе, да намастирска имања постану народна угледна привредна добра, тражи оно, што се тек после сто година уноси у програм српскога Министарства Народне Привреде. Много пре Вука Караџића, Доситеј тражи, да се српске књиге пишу на простом српском народном језику и сам пише прве такве књиге. Сто година пре, него што се зачела данашња мисао о солидарности балканских народа и држава, још у време

²³ 1. с. стр. 125.

кад о тим државама ни помена нема, када су сви ти народи турска раја, Доситеј подједнаком љубављу грли не само све Србе без разлике вере, него и његову драгу Грецију, Болгарију, Албанију и Влашку, и помишља на арбанаске књиге, које би биле ћирилицом штампане, као што онда беху и влашке! Али не само да се не нађе нико, да пише нашој арбанаској браћи књиге ћирилицом, него се и влашке почеше писати латиницом, те се тако направи једина преграда, која нас дели од наших старих савезника и пријатеља, с којима у будућности имамо тако много животних интереса, а по кршној Арбанији тешко да ико данас мисли онако, како је племенски старешина Дима Дука са својим јуначким Хормовићанима говорио Доситеју Обрадовићу пре 100 година!

За неколико месеца свога бављења у кршној Арбанији наш је Доситеј стекао толико поверење, да га племенске старешине шаљу у Крф „да им оправи неко дело“. Какве је природе била та мисија о којој Доситеј после много година врло умотано помиње, наговешћују бурни догађаји, који су наскоро за тим настали по Арбанији и Ипиру, и који су учинили да се Доситеј није могао више вратити у Хормово, него је остао годину и месец у Крфу, где се осећао „као да је у Банату“, где му сад грчки језик не изгледаше више ситан као просо „него баш како ваља за беседити с мусамом и грацијама“. Ту је код Андрије Петрицопула, „у јелинском језику и наукама савршенога учитеља“ учио годину дана „*филолоџиска изјаснења риџора и џоеџа љрчких*“, а за исто време код попа Хрисанта Закинћанина учио је латинску граматику и слушао његово тумачење „класичних латинских списатеља“. И ако су му и ова два учитеља слабо када допустила да штогод потроши за храну, опет је Доситеј најзад од своје учитељске уштеђевине имао свега 8 цекина, и с тога хоће да се врати у Далмацију, да опет заради штогод. Ја жалим што ми оквир ове расправе не допушта да се забавим мало око интимних одношаја Доситејевих с овим његовим учитељима у Крфу, што не могу да причам нежан и деликатан начин, како је Андреја помогао своме љаку и пријатељу и у новчаној невољи, само ћу цитирати шта је Андрејина мајка често казивала Доситеју „*ὁ υἱὸς μου ἔχει καὶ ἄλλους φίλους, ὁμῶς τέτοιαν ἀγάπην ὁποῦ σοῦ ἔχει, ἐγὼ δὲν εἶδα εἰς τὴν ζωὴν μου!*“²⁴

Вративши се у Далмацију Доситеј проведе годину дана као српски проповедник и учитељ, па онда оде у Беч, где је провео 7 година учећи грчку децу грчкоме језику, и зарађујући колико му треба за живот и за плаћање својих учитеља, јер је ту научио: *немачки* и *француски* и *довршио учење латинскога језика*. Треће године већ даје лекције и из франц. и италијанскога језика. Последњи француски учитељ Доситејев давао му је на читање не само најбоље француске књиге него и многа инглеска дела у франц. преводу, а латински његов учитељ предавао му је *лоџику* и *меџафизику*. Поред озбиљнога рада и учења Доситеј овде први пут има прилике да ужива виша уживања, позоришта, опере, музику и – царске вивлиотике! Седме године свога бављења у Бечу, Доситеј почиње давати лекције и на немачком језику. Тада га владика Видак погоди, да његовим синовцима предаје француски и италијански за годину дана у Модри, и он то чини али уједно иде са својим љацима у школу те слуша *Баумај-сџерову филозофију*. Уместо једне године проведе Доситеј с Видаковим синовцима пуне три године, али не дочека да владика испуни своје обећање те да га пошље с њима у „Германију,

²⁴ „Мој син има и других пријатеља, али такве љубави као што је он има за тебе, нисам видела у моме животу.“

Францију и Инглетеру“. Зато он оде у Трст да тражи зараде, али га ту намери срећа на рускога архимандрита Варлаама, који га узме себи за италијанскога учитеља, и с њиме је пропутовао целу Италију, а за тим отправио га је, по уговору, о свом трошку у Цариград где је Доситеј знао да се може живети од предавања францускога и италијанскога језика Грцима. Због куге у Цариграду Доситеј заустави се на острву Хиосу, где је провео неколико месеца дајући лекције, а кад је зарадио 60 дуката, и кад је куга престала морити по Цариграду, он оде тамо, али се није дуго скрасио, јер куга се опет појави и Доситеј побегне на прву лађу, која се кретала из Цариграда и тек на њој сазнао је куда ће. Тако је Доситеј дошао у Галац и у Молдавију, и то (благодарећи знању *лашинскога* језика, који је требао једином путнику на броду, некаквом пољском прелату) без паре и динара. У Молдавији, учитељујући у дому Ђорђа Балше „принципскога вестижарија“ зарадио је три стотине дуката за две године и одмах полази у давно прижељкивану *Германију*. Преко Лавова, Пољске и Шлезеје дође на *универзитет Хале, где се уише за редовнога ђака философскога факултета*, на коме је слушао *философију, естетику и природну теологију* у „славњешегу у Германији философа, професора *Еберхарда*.“ „Сматрајући²⁵ – вели Доситеј – у овом муса и свакојаким божанствених наука седалишту како се више од хиљаду младих људи уче, како непрестано из једнога у други колегијум трче, како се сва прекрасна и благородна душевна способности размршавају, просвећавају и у многообразним знањима раширавају и распростиру и савњавајући ова места и људе са прекрасном но бедном варварском *Албанијом*, с колико дражим и милијим, толико већег сажалења достојним земљама, *Србијом*, *Босном* и *Ерцеџовином* (Ове три земље Доситеј увек заједно изговара увек заједно пише), уздисао сам и *често јорке њроливао сузе*, сам са собом говорећи: кад ће у оним прекрасним земљама оваква училишта бити! Кад ће се и она младеж оваквим наукама напојавати! Милиони народа! Јадни Турци чекају, да што паметно чују од дервиша а бедни и удручени Христијани од калуђера! Но шта ће им ови казати, кад ништа друго под небом не знаду, него: дај милостињу! Дај све што год имаш, а ти умири од глади и мрзи и проклињи све људе на свету, који твоје вере и закона нису!“

Овде се Доситеј пење на висину, на коју се многи од нас ни после сто година попео није. Он жали чак и Турке што немају других просветника осем фанатика дервиша, он жали све људе без разлике вере и народности, који се међусобно мрзе само зато што нису просвећени, што их дервиши и калуђери држе у оном страшном умноме мраку. Утри горке сузе племенита сени Доситејева! Нестаје онаквих калуђера и дервиша, тих јединих људи на овоме свету, које чак ни твоје анђелски добро срце није могло да воли, нестаје их по свима земљама од Тисе, Саве и Драве па до мало-азијских обала, и од твоје драге Далмације па до Воспора, и свуда се подижу школе, за каквима си ти прижељкивао! Истина, оне три земље, које си ти увек једним уздахом изговарао, нису ни данас заједно, али у њима има данас много хиљада ђака, који се уче из књига написаних онако, како си их ти први писао! Радуј се божанствена сенко нашега првога просветитеља после Светога Саве, јер ево Србија је данас и већа и слободнија краљевина, него што је била под Немањом, и у њеној престоници има не само онаква школа, каква беше твоја у Хале, него благодарећи великом делу твога истински светитељскога, живота, и Акадимија Наука, која велича и која ће довека

²⁵ I. с. стр. 158.

величати име твоје! Радуј се идеално хришћански добро срце! Они народи, који су ти због свога религиознога фанатизма мамили горке сузе, просвећују се, почињу увиђати, да су браћа и ако их вера дели, и није далеко час, када ће цело Балканско Полуострво, које си ти у себи већ ујединио, постати силан савез слободних и самосталних, али за одбрану збратимљених држава, и онда ће у њима бити много великих школа и академија, које ће славити име Доситеја Обрадовића, који је још у XVIII веку жудео за том њиховом братском слогом и просветом.

„Гледајући – вели Доситеј²⁶ – како се овде (у Хале) књиге сваки дан пишу и на свет издају, жалост нападаше на мене, кад би год помислио, како код нас вичу: дај, носи књиге из Русије! А какве књиге? За оне, које се ту преводе с учених језика, састављају и издају на словенском, ни каталога нема, барем да им се имена знаду. Размишљајући непрестано о овим стварима, споменем се јоште у Далмацији зачетога желања и намерења, да је крајње потребе и нужде дело, на *ојштем народњем језику* што написати и издати.“

И тако Доситеј, пошто је свршио један семестар у Хали пређе на Лајпцишки универзитет, да слуша *физику* професора Борна и *да шћамја своје ѿрве књије*, јер у Лајпцигу беше тада могућно штампати и словенске књиге. Првом књигом: „*Живош и ѿрикљученија*“ имао је, као што сам вели, две главне намере: прво да покаже бескорисност ондашњих манастира за друштво, а друго, велику потребу науке, као најпоузданијега средства да се људи спасавају од празновере и предрасуда, да постану прави „словесни“ људи. Другом књигом „*Савешима разума*“ дао је почетак *своје моралне философије*.

У томе послу прошло је две године. Доситеј би радо остао још једну годину у Лајпцигу, али беше му остало свега 50 дуката у џепу, а ваљало му је још видети „Францију и Инглетеру“. У јесен 1784 крене он дакле преко Франкфурта на Мајни, Манхајма, Страсбурга, и Меца у Париз, где је провео 3 недеље дана. 1-ога децембра 1784 већ је био у Инглеској, не знајући ни речиче инглескога језика, што му је изазвало уздах: „Милостиви благи Боже, тешко ли су ти људи сагрешили били, када си им толике и тако различне језике дао! То ти је њима њиов тороњ донео и *ѿре времена на небо ѿењање*“. Без новаца, без језика, сваки би други тада у Инглеској пропао, или би се на врат на нос вратио. Али Доситеј је хтео да чита на оригиналу Адизонова, Свифтова и Попе-ова дела „која се без свакога савијења више него сва здања Лондона града почитују и цене“ и – он је успео не само да за 6 месеца научи инглески и да тако отвори себи још једну огромну литературу, него је успео, да себи створи тако угледан положај у бољем лондонском друштву, да је могао годинама остати у Лондону, да се морао откинути силом од својих инглеских пријатеља, само да „још који лист на свом матерњем језику изда“.

И Доситеј се враћа преко Хамбурга, Хановера и Брауншвајга у „Липско“. Он је још много путовао, обишао је Пољску, Белу Русију, Лифландију, Курландију, али се увек враћао – штампарији, јер, вели: „ово се чисто види као сунце, да докле год један народ на својем матерњем језику књига нејма принуђен је у тамности ума и у варварству лежати и све на горе преуспевати“.

И он је написао прве српске књиге на матерњем језику пре, него се родила прва српска граматица.

²⁶ I. с. стр. 159.

Међу овим књигама, с *груом свеском* своје автобиографије Доситеј је издао и „*Езојове* и прочих разних баснотворцев басне“ (1788, на малој 8^о 452 стране). –

С овим радом Доситеј беше већ стекао тако огорчених *нейријашеља*, који су почели да *уништи*авају његове књије. Они су нарочито уништавали његове „басне“, сигурно због дугачких његових „нравоученија“ после сваке басне, која беху најопаснија за непријатеље Доситејева, за непријатеље просвете у народном духу. Па како је та књига Доситејева била штампана само у 300 комада, она је врло брзо постала реткост чак и за ондашњу малу српску читалачку публику. „Ако је веровати причању савременика – вели г. Живко Поповић²⁷ – било је случаја, да су поштоваоци Обрадовићевих умотвора давали за ову књигу онолико злата, колико је тежила.“

Мало даље видећемо, да је Кораис својим књижевним и научним радом стекао још *сйрашних* *нейријашеља* међу својим сународницима, него што их је имао наш Доситеј. Изгледа, да је то неминовна судбина свију великих људи, а нарочито реформатора у свима народима и временима.

Када се Кораис 1796 вратио у Париз, могао је лакше наћи зараде, упоређујући старе рукописе по париским вивлиотикама по наруџбини страних научника. Уз то је писао расправе у ондашњем славном научничком часопису *Magasin Encyclopédique*, уређивао своје белешке и тумачења Тукидида и Иродота, стављао их је на расположење ученим француским и немачким издавачима старих класичких писаца: Ларшеру, Швајгхајзеру и Ајхштету, који Кораиса преузносе у својим делима као најученијега Грка и као једнога од најбољих критичара.

Године 1799 штампао је Кораис своје издање *Теофрастових „характера“*, са својим француским преводом, критичким примедбама и тумачењима – и то трошком грчкога трговца у Ливорну Томе Спањолакија, који је платио и трошкове за издање „*Ипокрайове расправе о ваздусима, водама и месима*“. Али не треба помислити, да се Кораис користио од продаје тих књига. Све што се год добило од продаје ових и доцнијих Кораисових књига, које су штампали о своме трошку А. Василије и браћа Зосими, све је то најсавесније слао Кораис ономе, који је платио штампу, а себи је узимао само неколико егземплара свога дела. Истина браћа Зосими поклањали су сва своја издања Кораисових дела по Грчкој, али је Кораис и њима слао новац од оних егземплара, што их је продавао страним научницима. Не зна човек чему да се више диви, да ли честољубљу браће Зосима или некористољубљу Кораисовом.

Теофрастове „Характере“ посветио је Кораис „слободним Јелинима Јонскога Мора“ (Бонапарта беше ослободио јонска острва млетачке олигархије, те се сви Грци с Кораисом надаху много од Јонаца за препорођај и ослобођење целог народа) по свом обичају само с неколико речи: „Велики просвећен народ, који иде трагом наших предака, раскинуо је ваше окове. Са слободом дао вам је и сва средства да постанете опет достојни старих Јелина, учећи њихов језик и језик својих ослободилаца. Стари грчки језик, који се с правом може назвати божански језик, просветио је велики део Старога Света; француски језик, који се може назвати језиком философије, просветиће ускоро цео свет. Подносећи вам, на тим двама језицима, један део мојих слабачких трудова, ни најмање не намеравам да вам ласкам, хоћу

²⁷ У своме предговору к најновијем издању Доситејевога „Живота и прикљученија“, стр. VIII.

само да вас подсетим, какви сте били у славна времена наше заједничке отаџбине, и какви можете опет да постанете за добро ваше и оне наше браће, која још пиште под гвозденим скиптром. Нека би ваш пример утешио ту нашу јадну браћу и нека би пред њихове сузне очи изнео очекивање боље будућности.“

У приступу ове књиге, на 70 страна говори Кораис о животу Теофрастовом и о свима ранијим издањима његових „характера“.

Од ондашњих оцена ове књиге да поменемо само оно што је донео Magasin Encyclopédique: „Теофрастове карактере превео је раније на француски и La Bruyère, али не знајући добро јелински, и имајући пред собом искварен текст оригинала, није могао да направи достојан превод. То је пошло за руком Јелину Кораису. Приступ његов о животу и делима Теофрастовим написан је оном здравом дијалектиком и методичношћу, којом се нарочито одликује Кораис. Штампалући оригинал, он му је повратио првашњу чистоту. Превод је достојан научника, који је први међу сувременим критичарима и одиста мора човек да се чуди колико овај странац пише француски боље од многих наших књижевника. Примедбе не само објашњују него и поправљају сам текст, а поједине међу њима праве су засебне студије. Одиста дугујемо овом грчком научнику велику захвалност што је нашу књижевност обогатио овако важним делом.“

Тако исто похвално говори о делу и *Синер*, славан јелиниста из Швајцарске који је издао многе старе грчке писце.

На издању *Ипокрајвоја дела* радио је Кораис пуних 15 година. „Ова књига – пише он Протопсалтису 1-ога јула 1790 – коју сада радим, биће тумачење многих врло тешких места у Ипократовим делима и исправка многих места, која су доцнији преписивачи укварили. Поправљати искварена и објашњавати неразумљива места старих, махом јелинских писаца, то се данас зове „критичка наука“. Кад сам показао Вилоазону једно парче мога посла, он се запрепастио од чуда и гони ме, да га свршим и издам, уверавајући ме, да ће моје дело превазићи дивна дела Тупова (једнога Инглеца који је поправио многа искварена места старих грчких писаца с највећом духовитошћу). Ни то му није било доста, него, како је у разгранатој кореспонденцији с научницима целог света, Вилоазон је писао у Немачку, Холандију, Италију, свуда, називајући ме првим критичарем Европе, тако да су у Лајпцигу већ метнули у новине, како у Паризу „има некакав Грк доктор, који је врло оштроумно поправио и протумачио Ипократа“. То ме је наљутило. Како може паметан човек да говори јавно о једном несвршеном послу. – – – Исти Вилоазон натерао ме је, да пошљем један део мога тога рада Оксфордској Акадимији а други двојици учених лекара у Лондону. Стид ме је, да ти причам, шта су они тамо казали о моме раду. Изгледа да је он изазвао претерано задовољство и хвалу свију, који су га видели. Да Бог да, да се толико допадне и кад се наштампа.“

После годину дана пише Кораис Кевну: „Радим на Ипократу и његовим 72 списима, који се и по језику и по стварности тако мало слажу“. А Вилоазону „J’ai perdu ma santé à force de le méditer (тј. Ипократа).“

Пре Кораиса бавили су се Ипократом и други критичари и лекари као Сегер, Трилер, Клифтон, али су ондашњи научници једино од Кораиса очекивали критичко издање „Il suffit de dire – вели *Лиџре* – que l’Europe savante ne jugeait personne plus capable que lui de remplir une pareille tache.“

Небројено пута морао је Кораис да прекида овај посао и да ради друго шта, само да се хлебом храни. Најзад угледало је и оно света 1800, под овим насловом:

„Γ'πποκράτους περί άέρων, ύδάτων, τόπων. Traité d'Hippocrate des Airs, des Eaux et des Lieux; traduction nouvelle avec le texte grec collationné sur deux manuscrits, des actes critiques, historiques et médicales, un discours préliminaire, un tableau comparatif des vents anciens et modernes, une carte géographique et les index nécessaires, par Coray, docteur en médecine de la ci-devant Faculté de Montpellier. 2. volumes. Paris, l'an IX.“

У првој је свесци Кораисов приступ од 180 страна, грчки текст оригинала и француски превод, карта Скитије, Египта, и земаља између њих, коју је израдио Barbier du Bocage. Други део на 484 стране садржи Кораисове критике, историјске и лекарске примедбе и поправке преписивањем искварених места. У предговору Кораис одговара између осталог и на клевете некаквога Павија, који је у својим „Recherches Philosophiques sur les Grecs“ доказивао, да су Грци тако необразовани и искварени, да се чак и не могу просветити, а ако се случајно политички ослободе, они ће се међусобно клати због вере. Ласно је замислити, како је Кораис сатр'o Павија, те није потребно ни да цитирамо дотична места.

Кораисово издање Ипократовога дела изазвало је одушевљење свију тада европских стручњака. Nöldke, и Grüner, von Högel Müller (који је превео на немачки цело Кораисово дело, *Abhandlung des Hippocrates etc nach der französischen Bearbeitung des Dr. Coray, Wien 1804*), Lindau, Шпањолац Don Francisko Bonafon, Petersen, Fickel, Dietz, Ilberg, Ermerins, Французи Pinel, Littré, Daremberg, у новије време Ivan Müller, Duetscke, Wescher, Pöhlman не могу да се довољно нахвале Кораиса за ово његово издање.²⁸ Колико је оно било важно за науку, доказује факт, да је после десет година париска академија наука, досудила Кораису за ово издање награду од 5000 франака, и ако му је конкурент био Gail, академик и професор грчке књижевности на Collège de France.

Али, ма колико да се Кораис био зарио у своје научне радове, у проучавање старих писаца, опет је он бадрим оком пратио све политичке и војничке догађаје онога доба, у колико се год из њих могла извући каква корист за ослобођење грчкога народа. Пажљиво је пратио све метаморфозе и „грчкога пројекта“ Катарине Велике, те „северне Семирамиде“ у коју већина тадашњих Грка полагаше сву своју наду, и триумфални поход ђенерала Бонапарте за „ослобођење подјармљених народа“, у што је Кораис најпре више веровао него у намере северне Семирамиде, докле Наполеон од оних многих „република“, које је створио, није направио француске провинције, а за тим краљевине за своју браћу. Пажљиво је пратио не само покушаје за ослобођење, који се свршише мученичком смрћу Риге из Фере, него и сваку појаву у штампи, која је могла користити или нахудити ослобођењу грчкога народа, и одмах је на сваку реагирао како треба у патриотском смислу. Доказ су за ово његове анонимно издате брошуре, а нарочито његов „рајсни њоклич“ (*Σάλλισμα Πολεμιστήριον*). Прва од његових брошира беше „Брајска њоука свим Грцима њод шурском владом. Одговор на лажну очинску поуку, која се подмеће блаженом патријарху јерусалимском и која је штампана у Цариграду. У Риму (Париз) прве године слободе (1798).“

Ово је био одговор на пастирску посланицу ученога патријарха јерусалимскога Антима (1717–1808) под насловом „*Πατρική διδασκαλία*“, којој се доказује да је свака власт од Бога

²⁸ *Θεριανός*, I. c. I, стр. 292–301 има цитате из свију тих оцена.

и ваља јој се покоравати, да је Божја промисао зато довела Турке у Европу, да – спасе православље од западних јереси, и у којој се врло вешто бори противу начела од 1789. Кораису није било тешко да прву тезу побије цитатима из самога апостола Павла, из којих се види, да наша вера тражи покорност према *законишој* власти, која чува земаљске законе; колико је основана клевета на Божју промисао односна отоманске владавине над хришћанима показао је православљем у Русији; а већ колико је сјајно одбранио начела слободе у своме одговору, то се код Кораиса по себи разуме.

Кораис се врло много надао од Бонапарте за ослобођење Грчке, и када је „великодушни вођ слободе ђенерал Бонапарта“ ушао у Египат, Кораис је написао своју броширу „*Рајни йоклич*“ у којој позива све Јелине да помажу чим год могу Бонапарту. Али док се та брошира наштамала, Бонапарта беше се већ вратио са своје мисирске експедиције, од које је остао само један књижевни споменик од трајне вредности, „Опис Египта“ – а његову војску враћаху инглеске лађе у отаџбину. Али, и ако је ова Кораисова брошира стигла доцкан за циљ, коме беше намењена, она је тако пуна патриотских савета Јелинима, како да дођу до своје слободе, и што је још важније, како да је *очувају* када је стеку, да је исто анонимно дело Кораисово не само превео Dumast на француски, него су га Грци 1821 прештампали, и Кораис је томе другом издању додао много драгоцених савета својим земљацима. Ево само једнога од њих: „Слобода има крила, па лако одлети од оних народа, који је не привезу за се светим везама *законийосийи*. Овога треба увек да се сећамо, ако нећемо да се на велику бруку целе Јеладе, пред свима слободним народима покажемо недостојни слободе, ако нећемо да покажемо, да смо збацили туђински јарам само зато, да робујемо својим страстима, да смо се ослободили туђе незаконитости, како би један другом, брат брату, чинили неправду и незаконитост. Није довољно имати само храбрих војника. Ваља имати и мудрих грађана. Само слободан човек може се с правом назвати грађанин, јер само он може да, очува своју слободу, заједно са својим суграђанима. *Једино равнойравносий и законийосий моју да очувају слободу.*“

Знајући, да се Грци робујући Турцима нису могли научити законитости, да у слободи има поред многога добра и по гдекоје зло (*σὺν κακοῖς μετῴμενῃ*), и да би своме народу ули здрава начела законитости и правде, Кораис је прионуо да преведе ондашње славно и учено дело италијанскога научника и реформатора кривичнога права Цезара Бекарија „*о злочинсйвима и казнама*“ за које Faustin Hélie још 1856 тврди, да је „извор целогa нашег данашњега законодавства“. Свој превод с тумачењима за Грке довршио је Кораис још 1796, али је тек 1802 нашао начина да га наштампа.²⁹ Године 1823 изишло је друго поправљено и увећано издање, посвећено „будућим судијама нове Грчке“.

²⁹ О Кораисовим примедбама уз овај превод говори опширно *Θερσιανός*, l. c. I, стр. 326–340, Leek, Researches in Greece, стр. 186, немачки научник Велкер у „Deutscher Mercur“, противник Кораисов Јаковос Ризос Нерулос у своме „Cours de Littérature Grecque Moderne“ стр. 104 вели „cet ouvrage remarquable fut une vive impression sur l'esprit des Grecs“ итд.

Из предговора Кораисовога пред овом књигом извео је наш Вукашин Рагишић чланак „Адаманта Корая речи Јелинима о науци и просвети“ који је штампан у Голубици, књ. IV, стр. 43. У примедби, на стр. 47 вели Вукашин да има на српски преведене све Сократове знамените беседе, које је Ксенофонт записао.

Врло карактеристичан је страх, који је Кораис осећао, да ослобођење Јеладе и препорођај грчкога народа, који је он осећао да се приближује, не буде *џуђа* заслуга, да се све то не постигне *џуђом* помоћу. Да би се унапред од тога оградао, он је 6 јануара 1803 држао у Паризу, у једном ученом друштву, јавно предавање, које је одмах за тим наштампано (а 1818 прештампано) под насловом „*Mémoire sur l'état actuel de la civilisation en Grèce*“. У томе мемоару Кораис је доказивао, како је грчки народ, својом иницијативом, својим просветним и културним радом сам спремио све, што треба за политички васкрс своје државе. О овоме своме „мемоару“ вели сам Кораис: „Када сам узео перо да напишем садашње стање Јеладе, у мени је настала борба, која је трајала све док нисам дело свршио. С једне стране строги глас истине стављаше ми свету дужност, да казујем ствари онако, како су оне одиста, с друге стране отаџбина подизаше своје сузне очи к мени, преклињући ме да се на њу смилујем. О истино! Не бој се, да ћу ја икада окаљати перо своје лажима! О отаџбино драга, када не бих имао о теби ништа друго да кажем до само зло, хиљаду пута би ми перо испало из руке, ја не бих био у стању да напишем ни једну реч. Твоји стари греси нису више твоји. Ја сам их само зато поменуо, да само боље покажем важност твога садашњег живота. Лепо је никада не пасти, али је већа врлина подићи се својом снагом. Сад, кад се спремаш да васкрснеш, шта чине узроци који су те бацили у амбис несреће? Што је дубљи тај амбис, то већа заслуга за све твоје покушаје да из њега искочиш, то већа слава кад се твоја напрезања увенчају успехом. Твоју пропаст имали су и други народи, али ако ти продужиш радити као последњих година, ти ћеш прва дати историји пример народнога препорођаја. И усред најдубље твоје пропасти, ти ниси никада изгубила осећање своје старе величине. Ја сам узео перо, о драга отаџбино, да први огласим Европи почетак твога препорођаја твојом властитом снагом.“

Колики је био утисак овога Кораисовог мемоара на ондашње Грке доказује најбоље факат, да су браћа Зосими послали му одмах 4000 франака, да за целу суму купи књига за вивлиотику Јањинску. „Ово је дело – вели Теријан – распламтело патриотски жар у душама свију Јелина.“³⁰

Тако исто велики утисак направио је Кораисов мемоар и на Западу. Инглески историк Fyffe (*History of Modern Europe*, vol. 2) увршћује ову расправу у најсветлије и најбоље историјске расправе, које су икада угледале света и зове је првом „службеном прокламацијом грчких народних права на Западу“, у којој је тај народ показао чврсту вољу, да се просвети на дому своме и да постане достојан своје старе славе и своје историјске и политичке мисије.

Али поред све своје неумитне љубави према истини, Кораис је у овој расправи на гдекојем месту истину мало – улешпао, као што доказује начин, како пред Французима и пред Европом говори о Евгенију Вулгару, о коме у својим приватним писмима има друкчије мишљење.

То се најбоље види, кад се Кораисов опис тадашњег стања Грчке упореди с *Бартолдијевим* описом путовања по Грчкој³¹ из истога доба. Али, ако је Кораис због „сузних очију своје драге отаџбине“ по гдешто гледао кроз прсте, Бартолди је у Грчкој све видео црње од горега, и он обара корак у корак сваку тезу из Кораисове расправе, оним што је видео у Грчкој.

³⁰ I. с. I, стр. 359.

³¹ Bruchstücke zur nähern Kenntniss des heutigen Griechenlands, gesammelt auf einer Reise von J. L. S. Bartholdv im Jahre 1803–1804, Berlin 1805. Цитат Теријанов.

Критика је била страшна тако, да су се у одбрану дигли не само Грци (Кораис, Кумас, Кодрикас) него и странци Филелини (Француз Боасонад, Инглеz Лик, Немац Шефер).

Судећи по изводу из те полемике у Теријановом делу, Кораисова одбрана није била врло јака.

У ову врсту Кораисовога књижевног рада спада и његова брошира „*Разговор двојице Грка*, који живе у Млецима, када су чули за сјајне победе цара Наполеона. У Млецима (управо у Паризу) 1805.“ У њој Кораис опширно разлаже „шта треба Грци да ураде у садашњим приликама“, јер се он, као што смо већ рекли, много надао од Наполеоновога похода у Египат за ослобођење свију Грка.

Поред овога политичког рада Кораис је управљао Дидотовим сјајним илустрованим издањем Лонгових „*Ποιμενική*“ – *Дафнис и Хлоје*, али чисто се стидео тога посла и није хтео никако допустити, да се на књизи наштампа његово име као издавача.

Међу тим „Дафнис и Хлоја“ нису само Гетеа доводили до одушевљења него и једнога пријатеља Кораисовог, Александра Василија, који се понудио за издавача *Илиодорових* „*Εἰθι-οίικα*“, само ако хоће Кораис да узме редакцију издања на себе. Кораис је пристао, и уз 448 страна текста додао је пуну свеску од 418 страна својих примедаба.³² Пред текстом је писмо (од 77 страна) о свима дотадашњим издањима Илиодора, о њему самом, и о свима грчким приповедачима пре и после њега, о варварисању јелинскога језика, и о новом грчком језику, који се из њега развио. И, деведесет година после овога Кораисовога издања, уз пркос свему што је за то време написано, ово је Кораисово писмо и данас најбоља критичка расправа о старим приповедачима.

И цео овај огроман, књижеван, научнички и политички рад Корајев, који смо овде по Теријану само скицирали, само је спрема за његово право, систематисано дело, за његову „*Јелинску вивлиоџику*“.

Пре него што уђемо у излагање тога главног дела Кораисовога, да покушамо допунити живот *Доситејевог* од онога тренутка, где га је он сам прекинуо у својој автобиографији, па до његове смрти.

Лазар Бојић,³³ после свога извода из Доситејевих „Прикљученија“ и писама, вели:

„За прочая имамо благодарити угодномъ извѣстиію нѣговогъ синовца Григорія Обрадovichъ, сербовлахійскихъ дїректора у Банату.“

Према тим подацима Доситејевога синовца, када се Доситеј вратио из Лифландије, он је у Бечу 1789 штампao „при Јосифѣ благородномъ отъ Курцбекѣ“ своју песму о избављењу Србије, (приликом окупације Аустријске у време Кочине Крајине). То је она позната Доситејева песма, која почиње оваквом строфом:

„О Вѣкъ златни! О мили времена!
О веселя и сладке радости!

³² Потпун наслов књиге гласи „*Ηλιόδωρον Αἰθιοπικῶν βιβλία δὲ καὶ ἃ χάριν Ἑλλήνων, ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεων, προσθεῖς καὶ τὰ ὑπὸ Αμιότου συλλεγεῖσας, τέως δὲ ἀνεκδότους διαφόρους γραφὰς, πρωτοπῆ καὶ δαπάνη Αλεξάνδρου Βασιλείου ὁ Α. Κοραῖς.*“

³³ У својој напред поменутој књизи „Памятникъ мужемъ“ итд.

Сербия е наша избавлѣна
Блага желя од наше младости!“

Године 1793 штампао је Доситеј, опет у Бечу, свој зборник „Собраніе разныхъ нравоучи-
тѣлнихъ вещей“ у 8°, стр. 318. Али како је наскоро за тим продата бечка „славено-сербска
типографія“ и пренесена у Пешту, а Доситеј није могао живети без штампарије за српске
књиге, он оде у Млетке 1802, где му тамошњи српски трговци одреде две хиљаде форина-
та годишњега издржања, само да би он „спокойно живетьи за свой родъ писати могао“. У
Млецима је Доситеј „чрезъ изрядногъ свогъ ученика Павла Соларича дао лѣта 1804 землео-
писаніе ро Гашпари издати“. Кажу, да је Доситеј у Млецима превео одличне грчке *ѣройоведи*
архиейискойа московскоја Теоѣока, које су Браћа Зосими на финој хартији штампали и бес-
платно раздавали грчким црквама, али Бојић вели, да их није видео, а и његови кореспон-
денти из Млетака не знају о њима ништа. Године 1803 наштампао је Доситеј своју „*Еѣику*
или фѣлософїю нравоучиѣелну ѣо сѣстѣми ѣ. ѣрофесора Соави“ у 8°, стр. 160.

Кад је 1804 букнуо Први Српски Устанак под Карађорђем, Доситеј шаље Вожду пре свега
у помоћ половину свега што је имао новаца, тј. 400 форината и поздравља га песмом о Србији
која је посвећена „храбримъ ея Витезовомъ и чадомъ и богопомагаемому ихъ Воеводи Г.
Георгиу Петровичу“, и која овако почиње:

„Востани Сербіе, востани царице,
И дай чадомъ твоимъ видѣтъ твое лице
Обрати сердца ихъ и очеса на се
И дай њима чути сладке твое гласе
Востани Сербіе,
Давно си заспала,
Сада се пробуди и
Серблѣ возбуди.“

Песма је штампана на 8°, стр. 4.

Када Французи 1805 освојише и заузеше Млетке, Доситеј пређе у Карловце, отуд у
Земун и у Србију, колико тек да види земљу својих снова и прижељкивања, као што сведочи
једно његово писмо писано у Земуну 24 септ. 1806, у коме вели „И кадъ ти се нисамъ за
длакомъ утопио, но да бы то и было, утѣшенъ бы пошао, почемъ су ноге мое ходиле ѣо земли
обѣтованія.“

Из Земуна вратио се опет у Карловце, а отуда је отишао у Влашку, где је провео зиму.
У пролеће 1807 отишао је преко (тада већ) српске земље у Београд „да бы што е до садъ за
благо свои Сербаля само желіо и проповѣдао самъ, что би у дѣйствиѣ привести се могло
– помагао“.

У Београду је Доситеј најпре био наставник Карађорђеву сину Алексију.

Чим је прешао у Београд, купио је кућу с пространим местом, о којој Сима Милутиновић
Сарајлија ово бележи:

„Доситије свог је труда смогом
 Откупио у врховне власти
 Дом спахијски виш' Видин-капије
 У обзиру, са пространим местом,
Рад црквене школе и печатње,
 Ту да с' уче нови свештеници
И да с' књије штампају црквене
 Док и разне приспију грађанске.“

Та кућа, коју је Доситеј купио за школу и штампарију, била је негде испод оне џамије, у којој се сада гради гас за позориште.

Године 1809, после оне несреће на Каменици, када су Турци продрли већ до Петке на Дунаву, многи су Београђани из страха од Турака бежали преко Саве и Дунава. Тада неко позове и старца Доситеја да бежи, а он одговори:

– Ја сам добегао у своје отачаство, па сад, ако оно страда, нека и мене погазе турски коњи!

18-ога јануара 1811 постаде Доситеј члан савета и *йрви Министар Просвети* у васкрслој Србији.

Ево дипломе којом је наименован:

„Високоучени г. Доситеј Обрадовић,
 здравствујте!

Труди ваши, отечеству жертвовани, истина ревност довољно нам доказана, и свима познато високоученије ваше, обратило је моје и целога народњег собранија вниманије на вас: всего воспоминаније возбудило (је) нашу признателност.

В знак наше признателности, а вашег отличија и награжденија, опште сагласно избирамо, именујемо и *йостављамо вас членом Совети*а и *йойечишељем йросветишенија народња*. Уверителну надежду имам да ћете ви охотно, приликом овом ползовати се, којом небројне ваше заслуге за отечество, у новом важњејшем делу јоште умножити, и тако бесмртно име у вечитим отечества књигама оставити доиста можете.

Желећи, да скоро дело наложено вам предузмете, и вама благополучно здравље, јесам вам благонаклони

Врховни народа српског Вожд,
 Георгије Петровић

У Београду 18 Јануара 1811³⁴

И ако је Доситеј, после овога наименовања живео само још два месеца и три дана, опет нам је сачувано нешто од његовога рада у „Правитељсвујуштем Совету“.

³⁴ М. Ђ. Милићевић, Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба. Београд 1888, стр. 552–560. – За диплому види и Срб. Лѣтопись, 1826, III, 222. –

Сима Милутиновић Сарајлија, у својој песми „Нечувеност“³⁵ прича ово:

„Там и тад нам’ Доситие умре,
 Што и жалост остави нам обшчу,
 Особито Господару Српском,
 „Чичом“ свакад кад’но га је звао,
 Ал сину му, к’о питомцу своме
 Алексиу Карађорђевићу
 И печалност и вјечиту плачнју.
 Сам ја Младен³⁶ њоздно разуміео,
 А на укор и своі и млогие
 Шта биаше и колико важан;
 У Хотину³⁷ г’ жаліно споминіаше
 Пред некима исповіедајућ’ се:
 “Баш, видиш ли, они Доситие
 Біеше чоек и Народоліубац
 Колико је игда био кои!
 Мій га једноч у совіету нашем
 Упитамо, каж’ нам Господине,
 Ти знаш свиет и државна діела,
 Како бисмо ми остали сретни,
 Одержали ово добивенó ?..“
 Он поћута, пак устаде, оде,
 Баш ни словца ником не рекавши.
 Ми снуждени подигнемос’ после
 Сви са ніиме те свак своме дому
 Изумлени шта о ніему думат’,
 Пак у јутру, по дужности своіоі
 Скупимо се и сліеземо тамо,
 Ал’ потмурен и без воліе сваки,
 Када ево, баш незнасмо море,
 Ни једини шта радит’ валіаше,
 Док ет’ у то и таі Доситие,
 „Добро јутро браћо и господо!“
 Па посадис’ на столицу своју
 И весео... ко да брадву наш’о –
 Ми с’ кренемо, вратимо му поздрав,
 Пак опета поклопимос’ ћутком

³⁵ Србианка, част втора, у Липисци 1826, стр. 146–154.

³⁶ Председник Савета.

³⁷ У јужној Русији, у емиграцији српских војвода после пропасти Првога Устанка, 1813.

Док он поче, те баш евовако:
 „Тај сам часак сретни и честити
 Браћо драга, давно исчекив’о
 Да ме штогођ упитате радо!
 Сад нек знате: *решавате Рода*
 Презрением, ил’ послухом *судбу*
 И свег’ *ојшта и својеја добра;*
 А ја овим отпртавам себе,
 Нит ћу дуго ходит по живима,
 Наглавније л’ сматрати сте дужни
 Понајприје: *Земље управителство*
У средину њреміестите негди,
 У незнатно и *близ’* Вожда, міесто –
 Ал ја *сложив из ліуди сјособних*
 Друго: *своја Госјодара* опшча
 Кога вам је сам Бог одредио
Боліе њаз’те од свеї на свиету,
 Те да и он о своим се стара
 Кои г’ *честіу и ліубавіу* оштре
 Да *предоліа*³⁸ и *досадне* труде
Ал му негат изван и земље нијда,
Поћ’ некуден за чиме му драго –
 Треће!... *Никуд и најболіе* своје
 У *посолство не слат’ њосланике*
Засадена, док се не утврди
 Да б’ *наіверніим пріательма* своим’,
Нејо њисма, зрело написана,
 По *куріерам,* ништ *незнавшим’* о ніим...
Та држите руководством себи,
 И *основом* начинанія сваког
 У *светоме* општинском *діелу*
 Пак ће и *мир* сліедоват вам сретни“
Камо да ја њослушати знасмо!
 Ев ова се баш карати *бране*³⁹
Нит би діела мрднула нам с *јута*
 Без науке – *чоєка* је пола,
 У *мудраца* л’ *четвере* су очи
 Наћ се *знаде* у *преврату* свега
 И *прозире* даліе од *обична.*“ –

³⁸ савлада

³⁹ Ово се баш не може осудити.

Као што из ове беседе Доситејеве у савету видимо, он је већ осећао да неће више дуго „међу живима ходити“, зато је, размисливши добро, шта ће одговорити на питање председника саветскога, и знајући добро где је била најслабија страна нашега Првога Устанка, отворено казао шта је требало радити.

На жалост беше доцкан...
Оста само плач у Хотину...

Срећом за Доситеја он није доживео пропаст своје „царице“. Он је заклопио очи 21-ога марта 1811, у „Текији“ на вел. пијаци у Београду. Његове последње жеље биле су: да га опевају као јеромонаха, а не као саветника и попечитеља, да га упојају код Хајдучке Чесме у Топчидерском Кошутњаку и да му на гробу напишу: „Овде његове српске кости леже; он је свој род љубио“.

Прва и трећа жеља испуњене су; друга није, јер је сарањен код Саборне Цркве Београдске.

На његовој пратњи били су сви ђаци и сви учитељи „велике школе“,⁴⁰ у којој су се онда учили синови првих ондашњих људи у Србији, и многи Београђани.

Када су га носили од куће к цркви, један човек, носећи кесу ситних пара, захитао је овда-онда по прегрш тих пара и бацао их је преко мртва Доситеја, да се распу по улици, те да их после купе сиромаси...⁴¹

Не зна се, ко је био тај човек и да ли је том симболичком радњом хтео да подсети на ону богату ризницу љубави, патриотизма, науке и просвете, коју је Доситеј целога свога живота просипао у свој народ?

Оволико о животу Доситејеву.⁴²

⁴⁰ Вук Караџић, (Рјечник, друго издање, стр. 842) вели о овој школи: „У Биограду осим мале двије школе (једна за варошку дјецу а друга за Турску која су се била искрстила) била је велика школа, какве Срби никад до онда нигдје нијесу имали. Она је постала 1808 године; у њој је први учитељ био покојни Иван Југовић (или Јован Савић), последије њега Миљко Радоњић, Лазар Воиновић, Глиша (не знам како се звао) и Симо Милутиновић. У велику су школу примали само момчад која су већ знала читати и помало писати, па су ондје учила на Српском језику историју свију народа, географију цијелог свијета, статистику свију држава, права, нешто мало из физике, начин како се пишу писма, рачун, њемачки језик и „нравоучителна преподаванија“. За те све науке била су три учитеља, и раздијељене су биле на три године.“

⁴¹ М. Б. Милићевић, Поменик, стр. 560.

⁴² Његову смрт оплакао је тадашњи архимандрит Шишатовачки Лукијан Мушицки, нарочито штампаном *Огом*. Осем ове песме, посвећене су Доситеју још две у „Голубици“, V, стр. 95–98. – Поред горе поменуте Бојићеве књиге, изашла је Доситејева биографија у „*Gemeinnütziger und erheiternder Hauskalender für das österreichische Kaiserthum*“ за годину 1820. У томе календару имају биографије многих тада славних људи. Међу научницима је и тај чланак о Доситеју, који је преведен на српски у „Додатку кь числу 86 новина србски“ Димитрија Давидовића, и који је врло симпатично написан, за „славенског философа“ и „српског Анахарзиса“. – Његов живот и карактеристику донели су и „*Oester. Annalen für Literatur und Kunst* 1810, Februar, стр. 342. – Некролог његов налази се у *Vaterländische Blätter* 1811, № 61, стр. 363–368, *Archiv* 1811 № 62, 63. (види Шафарик, 1. с. стр. 319). – О Доситеју је писано још за живота његова у *Allg. Literatur Zeitung, Jena & Leipzig* 1785, № 12 и 15. – J. v. Csaplovics,

Slavonien und zum Theil Kroatien, Pest 1819, 2 Bde. – Веће монографије о Доситејевој животној и раду: Духъ списанія Доситеевоу отъ Г (е о р г і я) М (а г а р а ш е в и ћ а). Трошком Матице Србске у Будиму, 1830, у 8°, стр. 126; – Филозофија у Срба, изложио *Милан Кујунџић*, Гласник 23, стр. 155–239, Београд 1868; – Жизнь Досидея Обрадовича по его автобиографіи и разборъ его произведеній со стороны языка и содержанія, Разсужденіе *Е. Гацкевича*, у „Варшавскія унверзитетскія извѣстія“ 1879, № 5 и 6, стр. 1–81. – Споменица срп. акад. друштва „Зоре“ у Бечу о стогодишњици прве књиге Доситеја Обрадовића, у Сомбору 1883. – Dr *Milan Šević*, Dositheus Obradović ein serbischer Aufklärer des XVIII Jahrhunderts, Neusatz, 1889 (изашло и на српском, али ја нисам видео). – У подлиску „Одјека“ за 1885 почела је била да излази широко заснована студија о Доситеју (Андре Николића?), која је остала несвршена. Прво скупљено издање свију Доситејевих дела издао је *Глишорије Возаровић* у Београду 1833. То издање има своју историју, као што се види из писма Симе Милутиновића Сарајлије Возаровићу, које је штампано у „Троесестарство или Србске три милине“, у Лајпцигу 1837, стр. 75–78, које писмо гласи овако:

Родолубивый мой Сриемче
 Одъ Србина и Србкинѣ Сербе,
 Брате и друже и пріяче,
 Глишо Возаровићу,
 Лежмирчанине,
 О здравствуй, о ликуй
 Са свѣма твоима
 Та докъ сунца и сѣиног' мѣсеца,
 Док е ноћце и бѣла данка
 Сербъ и Србка и нѣова дѣца
 Дичили се тобомъ безъ престанка!

Ты се, я мнѣхъ, шалишъ; ал' озбиля радишъ. Упита ме прекономлани, како бы то было, да коигодъ Сербинъ прештампа свега изновке старца Доситія Обрадовића у Княжества сербскога штампариі, а подъ владѣніемъ благовѣрнаго и свѣблагодѣйскаго Сербіе Князя Милоша Ѳеодоров-Обреновића, и я ти то не само што одобримъ него и обольмъ и онайбольмъ пакъ и теб-истого то учинити моћи опоменемъ, препоручимъ ти, салетимъ те, и обеѣаш се, исповиѣвши ми, да си ты то веѣи и самъ науміо, а и да ти е твоя на то хазна и допунъ големога према твомъ станю и твомъ дѣлу трошка, окромъ позива у помоћъ свременійкаа, найпоузданнія у свойскомѣ трудку и у своѣга заната (Возаровић је био књиговезац) изворчићу. Сад' ево, фала Богу свемогућему, видимъ и силно чувствуемъ ѣе доживѣхъ твоега Сербскога ми обеѣаня юначно извршенѣ. Када самъ чудесно и вѣчно-дивнога Старца-Просветителя христовлюбивски у гробъ спустити помогао негда, своима га разжаленя сузама прекропивши, заръ е онда и милость Отца свѣтоваа заблаговоѣла, да я истый не само доживимъ него и да сорадостникомъ и совосклицателѣмъ будемъ воскресенія Серб-Доситіевога спомена, и труда и производа, и наукаа и чоечности и упуствія на свако честитіе дѣло а за свакога чоека ближнѣлюбно како и за брата му Србина чрезъ ваздашня доба и времена, коликно икои првый списателя другъ, любимаць и посвеѣеникъ што е учіо.

Пріес' може свіетъ преновити
 Ко у доба Ноа Патріарха
 Нег' Досидей другій се родити,
 Тол' превазић' нѣгова размаха.
 Мракъ и глупост, злобу и неправду

Допунивши тако, колико се засад могло, све, што је забележено о животу Доситејевићу, и пре него бисмо покушали да изнесемо општи преглед његовога рада – да разгледамо последњи, најважнији део Кораисова живота.

Помоћу Браће Зосима оснива Кораис 1805 своју „Јелинску вивлиоџику“, тј. књижницу старих грчких песника и прозаика, надајући се с основном, да ће читање и проучавање тих старих јелинских писаца задахнути новим животом у душама савремених Грка она осећања

Свел' породе противбожног Ада
 Онај воли ка' свог' родитеља
 Кои виче на Сербъ-Доситія! –
 Пакъ му и буд' што си предизбира
 Текъ у праву с в е т о с т да не дира.

Не могу ти мой прелюбезној Србине Глигоріе, за твој наумъ и трудъ и прилогъ и усердіе и за ближнѣлюбіе твое доволно и подпуномѣрно благодарити; него ћу из грла и мозга свога кликујући и призивајући молити овда за віека мог' и свачіега све данашнѣ и будуће Србове, Србчице и Србчадцу, да ми сложно и еднако помажу, фалећи, честитати истоме теби а тек' самцато прештампанѣ в а з д а е д и н с т в е н о г а старца нашега производаа; кад се већ нѣму, како савршеномъ блаженіику и безконечнога богатства имаоцу, нити може што подніети, нити му се ичиме другимъ поговѣти, разве да га само, радо сви читамо!!! И разумѣвамо!

Теби подобне и приличне свесрднике и пожертвователѣ желећи нашему Србинству пробуђивати овимъ и наузроковати, грлимъ те и целивамъ срцемъ и душомъ, а предъ свіемъ Славствомъ и людствомъ, те како предъ свимъ данашњимъ тако и предъ очима све будуће нараштаја. Био самъ, есамъ и остаемъ

Твој свелюбителъ и свеволителъ
 Симеонъ Милутиновићъ Сарайлія

у Београду 3-а Маія
 1836

Узъ и при и за помраченя сунца.“

Иза тога писма наштампана је и једна одушевљена песма (истим поводом) Возаровићу од Исидора Стојановића „Поезіе Предавателя“ у којој Доситеја зове новим Југ-Богданом, а његових девет књига новим Југовићима, које је Доситеј родио „сачетавши се са Богодѣвицама мусама“. – Друго издање Доситејевих дела приредио је Данило Медаковић у Земуну 1850, треће је Игњата Фукса у Новом Саду 1860, четврто је Аксентија Мијатовића у Београду 1870, пето је Браће Јовановића у Панчеву 1881, најзад шесто, критичко издање, почела је да издаје Српска Књижевна Задруга у Београду 1892. Пред првом књигом има предговор проф. г. Живка Поповића, који је израчунао да се Доситеј родио 26-ога октобра 1744. –

Пошто се на првој слици Доситејевој види извештан знак, којим се служе и масони (Божје око), пошто је извесно, да је Сима Милутиновић, бавећи се у Лајпцигу постао слободан зидар, пошто у Доситејевим делима има много штошта, што подсећа на масоне, ја сам помислио, да није и Доситеј, бавећи се у Лајпцигу и у Хале-у, постао „слободан зидар“, и замолио сам г. проф. Валтровића, да се о томе поуздано извести. Валтровић ми је писао у Атине (5 септ. 1893) да Доситејевога имена нема у списку ложа поменутих вароши, да „Божје око“ није искључиво масонски знак, но је по обичају онога времена употребљен „а масонска начела и погледи, који се налазе у Доситејевим списима, само су одјек савременога му општега осећаја и тежња“. –

и начела њихових предака, која дугим робовањем беху претрпана и притиснута, али не са свим угушена.

У „продрому“ те своје књижнице Кораис је изнео, у облику приступа, своје *мисли о грчкој просвети и о грчком језику (Αὐτοσχεδίου Στοχασμούς περὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης)*, јер по њему, језик је прво и најважније средство за *народни* препорођај. У томе приступу има небројено драгоцених савета свима слојевима грчкога народа за његову просвету и васпитање.⁴³

И ако су гдекоје од Кораисових „мисли“, нарочито у колико се тиче грчке граматике, данас, после великих напредака лингвистике, застареле, опет Теријан има право кад каже,⁴⁴ да су ове Кораисове „мисли“ без приговора најважнији и најсавршенији књижевни споменик, о реформи грчке просвете и језика, који је написан од пада Цариграда па до васкрса Јеладе, а што се тиче *йолийичкоја* и моралнога утицаја, који су те Кораисове мисли имале на модерне Грке, он се може упоредити с утицајем што га је имао Фихте на Немце под Наполеоновим јармом. Кораисове „мисли“ распалише међу Грцима родољубље и љубав к учењу, оне повратише народу изгубљену веру у сопствену снагу, оне дадоше тадашњим грчким „научницима“ здравих и плодних поука о предавању старога јелинскога језика и упуштава како им ваља чистити свој књижевни језик од варваризама. Одушевљење, које су ове „мисли“ распламтеле у душама тадашњих Грка, било је велико. Те су „мисли“ штампане засебно у Бечу (1815) и у Паризу (1833). Хтели су, да уз та засебна издања приложе и Кораисову слику, али Кораис то није допустио одговоривши: „Било би неопростиво за ме, да учиним смешнима ово неколико дана или часова, које још имам да живим, одобравајући за ме оно, што сам осуђивао изречно код мојих земљака у тим истим „мислима“. Што се њих самих тиче, док су биле прилепљене уз Плутарха, он их је обасјавао својим сјајем. Одвојене од њега, те ће мисли можда још читати садашњи нараштај, али већ прва генерација за овом видеће у њима само оно, што оне и јесу – прво тепање дечије. Немам никако прохтева да томе нараштају показујем слику свога мртвог тела.“

Уз пркос овој претераној скромности Кораисовој, његове „мисли“ садрже потпуно израђен план, шта треба радити, па да се дође до препорођаја грчкога језика, књижевности, просвете до целокупнога народнога васкрса, план, у коме је до у најситније детаље изведено, шта треба урадити, па да нова грчка граматика буде дело философске *криџике*, како ваља покупити сву грађу живога данашњег грчкога говорнога (*καθωμιλουμένης*) језика, где ће се наћи праве грчке речи из живога језика којима ваља заменити многобројне турске и италијанске речи, које су се постепено увукле у данашњи језик, како се може доћи до потпунога речника и фрасологије модернога језика, упоређенога са старим грчким језиком, који би упоредни речник био не само најбољи доказ да се данашњи грчки језик развио из старога, него који би знатно олакшао изучавање старога јелинскога језика и његове књижевности. Кораис је у томе плану ишао тако у детаље, да је одређивао колико и каквих људи и о чијем

⁴³ Извод из тога Кораисовога приступа изашао је и на српском језику од Вукашина Радишића под насловом „Бесѣда Адаманта Корая кѣ Еллинима, кои су викали да философију (изъ предговора њѣгове 1805 у Паризу печатане књиге *Πρόδρομος τῆς ἐλληνικῆς Βιβλιοθήκης*)“ у „Голубици“ V. стр. 60.

⁴⁴ I. с. II стр. 9.

трошку треба да се пошљу, да путују по којим грчким покрајинама Европе и Азије, прописивао је овима, како да бележе речи и фрасе, из каквих старих и византијских аутора да се ваде речи за упоредни речник итд. обратио им пажњу и на то, да ваља сваку пословицу народну забележити „јер оне су, као истинска философија народна, праве водиле људи у њиховим делима, оне су најбољи примери моралнога стања народнога.“ Тако исто детаљно прописује Кораис, како, где и колико школа ваља установити и шта и како учитељи треба у њима да предају, какве награде треба цариградска патријаршија, као морални центар народа, да расписује, и како да их досуђује, како и за што да се награђени шаљу у Европу о народном трошку, како да патријаршија награђује раднике на народном речнику и преводиоце популарних књига, одређује какав човек треба да је секретар патријаршије, како треба да се пишу патријаршијске посланице народу, како да се организује штампарија патријаршије, како да ова издаје политички и књижевни лист, и шта да се у њему пише, како да уведе Песталоцијеву методу у школе, како да спасава, прикупља и уређује све народне старине (нарочито старе рукописе и дела старе уметности, које онда појединци продаваху у бесцење странцима) и да оснује јелински музеум итд. итд.

Кораисов „*Прогром јелинске вивлиоџике*“ садржи историју Клавдија Елијана („*Ποικίλη ιστορία*“) у 14 књига и сачувана дела Ираклида Понтичкога и Николе Дамаскинца (одломке), с многим примедбама и тумачењима Кораисовим, којима су се користила сва доцнија критичка издања немачка, француска и латинска. Ни ову прилику не пропушта Кораис, да прави поређења старога јелинскога с данашњим грчким језиком.

Ова је књига поздрављена од свију научника у Европи с највећом хвалом. Први је *Boissonade* наштампао велику критику (у *Journal de l'Empire*, 8 фебр. 1806) у којој између осталог вели: „Грци се од неколико година озбиљно труде у наукама и на грчкој књижевности. На све стране подижу школе, у којима се предаје стари јелински језик. Да би боље развили дијалекат, којим данас говоре, преводе на грчки све, што је најбоље у страних писаца. Али најбоље средство, да међу Грцима васкрсне осећање о лепоме и здрава љубав к учењу, било би предавање старих грчких класика. Читајући и проучавајући ове славне узорке и угледајући се на славне успомене и дичне примере у њима, Јелада би понајбрже могла да заузме пристојно место међу образованим народима. У Европи имају већ многа издања старих грчких писаца, али она нису ни од какве користи за данашње Грке, јер у њима су поред оригинала превод и тумачења на латинском језику, а у данашњим грчким школама, ни учитељи ни ђаци немају ни појма о латинском језику. Осем тога данашњим грчким ђацима не требају тешке филолошке расправе наших критичких издања, него им треба да науче основна правила свога језика и естетике. За њих је највећа потреба да добију, макар само у неколико књига, најбоље грчке песнике и прозаичаре, верно и тачно наштампане с потребним објашњењима и примедбама на грчком језику. За тим треба Грцима богатих људи и мудрих, образованих учитеља, како би први родољубиво поднели све потребне трошкове за народну просвету, а други предавали и тумачили како треба то издање старих грчких класика. Овај прости и природни план за просвету Грка зачео се давно у многој глави, али се до сада није могао извршити, јер није било пара, или није било родољубља и ревности. Сада су Браћа Зосими, који су богати не само новцем и имањем него и ревношћу за славу своје отаџбине, обавештени како треба о овој потреби

народној, одлучили да употребе извешан део свога богатства на издавање „Јелинске вивлиотике“ састављене из грчких класика, песника и прозаичара. Старање о редакцији поверено је лекару Кораису, који би, по својој високој учености и критичкоме духу, био на славу и дику и саме Старе Грчке. Учена Европа одавно је уврстила Кораиса међу своје најискусније и најоштроумније савремене критичаре. Према досадашњим својим ученим радовима Кораис је најдостојнији за ову мисију. Али ни на томе није се зауставила патриотска ревност браће Зосима. Да би сваки и најсиромашнији ђак у грчким школама могао да се користи овим драгоценим издањем, они су одлучили да сваку књигу ове вивлиотике поклањају свакоме ђаку за кога његови учитељи потврде да прилежно учи, а већ да ће сви добри учитељи добити на дар ову вивлиотику по себи се разуме. Лекар Кораис, у приступу к овој књижници, написаном у простом грчком језику, који се данас говори, објашњује како ће се ова књижница издавати. Из тога приступа видимо да ће ова вивлиотика, и ако је намењена само Грцима, добро доћи свему ученоме свету. Тумачења и исправке тако ученога критичара, као што је Кораис, заинтересоваће свакога који се бави класичном књижевношћу. Сви приступи, сва тумачења и примедбе биће написане, као и у „Продрому“ простим грчким језиком, кога су до сад незналице оговарале, а који је под пером Кораисовим језик леп, богат, хармоничан и плодан.“

После Боасонада штампао је велики критичар немачки Емануел *Векер* у *Allg. liter. Zeitung* (1807) своју расправу о „Продрому“, која је 1872 прештампаана у *Homerische Blätter*, Vd. II. Векер хвали Кораиса, да је не само Грк него прави Јелин, хвали његов патриотизам грчки, његову непоколебљиву веру у васкрс народни, који он спрема још пре политичке слободе, знајући да ће ова бити могућна тек после умнога препорођаја, хвали његов језик за који вели: да је жив, оштар, прост, подесан за исказивање најтежих појмова, дидактичан за младиће, пријатан за образоване, богатији јелинизмима него галицизмима, и ако је Кораис провео цео свој век у Француској. Али Векер има и замерака да учини. Не слаже се с неким граматичким творијама његовим, а нарочито замера му што је уз Елијана узео у „Продром“ одломке Ираклида Понтичкога и Николе Дамаскинца, од којих не може бити никакве вајде. За ову замерку вели *K. Sinner*: „Неки немачки критичари зачудили су се, што је Кораис прво изабрао ова три писца. Али препорођена Грчка нашла је у њима оно, што јој је понајпрече било. По примеру апостола Павла и Кораис је својим земљацима дао најпре само млека. За тим је прешао на чвршћу храну. Он је врло добро оценио, да треба најпре новој Грчкој дати узор чистога, старога атичкога дијалекта с примерима јуначкога и некористољубивог патриотизма и с успоменама старинске учености у историји и географији.

1807 издао је Кораис у две свеске *беседе Исократове* и писма с многим својим студијама старине и примедбама. И овај је избор био врло срећан, како због језика тако и због родољубља, јер је Исократ рођен пет година пре Пелопонискога Рата (436) а умро је после Херонијске Битке (338), дакле у времену, у коме има највише примера, које је ваљало изнети на углед ондашњим Грцима, а уједно Исократ беше један од оних великих атичких писаца, у којих је љубав према отаџбини на једној висини с љубављу према просвети народној и науци. И о овом делу „Јелинске вивлиотике“ писано је врло много у немачкој, француској, инглеској и холандској књижевности, многе хвале и критике нарочито о Кораисовом таленту, да из гомиле старих погрешних преписа васпостави прави текст оригинала, и о његовим

драгоценим тумачењима и ученим примедбама.⁴⁵

После Исократових беседа издао је Кораис *Плутархове виографије* (1809–1814) у шест свезака⁴⁶ приложивши и слике оних, чије је животе Плутарх описао. Колико је важно Плутархово дело за образовање појединаца и за просвету читавих народа, то Кораис показује само неколиким цитатима из Монтења и Русоа. „За нас – вели Montaigne – не би остала ни најмања нада, да ћемо се спасти од незнања, да нас ова књига није подигла из каљуге. Данас, благодарећи Плутарху, усуђујемо се и ми да говоримо и да пишемо. Данас и наше жене могу да поуче многога школскога учитеља. Данас је Плутарх наша свакидашња лектира.“ – Русо вели: „Од оно мало књига које још читам, највише ме привлачи Плутарх, највише ми користи. У детињству прво сам њега читао и он ће бити последња читанка моје старости. Он је готово једини писац, кога сам увек и свагда с коришћу читао.“ После ових цитата Кораис наставља: „Нашао сам за потребно, да наведем мишљење ове двојице француских философа, да чује наша омладина, како се у свету цене списи наших предака. А како да их не цене, када њима имају да благодаре за просвету свога народа. Оно што вели Монтењ није претеривање његовога одушевљења за Плутарха, него је тачна истина. Овакво дело и оваквога писца одиста има у себи снагу, да подигне читав један народ из каљуге незнања и да га научи, како му ваља поправљати и језик и обичаје (нрави) своје.“ Могли бисмо навести још многа места из Монтења (на једноме вели за Плутарха, да је *le plus judicieux auteur du monde*), могли бисмо поменути Шекспира, који се много користио Плутархом, за своје бесмртне трагедије, госпођу Роланд, која читање Плутарха зове *la rature des grandes âmes*, великога краља Ханрија IV, који признаје да за свој развитак има највише да благодари Плутарху, Тодора Газија, који је на питање, кога би од овију грчких писаца спасао, ако би му се рекло да се само један може спасти – одговорио без устезања „Плутарха“; али ово је доведе довољно да покаже како је мудро бирао Кораис, шта ће метнути у „Јелинску вивлиотику“. Имајући непрекидно пред очима морални препорођај свога народа, Кораис није пропустио ни једну од многобројних прилика, које му пружаху Плутархове виографије, а да у својим примедбама, као оно наш Доситеј у својим пространим наравоученијама, не покаже својим земљацима какву корист могу извући за свој живот и за своје прилике из живота својих славних предака. Што се тиче критичких поправака самога текста и тумачења дотле необјашњивих места, у њима је Кораис тако недостижан, да сви доцнији научници, који су приређивали критичка издања Плутарха: и Шефер и Синтенис, и Денер и Векер, сви, па и они који су имали шта да замере Кораису, признају да је он „*vir incomparabilis*“, „*vir eximius*“, „*vir summus*“, „*praestantissimus*“ „*candidissimus senex*“. –

За тим су дошла на ред *Стравонова* „географика“, која је Кораис издао после Исократових беседа и Плутархових виографија, у времену од 1815 до 1819, у четири свеске, с којима је „Јелинска вивлиотика“ у 1820 бројала дванаест томова. О преводу Стравона на француски, треба да цитирамо, шта сам Кораис прича у својој автовиографији.

⁴⁵ О овом делу Кораисовом писано је и у нас. Види Вукашина Радишића „Адаманта Корая наука о ослобођењу своје отаџбине (из предговора к његовомъ изданю Исократа)“ *Голубица*, V, 79.

⁴⁶ Из Кораисовога приступа к петог свесци овога дела Вукашин Радишић је извео свој чланак „Адаманта Корая наука новимъ Еллинима о просвети, предавану наука, по мало и о езыку“ у *Голубици*, V, стр. 42.

„Потреси, које су доцније изазвали француски димагози, тако мало слични првим вођима Револуције, морали су родити још жешћега димагога, да поврати ред – и родише га. То беше Наполеон. Украшен владарским и војводским врлинама већим, него их је икад дотле историја забележила, он је од природе имао дар, да улева страх и трепет метежницима, а поштовање онима, који жуђаху за миром; само се у једноме преварио: није разумео, какве плодове очекиваху људи од толиких његових способности. Уместо да ослободи све народе европске од њихових тирана, он је претпоставио да постане деспот над деспотима. Уместо да посеје срећу и благостање по целој Европи и да постане Бог на земљи, коме би сва садашња и потоња покољења рода људскога певала бесамртне имне, он је претпоставио смрдљиви тамњан смрдљивога ласкања. Преварио се јадник.

„Тај грдни али не и велики човек, за време свога консулства, зажелео је, да се преведе Стравонова географија. Некадашњи мој професор химије Chaptal, који је тада био министар у консула, предложио је за тај превод с оригинала La Porte du Theil, мере, и као трећега географа Кослена, за географске примедбе, и одредише нам свакоме по 3000 франака за тај посао.

„Године 1805 поднесмо Наполеону (сада већ не консулу већ цару) прву свеску преведенога Стравона наштампану. Пре него што смо му поднели другу свеску он нам поред годишње плате за труд одреди још и 2000 франака год. пензије за цео живот. Зазирући (не знам зашто) од ове великодушности Наполеонове, и бојећи се, да ме она не нагна да му будем више благодаран него што треба, желео сам да се курталишем његовога добročинства. Не могући сам учинити ништа, ја разложих својим сурадницима како ће превођење Стравона дуго да траје и како треба да одбијемо или годишњу награду или пензију. Они присташе без приговора. Написасмо дакле заједничку изјаву тадашњем Министру да благодаримо на годишњој награди од 3000 фр. а задржавамо само пензију од 2000. Одговор Министров беше признање за наше некористољубље (*désintéressement*), како га називаше и крај наше годишње награде.“

Овде ћемо само поменути, да је тај посао, који је Кораис радио по наруџбини Наполеоновој, јако сметао напредовању „Јелинске вивлиотике“ – али ваљало је живети, а Кораис је живео једино од награде за тај превод!... И ако је Кораис овај посао сматрао као кулук, ипак га је урадио тако, да је франц. критика за овај превод Стравона казала, да је „*un des plus beaux et des plus utiles monuments de l'érudition française au commencement du dix-neuvième siècle.*“

Стравонова географија штампана су први пут у Млецима (1516), али је то издање права Авгијева штала. Друго издање, Холцманово, (Хајделберг 1571) боље је, јер је Холцман у њему поправио све, што је могао поправити, немајући на расположењу више преписа. Касовоново издање (1587), Морелијево (Париз 1620), Алмеловеново (Амстердам 1707), Сибенкезово (Лајпциг 1796), Чукеово (1811), имају многе исправке текста а Фалконерово (Оксфорд 1807) има поређења разних текстова. Па ипак, Кораис је у свом издању Стравона исправио несравњиво много више места у тексту, него сви поменути научници пре њега. У тим исправкама водио га је смисао, поређење разних преписа, поређење разних места у самоме тексту, сам карактер Стравоновога писања. „Ако сам – вели Кораис – успео, да више исправим него

моји претходници, то није моја заслуга, ја сам имао више средстава на расположењу него они. Ако сам у својим исправкама погрешно, нека ми опросте они, који знају, како је тешко издати дело старог писца, које су толики преписачи кварили. Ја молим своје читаоце, као и Стравон своје, да моје погрешке не пореде с доцнијим савршенијим издањима, него с онима која су ми претходила.“ Примедбе Кораисове махом су критичке и географске, али као год што је радио при издању Илиодора, Исократа и Плутарха, тако и овде има пуно патриотских примена и савета. Где год Стравон помене у својој географији неко место – нпр. Маратон – које је славно у историји старих Јелина, свагда Кораис има пуно да каже својим земљацима о судбини тога места до најновијега доба.

Сви доцнији критички издавачи Стравона хвале Кораисов труд. Крамер, који је цео свој живот посветио проучавању самога Стравона, који је упоредио многе преписе, непознате Кораису, нашао је у његовом издању доста „самовољних“ тумачења и исправака. Ну не треба заборавити, да је главна мета свију Кораисових трудова била, да учи своје земљаке и да их спрема за слободу, да ради на умном и моралном препорођају свога народа, и да према томе није имао ни времена ни средстава, да истражује и пореди *све* преписе аутора, које је издавао, докле је Крамер с правим немачким стрпљењем пронашао и упоредио око тридесет разних преписа Стравонових. Па ипак Теријан цитира (II, стр. 134–136) многа места из самога Крамеровога издања, која је Кораис боље разумео и поправио, по самој оштроумности својој. –

Као одмор од својих трудова и студија за „Јелинску вивлиотику“ сматрао је Кораис проучавање и критичко издање других неких старих грчких писаца, које је издавао *поређ* своје књижнице, под скромним насловом „*Πόρεια*“ (дела која се раде *узпређ*, поред главнога посла), и ако међу тим „узгредним“ радовима имају и прави споменици филолошке учености, и ако међу њима има два бисера, којима би било место у главном делу.

Прва свеска „узгредних“ изашла је (трошком браће Зосима) 1809, и у њој су *Полијенова „Στρατηγικά“* нека сорта уџбеника за војничке операције. Немачки научник *Велфлин* који је имао на расположењу најбољи (минхенски) препис Полијеновога дела, у своме критичком издању од 1850 констатује, да је Кораис сам, без икаквих средстава на расположењу својим критичким оштроумљем, тачно исправио шест стотина места у тексту. Хертлајн, K. Reuss (1889), сви доцнији критички издавачи овога писца признају да су Кораисове поправке боље и од Велфлинових.

Друга свеска „узгредних“, такође о трошку браће Зосима, изашла је 1810 и садржи *Есојијеве Басне* с приступом о Есопу,⁴⁷ у коме је цела историја басана, управо монографија

⁴⁷ Види: Критичко житіе баснотворца Езопа и нѣговій Басній, превео съ грчкогъ изъ Кораевогъ предговора на Езопове Басне бившій саобштаваюћій членъ друштва С. С. покойный Вукашинъ Радишићъ. *Гласник*, IV, 32–74. У овом посмрчету Радишићевом, кад год се помене Кораис, увек му се додаје „честити, славни, вечити“. Помињући Кораисово мишљење да пабасна (*ἐπιμόδιον*) „треба да је сразмерна басни, тј. таква, какву сваки може ласно измислити и закључити чим чује басну“. Радишић осећа потребу да брани Доситејева дугачка „нравоученија“ па додаје: „Чујем где Кораи из покоја вечности за ово правило довикује: нека је мудроме Србину и старини просто не слушати ме, кад уме разводити онаке пабасне.“

о свима до њега познатим баснама из старине, и калуђерских из Средњег Века, чија „нравноученија“ касапи немилостиво. У тој расправи Кораис много жали, што су за навек изгубљене Вавриосове басне у стиховима, те тако Грци немају у тој врсти песника, који би се могао упоредити с Лафонтеном. Доцније, 1840, послао је франц. министар просвете, чувени јелиниста Вилмен, нарочитога научника у Св. Гору да тражи старе грчке рукописе и овај је нашао 122 Вавриосове басне у књижници Св. Лавре, преписао их је и донео у Париз, где су први пут штампане под редакцијом Боасонадовом 1844 (*Βαβρίων μυθίαυβοι*) али су доцнија критичка истраживања доказала, да Вавриос није био Јелин већ Римљанин, који је, као и многи његови савременици, писао на грчком језику.

Од свију издања Есопових Басана, (прво је из XV века) Кораисово је најпотпуније, јер у њему има 426 басана, и најтачније, као што признају сви доцнији издавачи. Griez 1887 вели за то издање: „haec editio omnium optima merito habetur“. Многе Кораисове исправке потврђене су много доцније пронађеним кодиксом Августејским. Професор Феде у своме делу Ueber eine noch nicht edirte Sammlung Aesopischer Fabeln 1877 вели да је Кораисово дело и данас, по својој учености и здравој критици, најпотпунији извор сваке расправе о Есоповим Баснама.

Трећа свеска Кораисових „узгредних“ дела, која је изашла трошком земљака из Хиоса 1814, садржи ново и најбоље издање Ксенократове и Галинове расправе о рибама и осталим животињама, које живе у води а служе за људску храну. Ово дело није по важности мање од Есопових Басана, јер је Кораис у својим примедбама изнео ове, што су стари Јелини знали о природној историји тих животиња, целу стару ихтиологију. Педесет година доцније Sinner овако пише о овоме труду Кораисовом: „Његов приступ о Ксенократу и о свима старим писцима, који су проучавали лекарску и гастрономску употребу риба, пун је веома важних и занимљивих података; његове примедбе састављају најтачнији и најпотпунији меморандум о јестаственици риба познатих у старини, који је икад написан.“

Од ихтиологије прелази Кораис на – стојичку философију! Четврта свеска његових „узгредних“ дела садржи дванаест књига последњег и најугледнијег вођа стојичке философије Марка Антонина „*τὸν εἰς Ἐαυτὸν*“, дело, о коме Ренан вели: „C'est le livre le plus purement humain qu'il y ait, véritable Evangile éternel, le livre des Pensées qui ne vieillira jamais; car il n'affirme aucun dogme“, дело, које су угледни кардинали звали „светим списом Марка Аврилија“ и које је папа Никола V увек носио у недрима, као учитеља и вођу живота. Ово издање посвећује Кораис омладини своје домовине Хиоса „да буду пример врлине целој омладини Јеладе, и да се сви заједно боре у светој борби за опште добро“. Он овим делом хоће „да уреже у њихове младе и меке душе начело да је *ἡ правда једина основа, једини чврсти шемељ људскога друштва*, да се неправедан човек од разбојника разликује само по имену“. – У приступу Кораис опширно говори о Марку Антонину, сликајући многе његове врлине, на које се ваља угледати. Наравно, кад се то, што је Кораис тада писао о Марку, упореди с делима Ренановим (1882) и Ватсоновим (1884), или кад се оно, што он пише о стојичкој философији, упореди с делима Целеровим и Штајновим – Кораисови су погледи данас застарели. Па ипак је Кораис много учење стојичке философије дивно представио, нарочито оно о врлини. „Овај спис Марков – вели Кораис – права је ризница. И дању и ноћу треба да га проучава сваки, ко хоће да заузда своје страсти. Особиту пажњу заслужује оно, што Марко често

понавља, да се човек рађа као друштвена и политичка животиња, одакле изводи врло важне закључке. Због такве природе свога рођења, човек природно живи, када утврђује друштвене везе, а неприродно или против природе живи, кад те везе кида; друштвене везе учвршћују се врлином, а дреше се пороцима. Поштен човек чува природу људску јер је друштвен; непоштен и зао човек отпада од људске природе и силази у врсту зверова, јер је престао бити друштвена животиња. Ето откуда стојици дефинишу врлину са: „живети према природи“. А да би човек као друштвена животиња могао живети према природи, треба по Марку, да је скроз праведан, јер правда садржи у себи све остале врлине, нити може човек да има икакву врлину ако није скроз праведан („*ἐν δὲ δικαιοσύνη σὺλλήβδην πᾶσ' ἀρετῇ ἐστὶ. Ἀριστοτ.*“) –

И ако је Кораис ово издање приредио „узгред“ и без примедба, ипак је у тексту Марковом учинио исправке, за које најновији издавач истог дела *Сѣих* (1882) вели „multis suis conjecturis Antoninum adjuvit“ (тј. Кораис).

Осем ових „узгредних“ дела издао је Кораис у овом истом времену прве четири рапсодије из Илијаде (1811–1820), „*τα Ἀστεία*“ Јероклеусова (1812) и савет тројице владика папи Јулију III (1820).

Омирова Илијада, која је требало да буде на челу Кораисове „Јелинске књижнице“ као њен најлепши украс, није ушла ни у збирку „узгредних“ дела! Па и те четири песме, које је Кораис једну по једну издавао пуних 9 година, није хтео да призна као своје издање, већ преклиње своје пријатеље, који су за то знали, да никоме ни усмено ни писмено не признаду оно, што су сви грчки читаоци с правом нагађали. За то, вели, има „много“ разлога, али не казује ниједан. Кад је издао прву песму он пише своме пријатељу: „Поред свију мана, ово је први почетак Омира с тумачењима очишћеним од граматичарских будалаштина. Ја знам, пријатељу, да ће после 50 година бити много критичкијих и савршенијих издања. Али за сада, у овом нашем ромејском стању, ово је најбоље.“ После 6 година пише Кораис другом пријатељу: „Не казуј никоме да је ово моје издање, јер то признање сметало би ми слободи, да у објашњењима све кажем онако, како хоћу.“ Кораис је звао ово издање „Волисијанско“ по варошици Волису на острву Хију, у којој је некада Омир нека своја дела певао. Бајаги је неко из Волиса слао свој рукопис у Париз, да се штампа. У тексту није Кораис мењао ништа. Држао се издања славнога критичара Волфа (Лајпциг 1804). У објашњењима употребио је многа из Вилоазоновога и Кепеновога издања, а своја је обележио са X (Хиоћанин). Што даје особиту важност Кораисовом издању, то су дугачки предговори пред сваком рапсодијом под насловом „Поп Трчкало“ (*Παπᾶ Τρέχα*), у коме је насликао једнога обичнога грчкога попа из онога доба, поштенога добричину, који трчкара с бакрачетом од куће до куће певајући „Ва јордање крештајушту се тебе Господи“, али који не зна ништа друго осем својега псалтира, но који би се радо учио, и који, ма да је већ у годинама, почиње да учи јелински, да чита Омира, Еврипида итд. па с великим стрпљењем (*la patience c'est le génie*, вели Бифон) и приљежањем (*Fleiss ist Genie*, вели Гете) дотерује дотле, да постаје онај идеални свештеник и народни учитељ, каквога је Кораис желео сваком грчком селу. Ову слику поштенога, вреднога и пунога љубави за учење свештеника нацртао је Кораис, да би својим земљацима показао, како умнога и моралнога препорођаја народнога не може бити без озбиљнога, добро васпитаног и добро образованог свештенства.

У предговору к Јероклису, кога је такође послао бајаги неко из Волиса – Кораис говори опширно о томе писцу новоплатонске философије, коју назива „ипохондричном“ „нагрдном мешавином многих догмата“, „наказном философијом“. Најбољи део ове расправе бави се схоластичарима.

Зашто је Кораис превео и 1820 безимено штампао чудновати „Савет тројице владика папи Јулију III“? Зато, вели Кораис, да се оправда и поправи источна црква. Дуго робовање, које је упропастило народну просвету, морало је да поквари и наше свештенство и да побрка нашу религиозност. Али ма колики и ма какви да су греси источних хришћана, када се упореде са страшним злоупотребима паписта, то су капље према океану. Па ипак папски двор љуто осуђује Грке. Осуђивати цело источно хришћанство због неколико сарданапалских владика у Византији, то је као год кад би неко све источне мирјане идентификовао с фанариотима. Како су непријатељи Кораисови грдили га, да је „безбожник“ и „Лутеровац“ – то се он у овој расправи брани и показује, какав утицај има рђаво понашање клира на целокупну судбину народа.

За време док је Кораис издавао „Јелинску вивлиотику“ живео је у непрекидној бризи за опстанак, јер он осем оне мале пензије од 2000 динара, коју је добијао од франц. владе за превод Стравона на француски – није имао никаквих других прихода, а сада у старости требаше му и слуга, па богме и коректор, коме је ваљало плаћати 50 д. месечно! Као да му не беше доста бриге за лични опстанак, велики део свога драгоценог времена морао је да троши на кореспонденцију, јер се Грци из целога света обраћаху њему с најразличнијим питањима, молбама, и комисионима, међу којима беше и таквих да наплати нечији дуг и да пошље паре!... „И ако – вели у једном писму – не одговарам на многа писма, која добијам, опет време, које морам да утрошим на ту кореспонденцију, износи толико, да би у њему сваке године могао издати још по једну дебелу добро уређену свеску.“ Све предлоге који су му чињени с разних страна, само да му се поправи материјално стање, он је одбио. Кнез Гика нуди му ректорство своје школе у Јашу. Кораис одбија ту понуду, јер неће да има посла с „бановима“ (*Μπάγνοις*) и осталом великом господом фанариотском, који су уобразици, да су нешто више и боље од осталих људи, јер би он у Јашу морао напустити главни посао свога живота, који се може радити само у вароши с великим вивлиотикама. Кораисов је принцип: „не чепати око врата велике господе, а нарочито грчких великаша“, и он се верно држао тога принципа, и ако му је кадшто било тако тешко, да је и оваква писма писао својим пријатељима: „Цео живот провео сам у беди, невољи и непрекидним трудовима надајући се, да ћу се у старости мало одморити. Сада видим, да ми је крај живота гори од свега што сам до сад пропатио. Увек сам био зле среће, али ми је ома највећу горчину сачувала за последње дане. Кад помислим од коликих ће ме беда ослободити смрт, онда ми је криво, што Стојици налазе, да је *самоубиство* недостојно паметна човека.“ Можда ће когод упитати, како је могућно, да Кораис дође до толикога очајања? Зар браћа Зосими нису били штедри и некористољубиви добротвори и меценати његовога родољубивога рада? Ко је подносио све трошкове за издавање „Јелинске вивлиотике“ ко је ту књижницу поклањао свима Грцима, који су хтели да се уче? Ко други до славна и неумрла Браћа Зосими, дика Ипира, светиња целе Јеладе, бесмртни и ненадмашни пример грчкога родољубља? Браћа Зосими родили су се у Јањинима у половини XVIII века, и још у раној младости отишли су неки у Русију, неки у Италију, где су

се врло обогатили. Велики део свога огромнога богатства жртвовали су за просвету народну, нарочито за штампање грчких књига. Одиста су безбројна грчка дела и преводи, који су наштампани о њиховом трошку, и све је то поклањато народу. Помагали су сиротињу, нарочито сироте ђаке, и удомљавали су сироте девојке. Па су све то чинили не само за Грчку него и за Русију, поклањајући огромне суме (стотинама хиљада рубаља) универзитету, трговачкој, лекарској школи и гимназији у Москви. Али, као што вели Плутарх, ниједна људска врлина није савршена, није без мánа. Ови велики родољуби, без великога личног образовања, волели су, да се њихово родољубље и меценатство до неба уздиже, да у свакој књизи, изданој о њиховом трошку, налазе велике и бомбасте посвете и приступи, у којима се велича њихово име, наваљивали су, да се што више и што брже штампају те књиге, не разбирајући много за њихову садржину, те су тако, поред многих корисних издавали и многа са свим некорисна дела само да буде што више тамњана њиховом славољубљу, које је често било таштина (сујета). И Кораис је хвалио родољубље Браће Зосима, али на његов начин, он није могао да ласка. „Зосими – вели он – за цело нису у стању да тумаче старе јелинске писце, али опет за то они су кориснији од мене, јер оваких радника, као што сам ја, има доста, а таквих родољуба, као што су они, нема више. Доказ су наши богаташи из Смирне, Кидоније, Хиоса.“

Зосими беху навикли на друкчије хвале, на јачи тамњан.

Осем тога, као људи без особитога васпитања, Зосими нису имали такта у своме понашању према врло деликатном и осетљивом Кораису, вређали су га и нехотице до срца. Одмах у почетку преговора Кораисових с Михаилом Зосимом из Ливорна за оснивање „Јелинске вивлиотике“ Кораис види, да би добротвор желео да га „испипа“, шта би он као желео за свој труд? Хтео би да „пазари“ с њиме. После дуге унутрашње борбе Кораис одговара, да би му, ако напусти франц. превод Стравона и пенсију, коју за то прима из франц. државне благајнице, и од које сада живи, требало 4000 фр. годишње; ако ли задржи пенсију за Стравона, онда оставља њему самом, да одреди годишњу помоћ за његов труд. Кораис је жудео, да се курталише пенсије, да би цело своје време могао посветити главном делу свога живота. После дугога чекања добија одговор од Мих. Зосима (29. маја 1805). У њему врло много одушевљења за то предузеће, врло много о потребним трошковима, још више о намери, да се све те књиге поклањају народу, али о томе од чега ће живети Кораис радећи тај посао – ни речи.

Браћа Зосими беху у ствари вољни, да одреде какву малу годишњу помоћ Кораису, али под условом да он сваке године избаци по 15–20 свезака. „Они замишљају – пише Кораис своме пријатељу – да је мој посао хлебарски, да ја треба да избацујем књиге као хлебар хлебова из пећи, које би хлебова они поклањали свакоме и ономе, који је одиста гладан и ономе, који ће тај хлеб газити као ђубре. Кажим им, објасним им, да се мој посао мора да ради полако, пажљиво, да ја не могу избацити књиге као лепиње, нити као што су њихова млетачка издања.“ Између осталог беху Зосими предложили Кораису и Клавијеру, да спреме издање Евстатијевих „*Παροξβολών*“, Илијаде и Одисије у шест свезака, али тако да сваке године изађе по једна свеска. И обојица прионуше за рад, да опреме добро критичко издање, док тек стиже од Зосима писмо да „батале“, јер се нашао у Млецима високо учени учитељ Вландис, који се подухватио да за по године изда цело то дело, за које њима треба 6 година! Сиромас Кораис није могао од стида ни да саопшти Клавијеру ову поруку, него пише своме пријатељу Василију: „Као што видиш, Зосими су красни људи, али на несрећу не знају нити

икада могу научити, шта је то критичко издање старог јелинског писца. Видиш ли колико се плаше рока од шест година? Њима није стало ни до чега колико до њихове славе.“

Што је дубље газио у радове око „Јелинске књижнице“ све више је Кораис газио у дугове. Још није била довршена друга свеска а Кораис је већ био дужан и штампару и трговцу за хартију, и није већ имао више новаца за своје дневне потребе. Писао је и писао је Зосиму – никаквог одговора. Кораис да полуди. Да не би умро од глади узјамљује хиљаду франака од Василија. Осећа већ претече болести, које се највише бојао, капље која не убија него онеспособљава за рад. Сада тек, у зло доба, једва једном одговара Мих. Зосим, шаље 6000 фр. вели да му је писао, а опет моли за опроштење што се задоцнио. Александар Василије, тешећи Кораиса напомиње му, да су Зосими људи, који траже хвале. Кораис одговара: „Твоја напомена просто ме за срце уједа. Где год могу да њихово име с хвалом поменем, ја то чиним, шта хоће више? Ја нећу да градим панигирике.“

Најзад су Зосими пристали да дају Кораису 4000 (односно 5000 фр.) годишње, али никад нису новац на време слали, свагда је Кораис морао да тражи, а просити за њега је било горе од смрти. Још горе му је било, што су захтевали да ради с муњевитом брзином. „Размазили су их – вели у једном писму из 1808 – с брзим издањима. Издали су Омира немајући ни појма о издању великог научника, који је двадесет година свога живота посветио чишћењу оригинала. Данас после таквога критичког издања штампати стара погрешна значи то исто, што и кад би се људи хранили жиром и пошто је пронађен хлебац. Како могу ја да конкуришем с таквим издавачима? Једна једина реченица у Плутарху задржала ме је прошле седмице два читава дана, јер не могах никако да је разумем. Тек после два дана преврћући се у кревету и не могући заспати појмих, шта је Плутарх хтео да каже, скочих, запалих свећу само да одмах запишем оно, што сам нашао, да не бих заборавио до сутра.“ – „Стране новине хвале њих као највеће добротворе а мене, као најбољег критичара нашег рода. Они (Зосими) нису у стању да појме, колико муке и труда треба, да се то име сачува. Несрећа је моја, што сам одбио Царевих 3000 фр. годишње, иначе бих ја прекинуо „Јелинску вивлиотику“ а њих би оставио млетачким издавачима. Али овако морам да се топим као восак на ватри.“ –

У децембру 1808 дуговали су Зосими Кораису око 8000 фр. Издање прекинуто. Кораис у очајању што му ништа не одговарају. „Ах Александре! – пише он Василију – Александре! Мучио сам се целога живота, али сам барем имао утеху да нисам никоме ласкао, да сам очувао своју слободу. А сад у старости својој не смем ни да презирем оне, који мене презиру. Ова велика варош, у којој живим, не може да појми, зашто нећу да учиним уобичајене визите, па да постанем члан института, а ја трпим да ме газе моји земљаци. Ко би ме из ове невоље избавио томе би моја захвалност подигла споменик. Није ме жао само садашњих мука, него ме је страх од будућности. Колико ми је тешко, што ми не шаљу оно што ми дугују, теже ми је што треба опет да им пишем. Шта да им пишем? Оно што би требало не смем, онако како не треба? То је непоштено, илотски. Издање Плутарха и Полијена прекинуто, душа ми није више у стању да састави две мисли, тело ми стрепи од паралисе. Шта да радим? Ја сам као луд!“

Кораис би радо престао с издавањем „Јелинске вивлиотике“, али „каква *срамој*а за народ да престане једно дело, које је с толиком помпом о патриотизму издавача оглашено

целом свету!” Александар Василије предлаже му, да састави друштво од богатих Грка, који би наставили издавање књижнице, али Кораис одговара: „Прекидајући с браћом Зосимима морао бих јавно казати, зашто се више не штампа њихово име на издању; а може ли то бити без срамоте за њих и за све нас?”

Најзад 10 Фебр. 1809 шаље Зосим од оних 8000 фр. које дугује Кораису – свега 2000, тражи mille pardons за своје *неумесно* тако дуго ћутање, и вели му, ако је баш у великој невољи нека повуче меницу још за 2000, али с дугачким роком...

У јулу 1809 умре у Ливорну Михаил Зосим, и Кораис је морао да се обрати његовој браћи у Русији. Испрва је онај од њих, који живљахе у Нижњем Новгороду, био вољан да даје Кораису по 3000 фр. годишње, али је брзо ишчезло и његово и његовога другог брата одушевљење...

У овој невољи десила се Кораису и једна срећа. Његовом издању Ипократовог дела досуђена је награда од 5000 франака, што му осигураваше живот за *једну* годину. Зосими опет захтеваху од њега „сразмеран“ труд према њиховој помоћи, тј. очекиваху од њега свакога месеца, ако не сваке недеље, што више свезака. „Не знају – вели Кораис у једном писму – колико пута ја за време, док се штампа једна свеска, морам да трчим у штампарију, да спречим штампање једног места, за које сам доцније нашао, да је погрешно или да се може боље протумачити.“

Тако се натезало и мучило до девете свеске вивлиотике и друге свеске „узгредних“ када (1814) браћа Зосими изјавише, да не могу више давати Кораису годишње издржање, него ако хоће даваће му по 100–200 егземплара од сваке књиге, па нека их он за свој рачун продаје – „пошто они цео рест издања распоклањају“. Кораис их ослобођава од сваке обвезе према њему и не могући оставити неизвршено оно што је у „продрому“ онако „театрално“ обећао, решава, да настави сам издавање вивлиотике, рачунајући да ће бар велики део оних, који су добили све дотадашње свеске на поклон, остале куповати, а ако браћа Зосими хоће, да се претплате на извесан број, да би наставили своје поклоне, он ће им тај број дати у трећину цене јевтиније.

На трећој свесци „узгредних“ дела, у којој беше Ксенократ и Галин, стајало је „трошком родољубивих Хиоћана“ и ако му његови земљаци из Хиоса нису дали ни паре за то издање. „Кажи мојим земљацима – пише Александру – да стављајући њихово име као издавача, нисам смерао да их нагнам на какву помоћ, него просто нисам смео допустити да у свету помисле, да у целом грчком народу нема никога више осим браће Зосима, који би увиђали важност овакве књижнице, да нема осим њих никога, који би овакво дело помагао. Ни по што не улази с Хиоћанима ни у какве преговоре о помагању књижнице. Ког су једном гује пиле тај се после и гуштера боји („*Ὅστις καὶ εἰς τὸ χοροδοῦν φρεσὶ τὸ ζῆνόμενον*“). Ја нећу да просим. Ја сам ових дана одбио катедру са 6000 фр. годишње плате и бесплатним станом, само да се не морам никоме клањати. Ако сам метнуо њихово име на књигу, то је само за част нашега народа.“

Хиоћани при свем том обећаше 1500 фр. годишње и послаше 700. Из Беча му посла један грчки одбор 1100 фр. Кораис је за сваку суму послао одговарајући број књига „јер осим љубави неће никоме да је дужан“.

На несрећу с продајом Кораисових књига ишло је врло тешко. Забадава им је спустио цену за 40%, забадава их је нудио својим сународницима у Марсељу, Ливорну, Лондону и Бечу по цени коштања са 10% добитка. А што је била већа сиротиња и немаштина Кораисова, све већа је била његова жудња, да изда још које дело корисно за народни препорођај. И благодарећи штампару Дидоту млађем, који га није гонио да плаћа дугове, него га је непрекидно и даље кредитовао, из захвалности што га је у младости Кораис учио – јелинска вивлиотика није престајала да излази.

Богати Варвакис из властите иницијативе нуди Кораису једном 8000, а други пут 3500 фр. за продужење „Јелинске књижнице“, али он одбија понуду оба пута, „јер не може с издања да избрише име Хиоћана, нарочито сад кад они највише страдају од турског зулума“, он с тога претпоставља, да жртвује шест стотина својих књига за ништавну цену од 1500 фр. коју су неки трговци из Одесе пристали да плате (1826). Он се тада налази у такој сиротињи да пише: „Ако бих умрo, пошто свршим ово писмо, не би се код мене нашло ни толико, колико треба да ме најсиромашније сахране.“ Одмах иза тога три сународника шаљу му 2000 фр. да за ту суму пошље одговарајући број књига у Грчку, и он радосно пише да је то једини начин помоћи, који он може да прими, и моли своје пријатеље, да му такве помагаче нађу, којима се може одмах књигама одужити. На жалост пример оне тројице сународника остао је усамљен. 4-ог августа 1831 пише Кораис, да има само два претплатника, Кондоставла за 30 и Парсакакина за 20 егземплара... „Није ме жао – вели Кораис другом приликом – што своју дубоку старост морам да живим у оваквој сиротињи, али ми је жао што ми се неће испунити најслађа нада, да радим до последњег тренутка у животу, да умрем с коректуром у руци.“

То је у кратко жалосна историја материјалне стране Кораисових издања. У очајању он се жалио на браћу Зосиме, али само у писмима најинтимнијим пријатељима, које је преклињао да писма одмах спале и да садржину ником не казују. Јавно је хвалио патриотизам браће Зосима свуда и сваком приликом, и пошто су га они оставили његовој судбини. Г. 1826 Кораис шаље грчкој народној скупштини 1008 свезака јелинске вивлиотике и у спроводном писму вели да су му велики добротвори народни браћа Зосими „наредили“ да те књиге пошље да се поклоне добрим а сиромашним ђацима, од којих се има разлога надати, да ће чувати тако скупо стечену слободу. Мало доцније пише Николи Зосиму: „До сада сте поклањали Јелади књиге, и многе и потребне, и Јелада ће вам за то бити довека захвална. Али сада има Јелада и других потреба. Треба јој хлеба, оружја, средстава, да поправи што су Турци опустошили. Зар не би било свето дело, да Зосими саставе из свију богатих Грка по Европи друштво за помоћ отаџбини, друштво, које би купило и наоружало неколико лађа, које би слало Јелади и хране и оружја и свега што треба. Туђини су у свима готово великим градовима Европе саставили таква друштва и одборе за помагање Грчкој. Зар не треба тај пример да нас застиди и да нас нагна, да учинимо и ми сваки колико ко може, да не чекамо све од туђе милостиње?“ Истоме Зосиму пише Кораис 28 окт. 1828: „Када би ти нешто околности допустиле, да се одлучиш на једну свету одлуку, пропутуј по Јелади. Тамо би се најбоље одморио, и имао би блаженство, да видиш школе и ђаке, који су дело твога родољубља и који би те окружавали као оца свога.“

Као што видимо Кораисово чисто, искрено, сократском врлином чувано, родољубље сувише је узвишено и великодушно, да би водило рачуна од личне неправде и увреде, кад се год тицало великих интереса отаџбине.

Да видимо сад, каква беху Кораисова начела при његовом огромном раду на препоро-ђају грчкога језика.

Пре 30 година обележио је професор Филип Јоан Кораисов систем овако:

„Кораис је поставио закон, да сваки *џ* треба да *џ*ише *џ*ако, како би се из *ње*воја *с*џиса мо*џ*ла извешти целокујна *џ*рама*џ*ика језика, на коме *џ*ише.“

Професор *Киџ*ријан вели о Кораису ово:

„У борби за језик први је Кораис нашао прави пут. Тај је човек био у многим и великим питањима добротвор народни; као научник урадио је више него десет најјачих и најспособнијих људи; сва његова дела и велика и мала од велике су важности; његови труди за језик просто су дивни; он је први прокрчио пут, он га је насуо, он је први по њему храбро пошао напред, борећи се за све то време противу оних, који су му сметали.“

Пре Кораиса није готово ни било никаквога грчког књижевнога језика. Већина књижевника писала је ружно, архајишући, старим јелинским језиком, мањина је писала варварско-простачким језиком.

Још 1803 показао је Кораис у општим цртама, како треба да се реформише грчки књижевни језик. Он о томе пише А. Василију 28 маја 1803: „Желети би било, да се прост народни језик подвргне законима старога јелинског. Али мени изгледа, да је то просто немогућно. Право да ти кажем, ја не желим толико да нам језик јелинише, колико се бојим, да не постане варварскији, него је сада. Зар не видиш, колико има у нашем народу иначе паметних и ревносних људи, који желе да сви пишемо и да говоримо онако, како пишу и говоре амали и сакаџије? Моје је мишљење, да учен човек треба да се спусти толико, колико да га и амалин може разумети, али с друге стране и амалин треба да се труди, да се попне толико да може разумети учена човека, те тако да се обојица сретну на половини лествице. Ако је та средина добра, ласно би се објаснила и заблуда оних, који бране простачење у језику; ако се та средина може постићи, могли бисмо се с правом чудити, како су се они могли толико удаљити од истине. Ово изгледа да је софизам, али није. Проучи, пријатељу, али без икакве предрасуде што је до данас написано простачким језиком. Једва ћеш наћи десет писаца, које можеш читати без стида и зазора. Зашто? Вероватно с тога што писци нису проучили до кога је степена наш данашњи језик способан за јелинисање. На свакој страни, на свакој реченици видиш како писац мучи Сисифове мукe... Пре свега, треба да очистимо језик од страних речи, и то није тешко, ако онај, који се подухвати тога посла, добро зна стари језик, јер има много речи, које изгледају да су туђе, а у ствари су најчистијег јелинског порекла.“ – На другом месту, говорећи о тадашњим преводима на грчки, Кораис вели: „Неки преводе као прави тирани и олигарси, јелинишући језик толико, као да нам је народ састављен из самих научника; други преводе димагошки, језиком тако простачким, као да у нашем народу нема никога другог до тестераша и сакаџија. У језику ваља се чувати претеривања,

не треба бити ни тиранин ни димагог. Ово нека ти буде Аријаднин конач у лавиринту језика.“ –

Јавно је Кораис први пут проговорио о реформи језика у приступу к Илиодору 1804. „Ја називам поправком језика не само поправку разних варвароморфних речи и синтактичних облика, него и чување многих других, које хоће да избаце из језика они, што нису довољно проучили природу језика. Само *йоређењем* старога језика с новим, као што сам ја покушао у овој књизи, може се доћи до сталних правила за наш нови језик и до лакшег проучавања старога јелинског. Свакоме је познато, колико успех започетог нашега народног препорођаја, зависи од знања старога јелинског језика; једно од средстава да се до тога дође састоји се у томе, да онај који предаје јелински, на сваком кораку треба да га пореди с језиком који смо с мајчиним млеком посисали. Ма колико да је овај постао пун варваризама, опет је он спасао врло многе јелинске речи, врло драгоцене свете остатке. Јелински језик, поред осталих својих преимућстава, има још и некакву ванредну чаробност, којом оплемењује обичаје омладине. Врло је велика реткост, да се пода животињском телесном уживању онај, који је сркнуо из путира магионичкога јелинског језика. За онај само народ каже се да је просвећен, који је свој језик усавршио. Језик је алатка душе. Кад је алатка у неког занатлије тупа, зарђала, или рђаво направљена, биће према томе и оно, што се таквим алатом уради. Језик је једно од оних имања народних, која му је најтеже отети. С димократском једнакошћу сви чланови народа подједнако су власници тога имања. Нико па ма како он био учен, нити има, нити и од куда може добити право, да каже народу: „овако *хоћу* да говориш и да пишеш“. Онај, који се пишући врло много удаљава од општега народног језика, покушава нешто, што ни најсуровији тиранин није у стању извршити. Тиранин може да отме човеку све што има, чак и жену и децу, може да га протера из земље, може да га убије, али му не може променити језик. Он њиме говори и у отаџбини и у изгнанству. Само време има снаге, да мења језик, као што мења и народе. Можда ће неко наћи, да противуречим самом себи, јер сам мало час казао, да треба да поправљамо и улепшавамо наш прости народни језик, а сада изгледа, као да хоћу да пишемо онако, како прост народ говори. То није моје мишљење. Ако је удаљавање од народнога језика до неразумљивости тиранија, онда је просташтво у писању, од кога сваки образован човек мора да се стиди – димагогија. Кад кажем, да је народ с димократском једнакошћу власник језика, тиме не мислим, да обрађивање и улепшавање језика треба оставити охлократским ђефовима простака. Олош је свуда олош и у образованим народима и у просвећеним вековима. Зато не треба да ласкамо ђефовима његовим, нити да од његових простачких ачења градимо законе за језик. Ако немамо права, да као тирани заповедамо „овако *хоћу* да говориш“ имамо право братскога савета „овако *шреба* да говоримо“. Научници у једноме народу природни су законодавци језика, али понављам, они су законодавци у једној димократској ствари. Њихово је да поправљају језик, али је језик имање целог народа и то свето имање. Према томе новачењима треба приступати мудро, мирно и постепено, као што се поступа с божанским светињама, а не лармацијском и тиранском дрскошћу, којом је подизана вавилонска кула.“

После издања прве свеске Илиодорових „Етиопика“ пише Кораис Александру Василију 6 авг. 1804: „Имам једну мисао о језику, за коју ми је жао, што је нисам унео у приступ Илиодору. Да видим, како ће се теби учинити та мисао. Мислим: да је поквареност језика болест

врло сродна с поквареношћу морала (нарави) у једном народу, и да по ипократским законима захтева слично лечење.“ То исто је у неколико изрекао пре Кораиса римски философ Сенека у своме чувеном писму „о великом утицају што га јавни и приватни морал имају на риторику и на књижевност у опште“. Као што се дела свакога појединца слажу са ступњем његове образованости тако је, по Сенеци, и језик најверније огледало народнога морала. Кораис допуњује ову тезу римског философа: „Кад се поквари морал у једном народу, паметан законодавац, који жели да поправи своје суграђане, нити хоће, нити може, да им да најбоље, најсавршеније законе, него ће им дати мојућно најбоље законе, као што је изречно казао Солон онима, који су критиковали његове законе; зашто то? Зато, што у таквом моралном стању народном има пуно димагога и ласкаваца маси народној, а деморалисан народ радије слуша оне, који ласкају његовим страстима, него оне који га лече. Паметан законодавац даје дакле могућно најбоље законе, не као поправку друштвенога стања, већ као спрему за много доцнију деинитивну поправку. Тако поступају и лекари при лечењу телесних болести. Када би законодавац одмах покушао да узакони оно, што је најбоље, тиме би само учинио велику радост димагозима и ласкавцима народним, јер би им дао згодан повод, да га опањају у маси народној као тиранина и да узбуне олош противу одиста најбољих закона. Примени ову теорију на покварености језика, па ће она моћи од сада да те води и неће ти требати никакви други закон.“

Пошто је превео једну страну из Тацита на прост грчки језик, и пошто је нашао, да је тај превод тачнији и од славног превода Даванцатијевог на италијански, Кораис вели: „И ако се наш језик варварисао, опет је могућно да се поправи, ако имадне срећу да добије паметне законодавце, тј. такве који имају здравога разума а знају и стари јелински и многе друге језике, нарочито латински, који су много проучавали неправилности у језику и како те неправилности постају. Како хоћеш да лекар лечи неку болест док не сазна њен узрок и орган у коме се болест угнездила? У данашњем нашем језику има много врлина јелинскога, и он ће их имати све више, ако га не покваре они, који су убразили да они могу да „праве“ језик.“

А. Василије моли Кораиса да састави граматiku, а овај одговара: „Уверавам те, пријатељу, да има много година како проучавам наш језик, па ипак врло често сам у недоумици, како шта треба написати, а ти ми велиш да „направим“ граматiku!“ Марта 26 1805 пише му: „Десили смо се у времену, кад је језик замршен, што вели пословица, као коса у луде жене. Требаће да многи радимо врло дуго докле тај хаос размрсимо. Па онда смешна је ствар кад неко хоће данас да пресуђује нешто, што ће се по мом рачуну моћи пресудити тек 1950, кад ће се на грчкој позорници први пут играти прва новогрчка добра комедија или трагедија.“⁴⁸

Кораис је предвиђао опасност, која прети индивидуалности грчкога језика од уношења страних фраза и туђинске синтаксе па вели: „Итализми и галицизми опсађују са свију страна наш несрећни језик тако, да ни ја не могу да оценим, шта ће најпосле да буде из ове вавилонске мешавине. Пошто је језик, који проучавамо и који бисмо хтели да поправимо и улепшамо, несрећан и врло сиромашан син старијега богатог и савршенога језика, треба да

⁴⁸ Овде се Кораис преварио само за 57 година, јер се Вернардакијева „*Фавста*“ играла први пут у јесен 1893. Др. В.

се старамо (колико је могућно, понављам без силе) да његове недостатке попунимо његовом очевином, а не да подражавамо туђој фрасеологији и синтакси.“

Кораис пише Александру 17 јуна 1807: „Жалиш се, како ти је тешко преводити. И ја осећам исту тешкоћу, и много ученији од мене осетиће је. Узрок је у нашем језику, који је још као неучињена кожа крут, па се не подаје ономе, који хоће њиме да пише. Али немој очајавати. Истина, могли бисмо жалити, што се нисмо родили 50 година доцније, што је баш нама пала у део задаћа, да за наше потомство извршимо претходне радове. Али опет, зашто да се жалимо? Врло умесно каже Епиктит, да је сваки човек само глумац, коме је одређена извесна улога на сцени живота. Други дели улоге, наше је да сваки своју добро одиграмо. Наши претходници бегали су од народнога језика као од смрти. Али су били у заблуди, јер су по пословици бежећи од дима упали у ватру, јер су писали тако, да их нико није читао, а да су писали народним језиком, они би нама знатно олакшали обрађивање језика. Што они не учинише за нас, треба ми да учинимо за оне после нас, који, срећнији од нас, неће бити незахвални за нашу трудбу.“

На једном месту 17 авг. 1811 Кораис каже: „Зло је, што су у самом почетку, када је народ тек почео да осећа потребу да се реформише књижевни језик, поникле две партије, једна која нагиње охлократији а друга олигархији. Систем охлократа је врло прост, јер имају само један циљ, као и у политици, то је превласт олоша. Напротив систем је олигарха многоглава идра. Ту имамо и фракцију Пападукасову (Неофитос Дукас), фракцију Антимоса Газиса, а већ и да не помињем акадимију из Букурешта, која такође хоће да прописује законе језику, и не слутећи да су *једини надлежни законодавци језика њејови класични писци и песници*.“ Осем Дукаса помиње Кораис овде и *Димитрија Дарвара* из Клисуре у Македонији, који је написао и трошком своје богате браће у Бечу наштампао врло многе, велике и мале списе, ручне књиге, изводе и одломке, катихисисе, букваре, свештене историје, христоматије, енциклопедије, дијалоге, писма итд. Тај исти Дарвар издао је 1806 год. „граматику простога јелинског језика“. Каква је то граматика, види се из приступа у коме Дарвар, архајишућим језиком жали, што се до њега не нађе ниједан „родољубиви Грк“, да напише граматику свога матерњег језика, мислећи да граматика прописује законе језика, а не знајући да граматика само изводи правила језика из списка најодличнијих писаца тога језика. „Славни писци и песници – вели Корај само зато постају законодавци свога наслеђенога матерњег језика што, обдарени од природе нарочитим особинама душе, умеју да даду грађи језика најлепши облик. И француска граматика, када казује неко правило из синтаксе, не вели овако је паметније писати, него овако су писали најславнији писци и песници. Немајући још таквих писаца на нашем садашњем језику, ми не можемо још ни имати граматике. Не велим да не треба већ скупљати бескрајно разнолике примере, како се данас пише наш језик, и Дарвар заслужује сваку хвалу за то, само би показао чистији појам о језику даје своју граматику назвао „граматичком грађом“.“⁴⁹

⁴⁹ О овоме истом Димитрију Дарвару налазимо овакву белешку у додатку „къ числу 1. Новина Србски“ Д. Давидовића:

„Димитрије Николаевић Дарваръ, мужъ у србскомъ књижеству многозаслужанъ, писао е, кромъ млоги грчки књига и нашихимъ понайвише славенскимъ езыкомъ: „Зерцало Хри-

Толико о мишљењу Кораисовом о одношајима старога јелинског и новог грчког језика у опште, толико о начину на који је он обрађивао и улепшавао нови књижевни језик грчки. У детаљна питања лингвистичка ми овде не можемо улазити. Специјалисте, који се интересују за та детаљна питања, могу наћи опширан извод из свега, што је Кораис о њима писао у Теријановој књизи.⁵⁰

Као да не беше доста крајње сиротиње и других материјалних невоља у којима је Кораис целога свога живота морао да ради на џиновском делу, којег се беше подухватио, он је морао још да издржава целога живота страшну борбу са својим и свога система противницима. Главни узрок за ову борбу лежи у претераном и сувише осетљивом самољубљу његових противника. Један од главних беше *Неофиј Дука*, човек који по родољубљу и врлинама не уступаше Кораису, али који беше од природе свађалица и убојица. Живећи у Влашкој и у Аустрији као учитељ, у Бечу као свештеник, Дука је био један од оних учених људи, који су, у оно време, с дивним некористољубљем, с неуморном ревношћу па чак и с опасношћу живота били врло корисни грчкој књижевности. Огромна је маса књига, што их је написао, о своме трошку штампао и на поклон раздавао неуморни Дука. Пре грчког устанка издао је у Бечу за десет година (1805–1815) историју Тукидидову с преводом и примедбама у десет свезака, сачувана дела Аријанова у 7 свезака, Златоустових осамдесет беседа у три свеске, расправе Максима Тиријанца, све атичке беседнике у 10 свезака, Аполодора и Палефата, Иродијанову историју, дијалоге Есхина Сократичкога, осем тога три грчке граматике, педагогију, речнике. Пошто се Јелада ослободила, Дука је био први, који се примио учитељства у Егини и у Атинама, био је први професор слободних Грка, и као такав издао је Омира с преводом, сва три стара трагичара, за тим Аристофана и Теокрита. Не знајући страних језика, и немајући друге спреме, која треба искусном и оштром критичару, Дука не може да се упореди с Кораисом; али је имао велико искуство и окретност у грчкоме језику, те није право било да се презире дело родољубивога, мудрога и врлога свештеника само зато, што је гдекоје место у старим писцима рђаво разумео или рђаво протумачио. Да је Кораис одмах из почетка

стіянское“ – „Кивета тивейскаго изображенія чловѣческія жизни“ – „Стоическа философа нравочителнукю књижицу“ и више рукописа који се у митрополији и разнимъ епископіјама нашегъ вѣроисповѣданія преписани налазе.“

Цар Руски Александар I, бавећи се у Бечу, декембра 1818 „посѣтио е самъ самцитъ цркву нашу парохіјалну“ и ту га је Дарвар дочекао, с њим словенски говорио и поднео му „нѣколико одъ своіи србски и гречески списанія“ за што је од руској министра Каподистрије, добио овако *Грчко* писмо, које Давидовић износи у оваквом преводу:

„Самодержецъ, благосклонно пріявъ Вашею Словесностию принесеная ему сочиненія, и увидѣвъ въ нихъ благое Ваше намѣреніе и ревность, еже имѣсте о просвѣщеніи и добромъ воспитаніи единоплемянныхъ Вашыхъ юношей, наложи мнѣ внутрѣ находящійся перстень, яко явный знакъ високаго Императорскаго его благоволенія Вамъ вручити.

„Исполняя данный мнѣ налогъ радую ся съ Словесностию Вашею яко сподобихся получить милость его Величества таковымъ блестящимъ путемъ; и увѣраю Васъ вкупѣ о моемъ почитаніи.

Въ Виеннѣ 11 Декемврія 1818

Графъ Каподистрија с. р.“

⁵⁰ I. с. II, стр. 232–270 где ће видети како борба између охлократа и олигарха у језику, која је почела још пре Кораиса, још и данас није свршена, јер Грци и данас пишу три разна језика.

колико толико штедео честољубље Неофита Дуке, овај добри Ипироћанин био би увек најискренији пријатељ и обожавалац великога књижевника из Хија, кога је он у осталом и овако увек поштовао и ако је нападао на догмате Кораиста. У суштини Дука се слагао о Кораисом у свима питањима, која се тицаху умнога и моралног препорођаја народног. Али кад је Дука послао у Париз свој превод Тукидида, и кад упиташе Кораиса за мишљење, он рече да је то превод „макаронистичан“. На то је Дука у својој критици Кораисових мисли хвалио што је за хвалу, али је казао и мане. „Одмах ме – вели Дука – нападе цела гомила анонимних, који стоје под заштитом предоброга Александра Василија, дерући се, како сам ја најгори човек, потпуно неписмен, који треба тек да учи читати и срицати. Тајни, али очевидни узрок свега овога није ништа друго до *суревњивосѝ*.“ При свем том Дука назива Кораиса „најученијим човеком нашега народа“ – „ученим надзорником нашега језика“ „вођем свију наших научника“ али налази, да с тога што је Кораис врло учен не треба му пришивати мудрост целог света, јер и он често греша, не треба пред њим пузити нити учинити да слава народна зависи једино од његовога мишљења.“ Кораис налази да је Дука „антифилософ“ и „схоластичар“. Наравно, да онда и Дука почиње говорити о Кораистичкој „јереси“, а његове присталице почињу грдити Кораиса и његове. Један од Дукиних присталица, *Стефан Комиѝа* из Тесалије, осредан јелиниста али вредан учитељ, писац практичке граматике и велике енциклопедије нађе, да је очевидно Дука бољи филолог од Кораиса, а на сваки начин кориснији за народ. Комита није пожалио труда, да то докаже у опширној расправи, у којој је врло вешто упоредио радове Дукине с Кораисовим, нападајући дрско на Кораиса.

Ова борба трајала је све до Грчкога Устанка, када је напуштена с обадве стране. Кораис се уверио да у души Дукиној нема никаквога непријатељства према њему и то се доказало, када је Кораис преминуо, јер нико га није с толико искрености и дивљења ожалио као Дука, називајући га најученијим новим Јелином и другим Сократом.

Други противник, управо крвни непријатељ Кораисов беше Панагиотак Кангеларије *Кодрика*, пређашњи „велики секретар Влашкога Господара и драгоман царске флоте“, синовац Јерусалимског патријарха Партенија, господичић и „благородник“, који се понашао као да води порекло право од Тисевса, који је цео грчки народ делио на две класе, на племиће и простаке, увршћујући у прву све чиновнике на Порти, у Патријаршији и под влашко-молдавским господарима, а у другу све оне, који нису имали срећу да се роде у Атинама или у Цариграду, и који се нису дружили с архијерејима и господарима. У почетку овога века дошао је у Париз као аташе турскога посланства, а када је ту службу оставио или био из ње отпуштен, постао је тумач грчкога језика у франц. мин. спољних послова. Он није био празна глава, напротив у извесном погледу био је учен човек, а како је поред тога био „пун духа“, добар говорник, врло угледан и углађен господин, то није чудо што Боасонад за њега каже: „M^r. Codrica qui, né dans l’Athènes moderne, eut par l’élégance de son esprit et la politesse de son goût, fait honneur à l’ancienne Athènes.“ Бодоан чак налази да је ученији јелиниста и од самога Кораиса, што је разуме се којешта. Не могу се замислити две природе противније у свему једна другој него што беху Кораис и Кодрикас. Само су се у једном слагали. Ако је Кораис цео свој живот утрошио за добро Јеладе и Кодрикас се у своме кругу трудио, да буде користан отаџбини својим књижевним и политичким списима, који, ма колико била сумњива њихова права вредност, ипак доказују пишчево родољубље. Прво му је књижевно дело грчки превод чувеног Фонтанеловог

рада „Entretiens sur la pluralité des mondes“ (Беч, 1794). Језик је у преводу рђав, варварски, али то не би Кораиса толико наљутило, као његова ропски написана посвета влашко-молдавском кнезу Суци, која га подсећаше на ропско пужење Атињана пред римским императорима. Како може да проклија и процвета семе јелинизма, које је с толиком муком и толиким жртвама посејано у „Дачкој“ земљи, кад њени владооци гледају више на спољашњу углађеност него на суштину, и кад њени научници спроводе своја дела таквим ропским ласкањем? С тога Кораис није желео да се лично позна с Кодриком, и ако су живели у једној вароши. И боље би било, да се нису никад састали, јер њихово прво и последње виђење било је повод њиховог доцнијег непријатељства. Али Кодрика, слушајући од целог света о великој учености Кораисовој, замолио је једнога угледног франц. научника, да га позна с Кораисом, кад га једном сретеше у Тилеријама. Ево како сам Кодрикас прича о томе познанству: Према обичајима у образованоме друштву Кодрикас је приступио Кораису с овом отрцаном фразом: „Радујем се, високоучени, што ми је најзад пала у део та срећа, да се лично познам с вама, за чим сам тако дуго жудео.“ Кораис се само намрштио али не одговара ништа. Кодрикас наставља своје медене фразе и моли философа за допуштење да му у његовом стану учини своје „подворење“.

– Ја сам по ваздан у своме стану. Ко хоће да се са мном састане може доћи, кад му је воља! –

Кад је Кодрикас сутра дан дошао Кораису, овај је врло хладно примио његов поздрав, и одмах му је рекао ово:

– Да ме јуче није био стид од онога поштеног човека с којим си ишао, ја бих те добро изгрдио за оне шупље фразе. Давно си „жудео“ за мојим познанством! То ваља да значи да сам ја нека нижа сорта човека, па је требало да ја први к теби дођем. А ја не налазим између нас двојице никакву другу разлику до у годинама, а у томе сам ја много старији од тебе! –

То је Кораис тако срдито изговорио да му је Кодрикас одговорио:

– Заборавио си, високоучени, да си ти овде домаћин, а да сам ја дошао да ти се поклоним! –

–Ти и теби слични, ви сте највећи непријатељи Јеладе! –

– Зашто? – чуђаше се Кодрикас.

– Зато, што за љубав сујете да се назовете „Господари“ и ако сте у ствари слуге и гори него слуге, суделујете да се одржи ропство Јеладе! –

– Па шта би требало да радимо? –

– Да будете земљорадници и бакали!

– Али, високоучени, кад бисмо ми постали земљорадници и бакали, твоја би високоученост морала остати воденичар или баштованџија, јер никоме више не би требала твоја философија! –

Разговор је за тим прешао на књижевност и књижевни језик. Кораис назва стил Минијатисов „варварским“.

– Тако и ти пишеш – рече – Фонтанелову „pluralité des mondes“ *περι Πληθούς Κόσμων*, као да не би било грчки да си казао *περι πλήθους κόσμων*! –

– Нисам могао да кажем тако с тога што *πλήθος* у *ἱλεμιῆσκ* језику значи гомилу у смислу олоша, простога народа, па би се мислило да је реч о олошу непознатих светова, а не о Фонтанеловој философској ипотези о многим световима! –

Кораис беше изван себе од љутине:

– Шта трабуњаш којешта? Зар не кажемо гомила лубеница, гомила краставаца? –

– Не знам – рече Кодрикас смешећи се – да ли ваша виоокоученост каже „гомил краставаца“, ја знам само да се простасти служе таквим изразима, а ја не пишем за простак! –

Учени господичић није знао да и сам Омир, у чије благородство ваља да ни он није сумњао, употребљава дотичну реч као и Кораис. По његовом, аристократском језику ваљало би „*τὸ πλῆθος τῆς ψυχῆς*“ или „*τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ*“ превести с „олош душе“ и с „олош војске“. –

Овај разговор био је узрок или полазна тачка дугој и непријатељској полемици, која се доцније развила између Кораиса и Кодрике.

Први књижевни рад Кодрикасов у Француској био је о модерном грчком језику, велика расправа, коју је написао поводом једног мемоара, што га је Бонами поднео академији *des inscriptions*, и у којој брани грчки језик и грчки народ од неправедних оцена К. de Rauiw, Бонамија итд. Расправа је задахнута родољубљем, али је пуна филолошких наказа, пуна аристократске надутости. Он дели модерни грчки језик на тринаест дијалеката, што је тако исто дрско и лудо, као и његова подела књижевног језика на четири стила: 1) високи црквени, 2) политички, 3) трговачки и 4) филолошки, који претпоставља „здрав део народа“. По њему и модерна Грчка има своје класике. Као доказ наводи *рукойисна* дела влашког кнеза Караџе (која ни до данас нису угледала света), пастирска писма васељенског *ἡγῆριјарха* Самуила Ханџерије, разна дела слаткоречивог Крићанина „славног писца патријаршијског *гвора*“, речник што је трошком кнеза Маврокордата изашао у Бечу и дела *владике* Минијата. О *Кораису*, који је био на челу целокупног препорођаја грчке књижевности – *ни речи*, јер он није ни кнез, ни патријарх, ни владика! Колика је ученост Кодрикасова у овој расправи види се на ономе месту где вели да „Ко-ски лађари, наравно нису могли говорити јонским дијалектом тако правилно као што је говорио Ипократ“ показујући да не зна да су Ко-ски становници били дорског порекла као и Ипократ, који је само зато писао јонским дијалектом, што је овај у оно време био најразвијенији.

Али у овој расправи Кодрикас само игнорише Кораиса и његов рад. Он је још чекао згодну прилику, да излије сав свој гњев противу Кораиса. Ту му је прилику дао први књижевни часопис грчки „*Ὁ λόγιος Ἐρμῆς*“.

Оно, што је с правом речено о француском листу „*Journal des Débats* (тј. *qu'il a été plus qu'un organe; il a été surtout une école d'hommes d'Etat politiques, diplomates, financiers*), може се донекле с правом рећи и о „*Λογίου Ἐρμού*“, који је био храм грчке писмености баш у оно доба, када су јелинске музе, бежећи с отачаствене земље тражиле спаса у душама сиротих грчких научника, који су се потуцали по туђини. У несрећи народној, уредници и сурадници *τοῦ λογίου Ἐρμού* били су његови тешитељи, били су храбри борци за народна права, који су, живећи горким изгнаничким животом, издржавајући сваку несрећу и гоњење, живели само за једну мисао: да поврате Јелади њен отачаствени језик. На челу ове фаланге бесмртних трудбеника за јелински препорођај стоји основалац овог часописа *Ἀντίμοσ Газис*, који је томе послу, препорођају народном, посветио 50 година свога живота. За њим долазе *Теоклиῖος Фармакидис* и *Константинос Кокинаκис*. Ова три издавача имали као сураднике све учене савремене Грке, који су доцније, после ослобођења Јеладе, били први борци и

вође у политици и у наукама: Димитриос и Михаил Схинас, браћа Капетанаки, Политис, Кумас, Вернардос, Клонарис, Манусис, Пиколос, Поп, Конту, Икономос, Асопиоо, Венијамин из Лезвоса, Говделас, Родиос, Ласанис, Зографос, Гларакис, Каратеодори, Јоанидис – читава чета одабраних поборника грчке просвете. Али овај списак био би непотпун без имена двојице сурадника, који су највише урадили за *λόγιον Ερμῆν*. То беху *Стефан Канел* и *Атанасије Бојорид*, оба доктори медицине и одлични књижевници, од којих последњи беше Бугарин, али се сам називао правим Јелином.

Први подстак за оснивање овога часописа дао је Кораис у своме приступу к Плутарху. Први је Кораис предложио Антиму Газију, да покрене књижевни лист, који би прикупљао све што је лепо и корисно из француских, немачких, инглеских и других листова. За извршење овога родољубивог предузећа понудило је своју помоћ и „књижевно друштво јелинског ликија у Букурешту“, творевина митрополита Игњатија, чије ће се име увек са захвалношћу помињати међу Грцима. И тако је Газис почео 1811 да издаје *τὸν λόγιον Ερμῆν* и издавао га је пуне три године, када је издање прекинуто за више од године дана, па је онда настављено под уредништвом Фармакидовим и Кокинаковим. Кад је и Фармакид морао отићи из Беча 1818, Кокинач је помоћу Кораисовом и других пријатеља успео да продужи живот часопису све до Грчкога Устанка, Кораис је не само лично помагао саветом и радио на том часопису, него је на све стране писао богатим Грцима, тражећи прилога и помоћи за ово предузеће. Ово издање изазвало је још два књижевна листа „Књижевни тилеграф“ Дим. Александрида и „Калиопу“ Атанасија Стагирита, који је, припадајући партији Кодрикасовој, примао све расправе противне „Кораисовој јереси“. Највише Кораисових противника било је међу схоластицима и фанариотским племићима. Треће године излажења *τοῦ λόγιου Ερμῆος* један од њих Јаков Риз Нерул издао је комедију у три чина под насловом „Коракистика, или поправка ромејског језика“. У тој комедији хтео је да исмеје Кораиса, уреднике и сураднике „Ученог Ермиса“ извртањем и нагрђивањем Кораисових речи и реченица, да нагрди митрополита Игњатија као протектора тих „бајаги народних новина“. У тој комедији има и оваких ругоба: По Кораису све су јелинске речи и „ђериз“, јер долази од *ἐκρουσέϊον* што значи место одакле излази нечистоћа, и „ћенеф“, јер оно, што се ради у турском ћенефу треба да је у мраку, без светлости, *κενὸς φωτὸς*, одакле су издавачи „Ученог Ермиса“ направили ћенеф-*κενόφως*. Листови „Ученога Ермиса“ могу послужити и за бљување и за чишћење и као кантариде и као клистир итд.“

Што је више расла слава Кораисова, све више су беснели њихови завидљивци и противници, који су се трудили, не бирајући начине и интриге, да га опањају и оцрне. Кораис је по њима био чума цркве, упропастител народног језика, издајник прадедовских начела, непријатељ народнога племства.

Кад је, после паузе од године и више, требало да се настави издавање „Ученог Ермиса“, и када су Фармакид и Кокинач разаслали свој циркулар свима грчким научницима, позивајући их на сурадништво, Кодрика је дочепав ту прилику, да истражи срце на Кораису и написао је као одговор на тај циркулар дугачку расправу, коју је отворену послао уредништву „Ермиса“, али и не чекајући да у њему изађе он ју је наштампао засебно и раздавао у Паризу. У овом полемичком спису своме Кодрикас бори се бајаги око филолошких питања, у ствари то беше беснило увређеног ситничарског честољубља. Он грди Кораиса на најбезобразнији начин.

Уредништво „Ермиса“ наштампало је Кодрикасову расправу, и ако је она раније засебно наштампана и достојанствено, мирно и објективно побило је тачку по тачку тога полемичког списка.

Тако исто и главно лице око кога се водила препирка, Кораис, сматрао је за дужност да притече у помоћ „Ермису“ и послао му је свој одговор у писму од 5 септ. 1817, наравно по свом обичају, анонимно.

На обоје одговорио је Кодрикас грдњама, под којима је уместо свога потписа ставио да је то одговор грчке омладине на Пизанском универзитету. Ова дрскост направила је читав скандал, јер грчки ђаци Пизанског универзитета објавише са својим потписима, да су они искрени поштоватељи Кораисови и последници његових начела и да је Кодрикасов памфлет просто фалсификација „благороднога племића“.

Сад је Кодрикас дао себи труда да напише (1818) формалну студију од стотине ситно штампаних страна, која је јавна оптужба свију политичких, верских, филолошких и моралних начела, што их је Кораис за добро своје отаџбине заступао, па онда другу студију од четири стотине ситно штампаних страна, која је изашла 1818 „трошком благородне и родољубиве господе Алекс. Патрина и браће Постолака“ под насловом „студија о простом јелинском дијалекту“ која се читава бори противу Кораисове „јереси“ а нарочито противу Кораисових „мисли“, и ако га нигде лично не помиње, да би га што више наједио, него га зове „варалицом народа“, софистом, димагогом, лажним философом, упропастителјем „облагорођенога народног језика“.

И ако у овим великим „студијама“ Кодрикасовим не беше скоро никакве научне вредности, опет је овај дрекавац успео да направи у главама тадашњих Грка праву олују, која је захватила све писмене људе, све учитеље па чак и све неписмене. Питање о језику беше важније од свију других питања, која се тицаху препорођаја народног. Језик, најверније и најнадлежније огледало народног живота, беше уједно котва народног опстанка и основа за народни препорођај. Зато сви Грци и учени и неписмени дебатоваху и свађаху се страшно око језика. Сваки трговац, сваки занатлија, сваки неписмен човек сматрао је за своју свету дужност, да допринесе и свој прилог за осветљење језичког питања, нико није мислио, да за тај посао треба имати извесног образовања. А када су већ сви и најнезнатнији људи из народа узели учешћа у овој борби, јесу ли могли остати изван те борбе сви угледни људи његови? И сам први шеф нове Грчке државе, Каподистрија, пише Кодрикасу ово: „Ја мислим, да нису криве поједине речи и фрасе наших старих писаца, што много пута не можемо да појмимо смисао њиховога писања. Узрок је у томе, што се у току векова променио сам начин мишљења поимања и исказивања мисли.“ Али док државник Каподистрија бира речи, дотле патријарх васељенски Григорије у једном свом јавном писму Кодрикасу, најстрасније осуђује „безбожна и антихришћанска начела“ Кораисова, а хвали и благосиља Кодрикасову ревност у тамањењу те „јереси“.

Јадни Кораис, који је баш у ово доба имао несрећу, да изгуби своја два најбоља пријатеља Етјена Клавијера и Александра Василија, трудио се, да сократски поднесе све неправде, које му се наносаху, али кад је видео, да је дрски Кодрика посветио овоју сатанску „студију“ – рускоме цару, он пише (31 децембра 1818 Роти): „Братоубица Каин Кодрика неуморно се труди, да ме збрише с лица земље. Написао је велику књигу у две свеске једино у том циљу да

побија моје „мисли“. Али како их побија! Као човек који не сме да узме мач у руке те да њиме убија, него се служи речима које постизавају исти резултат. Он ме назива „безобразном варалицом народа“, „вођем олоша“, он доказује, да цео мој књижевни рад није био за поправку језика, већ ми је једина намера била, да одвратим народ од својих црквених и политичких дужности, које су му остале у аманет од наших предака. Он је, вели, одавно предвиђао несрећне резултате мога димагошког и охлократског учења, али је ћутао и трпео да види докле ћу ја ићи. Сад, кад се уверио, да би даље ћутање било издајство отаџбине, он сматра за патриотску дужност, да обелодани целу моју зликовачку намеру. Видиш ли пријатељу, шта сам дочекао? Осећаш ли како је мени данас? А што је најгоре, овај убилачки клеветник посветио је ову своју књижевну ругобу цару Александру. За такву посвету треба најпре добити овлашћење, као особиту милост владоца, коме се књига посвећује. Није могућно да он то не зна. Ако је дакле добио овлашћење, нема никакве сумње да је он то искамчио од Каподистрије, с којим се овде познао. Али судећи по благовољењу, које ми је Каподистрија овде указивао, он му за цело то одобрење не би израдио, да је слутио каква ће пасквила бити та књига, јер таква libelle diffamatoire срамоти и њега и мене, и посредника, и онога коме се посвећује. Пријатељу Рота, ја се налазим у опасности живота. Не бојим се смрти, коју желим као највећу срећу, него се бојим капље и уочености, која би за ме била страшнија од стократног умирања. Помози ми, ако можеш. Ја не знам, где се сада налази Каподистрија. Једно само знам а то је да владоци нити имају кад, нити маре да читају књиге, које им се посвећују, нарочито кад су написане страним језиком. Александар је осем тога човек који радо чини велике дарове. Он је често и за најнезнатније књижице давао ордене и брилијантско прстење. И буди уверен, да је безбожни клеветник само зато посветио своју пасквилу Цару, да триумфује нада мношћу и царском наградом, коју би он већ раструбио по свима новинама. Ако је могућно, ово ваља спречити. Али како? Поздрави мога пријатеља Мустоксидиса, и ако нађеш да је разложно (али поверљиво) саопшти му све ово и моли га да одмах пише Каподистрију, не би ли спречио да нанесена ми неправда постане још страшнија царским одликовањем. Страшно је и помислити, да она турска улизица триумфује над човеком, који целога живота није никакву другу деспотију желео до деспотију закона. Према законима, за једну његову фрасу, за ону да ја упропашћујем „црквене и политичке дужности“, могао бих га одвући пред суд као простог клеветника. Али, пријатељу, помисли каква би брука била да се два Грка за то терају пред судовима.“ – Другом пријатељу Власту, пише 1. јануара 1819: „Видиш ли, шта сам од сотоне доживео у последње дане мога живота? Ако налазиш, да је разложно пиши и ти отуда Каподистрији само толико (али француски или италијански, немој грчки), да спречи награду царску само дотле, докле се не види, да ли ја одиста радим против наше свете вере. Добро би било, да јавиш и одборницима у Бечу и Кокинакису. Можда они имају енергичнијег начина да спрече триумф оног нечовека, trop bas pour avoir des égaux, trop vain pour se passer d'un maître“.

Часопис „Учени Ермис“ баш је у то време масакровао Кодрикасову „студију“ тако, да овај, по оцени Корайсовој неће моћи више ни да „скикне“.

Видели смо напред, да је Кодрикасова књига штампана и трошком *Патриноса* који је био и Корайсов пријатељ. Чим је књига изашла Корайс пише Патриносу: „Ако си ти знао, какве ће страшне клевете изнети против мене она књига, која је о твојем трошку штампана, па си му опет дао оружје да закоље седамдесетогодишњег старца, онда ми не остаје ништа друго,

него да оплакујем своју горку судбину, која је дигла против мене и саме моје пријатеље. Ако ли је напротив онај подли клеветник тебе преварио, само да му будеш саучесник у неправди, коју ми је учинио, онда учини како су учинили и Пизански ђаци, пиши „Ученом Ермису“ да си с гнушањем видео твоје име на једној пасквили. То очекујем од твоје љубави за правду.“

Али та љубав није била врло велика у интриганта трговца. Он је одговорио да би „био луд кад би поступио као Пизански ђаци“, а Кораисово писмо послао је Кодрикасовим пријатељима, који су га штампали у својој „Калиопи“.

То је Кораиса толико потресло, да се издање четврте свеске Стравона одложило пуна три месеца. У осталом за ова нова страдања душевна крива је и старчева уобразиља, која је увеличавала претерано и саме неизбежне перипетије у животу.

Међутим „à quelque chose malheur est bon“ веле Французи. То се доказало и приликом ове полемике између Кораиса и Кодрикаса. Расрђени Кораис сео је те написао дивну расправу о познатом начелу скептичких философа и софиста „*νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν*“. Ова расправа, написана 1818, штампана је 1819 у Лајпцигу, на 118 страна а под псевдонимом „Стевана Пантаза“. Она је једно од најбољих дела Кораисових. Кодрикас је у једном од својих одговора „Ученом Ермису“ хвалио горње софистичко начело приписујући га Димокриту. Кораис доказа да је то неморално и кобно начело онај исти догмат, противу кога се Сократ борио целога свога живота, доказа, да то начело није било Димокритово већ скептичара и софиста, који су њиме пародирали једну ранију изреку мудраца из Авдирџа, доказа, да је то начело противно не само здравој философији него и хришћанској вери. Ова је расправа обухватила скоро сву стару и модерну философију. Бутербек, професор философије на Гетингенском универзитету, прочитавши ову расправу, распитивао је међу својим ђацима грчке народности ко је тај Пантаз, који је био у стању да напише тако дубоку философску студију, а кад му ови рекоше, да ће то бити некакав грчки „трговац“, он се запрепастио и морао је признати, да у целом немачком народу нема два-три научника, који би кадри били написати такву студију.

Било како му драго ова је студија једини трајни књижевни споменик из полемике између Кораја и Кодрике.

Најзад букну грчки устанак који је спалио све личне страсти, сва ситничарска честољубља, све мржње и неслоге, који је у свима грчким душама распалио прекаљено родољубље, да се помогне отаџбини, која се борила за свој васкрс.

Чим је букнуо народни устанак преста не само свака полемика, него преста излазити и сам „Учени Ермис“, јер сви његови уредници и сурадници похиташе у отаџбину, да помогну колико који може васкрсу отаџбине, који су толике године у туђини припремали.

Корај и Кодрика осташе истина у Паризу, али су својим радовима у страном свету тако исто великих услуга учинили отаџбини, као и они на бојишту. Кодрика борећи се родољубиво противу Бартолдија и других европских писаца, који су опадали Грке, често и с поштовањем помиње Кораја, а овај јављајући 1828 Роти, да је Кодрика умро говори о таштини људскога живота и додаје ове стихове:

*Τροχὸς ἀρματος γὰρ οἷα
Βίστος τρέχει κυλισθεῖς*

*ὀλίγη δὲ χειρόμεθα
κόνης, ὀστέων λυθέντων.*

Као што се види из писама Корајевих од 1814, 1815 и 1818, он је осећао, да се приближује народни устанак у Јелади, и – стрепио је од двога: а) да тај устанак не букне *пре*, него се народ толико просвети, колико је потребно, да може сам својом државом управљати и б) да се ослобођење Јеладе не изврши *иућом* помоћу. „Лепа је ствар, вели, кад неко пружи руку ономе, који је пао, да се подигне, али је много поносније за овога, ако он сам као паликар скочи и отресе прашину са себе.“ Корај је желео, да грчки устанак не букне пре 1850. Знајући, да он са своје дубоке старости неће то време доживети, он пише Кондоставлу (14 септ. 1819): „Препоручи једном од твојих унука, ако га срећа кад год нанесе у Париз, да потражи мој гроб и да три пут викне: Ослободила се Јелада од народа без закона.“

Глас о грчком устанку 1821 дубоко је потресао душу Корајеву. Тај потрес „кочи ми руке а пуни ми очи сузама. Отргао сам се из твојих наручја, драга отаџбино, јер нисам могао да гледам, како те посведневно раздиру безакоња варвара. У последње дане мога бедног живота, *проишвно* сваком очекивању, чујем да на ново цвета твоја слобода, која под варварима беше увенула. Не могући ни чути ни видети плодове тога новог цветања твоје слободе, јер ће се мој живот врло скоро угасити, желим ти да ти плодови буду и обилати и добри за сву твоју децу, браћу моју.“ Ово пише Кораис не приватно већ јавно при крају свога приступа к Аристотеловим „Политика“ (5. септ. 1821). Али, он није много смео да верује у остварење те своје жеље „јер – пише 21 маја 1821 Пант. Власту – да се разруши зграда не треба много памети, нарочито кад је она стара и давно склона паду. Велика и страшна тешкоћа настаје тек, када ваља ту зграду изнова зидати. За то би нам требало неимара, какав беше Аристид и њему слични, а ја у нашем народу не видим ни једнога. Место таквих архитекта видим многе надриучене, многе недоучене, многе схоластике, који, ако зажеле да буду димагози непросвећенога народа, могу учинити да закукамо за пуним лонцима Мисира. Највероватније је, да нас они с поља неће ни пустити да зидамо нашу кућу онако, како бисмо ми хтели, и нама не остаје данас ништа друго, него да желимо да се међу нама нађе људи са само толиким знањем и поштењем, који ће умети уговорити праведан уговор с туђинским неимарима пре него почну грађевину. Твоја су браћа добро учинила, што су се одазвала на позив отаџбине. Ох, да ми је којом срећом само 20 година мање, ни Бог ни ђаво не би ме могли спречити, да и ја то исто учиним.“

16 јула 1821 пише: „Несреће у отаџбини потресле су ме до дна душе. Нема сумње, да звер издише, нема сумње да ће се Јелада ослободити, али се бојим, да не преплатимо слободу. Ожалашћава ме и помисао, да Р(усија) не тера с нама трговину, какву сада Европљани воде с Црнцима из Африке, да као она није навела на превремени устанак само зато, да ми жртвовавши сами себе, саломимо звера, па да му она после лакше зада последњи удар. Чудим се како можете веровати, да се Ипсиланти кренуо сам из своје побуде.“ Али сад немамо кад да испитујемо, да ли је устанак букнуо на време или сувише рано. Сада ваља сваки Грк да учини своју дужност. Ви, који сте тамо у пословима, знаћете боље, шта је најпрече да се уради. Ми одовуд можемо само да понављамо да сада највише треба: слога свију без

прекида, безусловна покорност вођима, неустрашива храброст и јединство у свима покретима и предузећима. Старајте се, да створите једну врховну управу. Ми смо овде урадили, што смо усамљени у туђини могли учинити. Послали смо ученог Пикола у Лондон да заинтересује либералне кругове и да задобије инглеско јавно мњење за нашу ствар. Штампали смо пуно које шта и засебно и у новинама овде, али свагда нам одговарају, да у целом покрету грчком виде само храбрости, а не виде никакву управу, никакво јединство покрета. Па онда сви се плаше, да је то све руско масло, страх их је да ми не радимо само за Русију. Што брже, дакле, најпре централну управу, па онда очистите Пелопонис од Турака, утврдите теснаце у планинама, које ограничавају Јеладу“ итд. Али главна брига Кораисова није толико победа над Турцима, у коју он не сумња, колико како да се уреди нова грчка држава. Зато жели да убрза своје издање Аристотелових „Полиџика“, која би могла бити корисна за тај циљ. Али грчка природа показа се и у овом устанку онаква иста, каква је била и у старој Грчкој; свађа између народних „старешина“ и „војвода“, између „политичара“, који појурише са стране и између унутрашњих и с поља дошавших бораца, између сународника и туђина, између становника на грчком копну и на острвима, између Атичана и Пелопонишана водила је многопаћеничку и раскрвављену Јеладу на ивицу пропасти. Кораис пише 26 децембра 1821: „Наше коџабаше мисле, да је слобода само зато добра да засити њихово властољубље. Није чудо, ја сам се тога бојао из почетка. Почело се сувише рано; народ још није довољно просвећен, да разуме своје интересе.“

Да су се Грци могли у опште излечити оних мánā, које су им упропастиле и стару државу, за цело би их излечиле слаткоречиве, очинске, апостолске посланице Корајеве као што беше она упућена 10 јан. 1822 старешинама Пелопониса и остале слободне Јеладе.

Међу тим Корај није само световао слогу, него је непрекидно и дан и ноћ радио, да помогне устанку. Он пише на све стране, стоји у преписци с Португалским министром спољних послова, с члановима шпанских Кортеса, с немачким одборима за помоћ Грчкој, скупља прилоге, оружје, добровољце и све то шаље у отаџбину. И све му се то чини мало, проклиње своју старост, која му не допушта да учини више. Као сувременик Француске Револуције Корај је желео да се нова грчка држава организује по примеру северо-америчких сједињених држава. Зато се јако забринуо, кад виде, да се у Грчкој појављују „кнез“ Инсиланти, „кнез“ Маврокордато и други „кнезови“ и „грофови“. Ови су врло добро знали, колико Кораис мари за фанариотску „велику властелу“, и Маврокордато и Ипсиланти, кад пишу „суграђанину“ Кораису, не међу поред свог имена своју кнежевску титулу (за коју Кораис вели: *se sont des imbeciles qui lui ont attaché ce grelot*), јер знају да онда не би добили никаквога одговора, него се потписују „родољуби“. Кораис поручује пријатељима да им светују да одбаце те титуле, којима су их Турци хиротонисали, да преко њих лакше гњаве влашку и молдавску рају (јер у Грчку нису смели никада да их пошљу, и Грци не знају ни за какве грчке кнезове) – а ако они не хтедну напустити тих прапораца, онда ће то бити најсигурнији знак, да њима није стало до грчке слободе, већ да својим титулама прибаве истинске кнежевине, а грчка крв није за то обојадисала и копно и море да само промени господара. „Ниједан од тих бајаги грчких кнезова није до сад учинио, нити је кадар учинити оно, што су урадили Бочарис и њему налик вође на суву или оно, што су Псарани и Идриођани урадили на мору. Да није било суревњивости и неслоге тих „кнезова“ данас би већ била

слободна и цела Тесалија и Еврипос, и Хиос и Митилина“, тако пише Кораис 20 јула 1823 секретару Ипсилантовом Вамвасу.

У осталом Кораис тако исто војује и противу титула, које су пришивали научницима и лекарима. „Када су цветале науке у Грчкој никоме није падало на памет да оне праве мудраце назива *λογιώτατε*, а данас ту титулу пришивамо свакоме, који уме склањати и спремати. Док смо имали Ипократа и Галина нико их није називао *ἐξοχότατε* а данас се та титула пришива сваком шарлатану, који лечи.

„Жалим – пише Кораис 9 окт. 1823 – што су Грци тако несложни, али се не чудим. Сви смо ми изашли из турске школе. Истукли смо учитеља, исцепали смо прописе, полупали сва учила, али оно што смо од Турака научили, остаће у нашим главама док смо живи. Док ми старци сви не поцркамо, Јелада не може напредовати. Велиш ми, да Јелада опет рађа Милтијаде и Леониде, Аристиде и Сократе. Прву двојицу имао сам срећу да чујем, а већ новог Аристиде и Сократа да Бог да ти да доживиш и да видиш.“

Слобода и правда, то су за Кораиса идентични појмови, и он то понавља сваком приликом. Одговарајући на једно писмо јунака од Гравије, Одисеја Андруце, он му пише (17 јуна 1824): „Дршћем и телом и душом кад помислим шта ће бити са те неслоге. Зар после толиких жртава, после толике ваше борбе, којој би се дивили и Леонида и Темистокле, кад би могли устати из гроба, да вашом неслогом натерате странце, да вам уреде државу? Ви посадили воћку слободе, ви је залевали крвљу својом, па после да дођу странци, да вам прописују како ћете уживати плод њен!!! Зар можете да поднесете такву срамоту Јеладе? Знајте да *само љавда даје слободу, снају и сијурносћ*. Јунаштво без правде само је једна лепа особина. Кад би свако чувао правду не би нам никад ни затребало јунаштво, рекао је велики војвода Агисилај. И сама свемогућност Божја не би ништа користила људима, да нема божанске правде.“

Другог августа 1825 пише Кораис: „Устанак Јеладе био је оправдан, али пре времена. Да се чекало до 1850, дотле би наши младићи, који се сада уче, имали сваки по 30–40 година, били би зрели и образовани људи, способни за послове, који би расули партизанство. Али цар Александар натуткао је најпре Ипсилантија пре времена, па га се после одрекао.“

Председнику и члановима законодавног и извршног сабора Кораис пише: „Немојте мислити, драга браћо, да ја имам што против монархије. Ја поштујем све монархе хришћанске Европе, али сам уверен да, колико је монархија потребна великим државама, толико је штетна за мале, тиранима опустошене земље, као што је данас сирота Грчка. Монарх и монархов двор на тако рећи две педи грчке земље, на којој живи шака сиротиње – то би била нова пропаст Јеладе.“ Он дакле препоручује модел срећних Сједињених Америчких Држава, па завршује: „Само правда може очувати вашом крвљу откупљену независност и може дати грчком народу највећу срећу.“

Пред свима својим издањима од 1824 до 1829 има Кораис нарочите разговоре измишљених особа, у којима се врло опширно расправљају сва „горећа“ питања нове грчке државне организације. У њима се нарочито боји, да се у Грчкој не установи краљевство. „Наше је стање данас – пише Кораис 1823 – такво, да би и самога анђела, који би сишао с неба нарочито за то да буде наш краљ, претворили у ђавола. Научени да пузимо пред Турцима, ја шта ли ћемо радити, какви ћемо идолопоклоници постати пред нашим краљем, нарочито ако

он не буде то тражио? Па онда има и таквих поклоника краљевству, који се од њега надају богаству, чиновима или и самим шупљим титулама чинова. Таквим идолопоклоницима краљевства ни мало не годи анђеолов човек на престолу, зато ће они све на свету учинити, да и Краљ постане, као што су они, да не тражи и не претпоставља способне и достојне, најзад да не ради ништа без њихова савета.“ Крај који ни иначе није волео фанариоте, сада се нарочито разгоропадио на њих, јер му се учинило, да они највише гурају на установљење краљевства, да би се „уз Краља и они ушуњали у Јеладу“. Али поред свега свога либерализма, Кораис није марио ни за неограничену димократију, коју зове „државом будала“, јер је вели *слобода без ѿамаѿи и законийосѿи најѿора је и најнесрећнија ѿиранија*“.

Једна од живих жеља Корајевих, да види своју ужу домовину, острво Хиос, ослобођену од Турака и присаједињену са слободном Јеладом, не само да оста неиспуњена, него је Кораис при крају свога мученичкога живота морао доживети оно чега се највише бојао – расељавање својих земљака. После страшнога турскога покоља на острву Хиосу, све, што се спасло од ножа и ватре, прсну на све стране у свет. Кораис им пише на све стране и приклиње их, да се по што по то врате у домовину, јер ће се у туђини отуђити од своје народности и језика, јер им деца неће више бити Грци него Инглези, Италијани, Аустријанци, који ће с туђим обичајима примити и туђу веру и туђу народност, као што је постепено било са свима великим грчким колонијама у туђини.

Ништа тако није мрзео старац као оно комотно начело *ubi bene ibi patria*, нарочито што је знао, како се Грци лако пофранцузе, поиталијане, порусе и понемче. Када се уверио, да његовим земљацима нема више повратка у домовину, хтео је, да их све прикупи у Пелопонис, али је брзо напустио ту мисао, јер се бојао да ће Хиоћани, уместо да цивилизују својом већом образованошћу и слогом Пелопонишане, међу њима сами подивљати и постати несложни. У свом очајању Корај је дошао на мисао, да све своје земљаке прикупи и колонише у – Алгиру, али се брзо уверио, да је и то немогућно. Дирљиво је читати ову кореспонденцију Кораисову са збеговима Хиоћана. Ови јадници мисле, да Кораис стоји у свези с целом европском дипломатијом, па се поуздано надају, да ће им он израдити присаједињење Хиоса с ослобођеном Јеладом, али он одговара да не само „он није нико и ништа“, да би могао такво што предузети, него их уверава да би европска дипломатија драге воље вратила у турске ланце и оно парче ослобођене Јеладе, само кад би могла.

Али поред ових својих Хиоћанских брига Кораис не заборавља ни за тренутак потребе целе отаѿбине. Преко свога ђака, књижара Дидота, (којега је у своје време не само учио грчком језику, него му је улио и сву своју љубав према несрећној Јелади, тако да је Дидо 1814 пропутовао све грчке земље и Малу Азију)⁵¹ он скромно и нечујно ефасирајући своју личност организује у Паризу „*филелински одбор*“, у коме су били чланови херцези: Шоазеј, Ларошфуко, Далбер, грофови Дима, д'Аркур, Делабор, Сентилер, Шатобријан, Казимир Перије, Лафит, ђенерали Себастијани, Вилмен, Жерар и многи други прваци француски. Ти

⁵¹ Он је о томе своме путовању наштампао књигу „Путничке белешке“ (1821), коју је посветио Кораису. У тој посвети прича, како су му Кораисове препоруке много више вредиле на том путовању него Султански фермани и Патријархови циркулари, јер је само требало да се чује, да је Дидо ученик Кораисов, па да му се сви Грци ставе на расположење, толико је Кораисово име било „свето“ у свима грчким покрајинама.

европски „филелински одбори“ скупили су и послали у Грчку самога новца преко милион и по франака, осем тога масе оружја, одела, машина, разноврсних алата, масу официра, лекара, подофицира. Грчким бегунцима и сиротињи у Паризу дељена је помоћ по савету Кораисовом, коме је одбор поверио и бригу за школовање све грчке деце у туђини.

Све што је Кораис још уграбио да уради на књижевности од како беше букнуо грчки устанак – тицало се политике. Одмах прве године устанка издао је Аристотелову „*Πολιτικὴ*“, оно дело философско које је и данас узор политичке науке и бесмртни споменик величанствене духовитости Аристотелове.

Брадлеј, Грант, Адолф Штар, сви новији стручњаци налазе, да је ово најбоље дело Аристотелово, јер је плод целокупнога политичког искуства једнога великог и просвећенога народа, из кога је велики философ умео да изведе дивну научну теорију; налазе, да је ово дело претходник инглеске уставности; налазе, да историја средњовековних италијанских држава потпуно потврђује Аристотелову патолошку аналису олигархичких и димократских држава. У овом делу Стагиритског философа политика је нераздвојна од морала, и само обоје воде народ срећи.

Корај је у своме издању поправио многа, вековним преписивањем до неразумљивости искварена места у оригиналу. Те се поправке и данас хвале као најбоље (Classical Review 1889). Али се Корај није задовољио само овим поправкама текста, него са свим одважно у примедбама критикује великог философа, где год се с њиме не слаже, као нпр. софизам којим Стагирићанин хоће да оправда робовање, или онде где говори о „*δουλοδιδασκάλους*“. Али највећи украс овога издања Кораисовог, то је његов дугачки приступ политичких поука сувременим Јелинима, за који К. Sinner вели да је „најсавршенији узор племенитога и поштеног родољубља“. Какав је утисак направио тај Корајев приступ и у просвећеној Европи види се отуда, што већ у 1823 год. излазе два немачка превода те његове расправе, Икенов „*Korai's Schrift vom alten und neuen Hellas*“ (Лајпциг 1823) и Орелијев „*Adamantios Korai's politische Ermahnungen an die Hellenen, übersetzt von Johan Kaspar von Orelli, Professor, Zürich 1823*“ скоро 400 страна и 25 стр. предговора у коме каже, да нико од сувременика није умео тако да доведе у склад философију старих с хришћанским начелима и с борбом слободе противу тираније као Корај.

И Теријан⁵² вели, да је овај Корајев приступ Аристотелу ризница политичких и моралних начела и поука, какву никада никакав Грк није пружио своме народу ни пре ни после Кораја.

Године 1822 издао је Корај, као петнаесту свеску „Јелинске вивлиотике“ Аристотелова „*Ἠθικὰ Νικομάχεια*“, расправу о моралу, која је по природи ствари требала да претходи оној о политици, али је Кораис, због грчкога устанка, нашао за потребно да најпре изда расправу о политици, па онда ону о моралу. Још 1545 прогласио је универзитет у Грајфсвалду ово дело Аристотелово „најугледнијом и најсавршенијом философском расправом“. И после три стотине година то понавља философ Тренделенбург у Берлину. У Средњем Веку много је она проучавана међу ученим католичким свештеницима; за време Реформације била је у великој части како у Немачкој тако и у Холандији. Меланхтон је тумачио ову расправу.

⁵² I. с. III, стр. 41.

Спиноза и Лајбниц узајмљивали су много из ње, па и велики Кант, који је критиковао нека од Аристотелових моралних начела, дивио се овој расправи. Колики је и данас утицај овога Аристотеловог дела показао је проф. Минцер 1883. – Приступ Корајев к овом издању износи 77 страна, говори о моралним и политичким начелима, на којима треба да се заснује нова грчка држава. По њему „итика и политика, и ако имају различна имена састављају једну науку, виотику, науку о животу, тј. о томе, како треба да живимо у друштву, па да сви дођемо до онога, што сви желимо, до среће.“ Политика без морала постаје узрок свему злу, братоубилачким ратовима, (јер само је један рат освештан, онај за слободу) итд. и то Кораис доказује небројеним примерима из старе грчке историје, објашњујући, зашто старим Грцима није било могућно да споје политику с моралом, а зашто је то данас могућно и како се то постизава. Најсигурније је средство: што више гајити и унапређивати *земљорадњу*, која је и мајка и хранитељка свију других заната и уметности. Снага сваке добро уређене државе лежи у великом и вредном земљорадничком сталежу. Земљорадња не пуни само кућу сваким благом него и душе моралношћу; ова спасава законе, државу, слободу, јер она улева грађанима љубав према правди, она им даје снаге, да се бране од нападача, она спаја итику с политиком, а Јелада ће у том само спајању наћи своју срећу.⁵³

На несрећу – вели Теријан⁵⁴ – Грци нису никада волели земљорадњу, увек су претпостављали „хлебац без мотике“, зато су их претекли многи народи, који су по даровитости и бистрини испод Грка, али који су вредни земљорадници. И Теријан наводи као пример – Бугаре.

Што се тиче критичности овога издања Кораисовог, оно ни по чему не изостаје иза осталих његових издања.

Године 1825 издао је Корај Ксенофонтова „*Απομνημονεύματα*“ и Платоновог „*Γοργίας*“ а године 1826 Ликургову беседу против Леократа (последња свеска вивлиотике). У приступу Ксенофоновом делу анализује сократичку философију у опште, па се онда обраћа својим земљацима уверавајући их, да ће се сваки користити који проучи Сократове поуке. „Из њих ћете научити шта су дужности доброга грађанина, које се све налазе у правди, заволећете законитост, која одржава слогу и љубав, избегаваћете неједнакост као извор неправде, неслоге, буне; из њих ће сиротиња научити, да не треба ни завидети богаштини нити јој ласкати до издајства народних интереса, него да јој треба радити, па да не зависи ни од кога осем од закона своје отаџбине; из њих ће богаташи научити, да је само оно богатство опростиво, које је поштено и праведно стечено, да је и сама жудња за богатством само онда праведна, кад је умерена и кад јој је циљ корист отаџбине, из њих ће се уверити, да греше, ако мисле да се самим богатством могу прославити, без моралног васпитања и образованости. Сиротиња је родила и Аристиде и Сократе и Фокионе, а што је још чудније у сиротињи се родио и целога свог живота сиротовао је и сам божанствени старешина наше вере.“ С

⁵³ Занимљиво је, да ми је после шездесет година, један од најугледнијих савремених политичких иконома покојни *Лавлеј*, с којим сам био у преписци, писао једном, да „су најсрећније државе на свету земљорадничке, и да зато ми у Србији треба да баталимо све покушаје у индустрији, у којој никада нећемо моћи конкурисати с великим индустријским државама, у којима су народи сумњиве среће, него да концентришемо сву нашу пажњу на унапређење земљорадње.“

⁵⁴ I. с. III, стр. 53.

тога је Корај и посветио Ксенофонтото и Платоново доло „омладини слободних Јелина“, завршујући посвету са „*ὄνυχ οἶόν τε γε ἀνευ δικαιοσύνης ἀγαθὸν πολίτην γενέσθαι*“. У ова два дела налази се цела морална и политичка наука Сократова. „Издао сам – вели Кораис – оба дела уједно, да бих их одомаћио у нашим школама, да се предају омладини, која треба да очува тако скупо стечену слободу.“

Ликургова беседа противу издајника отаџбине Леократа, то је, вели Теријан – пламена бујица искреног родољубља из срца онога Атинског беседника и политичара Ликурга, који је државне приходе Атињана од 600 талената подигао на 1200, који је спремио три стотине лађа, а опет је умео нагомилати у државној благајници на Акрополу веће благо него што га је негда скупио Перикл. Још један од вођа Реформације, Меланхтом светује Немце, да проучавају ову беседу Ликургову, те да из ње науче дужности према отаџбини, према земаљским законима, према својим родитељима. „Моја намера – вели Корај – с овим издањем она је иста, коју је имао и Пингер са својим издањем за школе. Он је хтео својим издањем да улије у душу модерних Немаца осећања истине и лепога и да у њима распали родољубље. Па кад је он ту потребу осећао за Немце, да колико је нама данас потребнија та књига, усред свете борбе Јеладине за слободу, колико та осећања треба улити у душу наше омладине, од које очекујемо, да уреди и спасе резултате, те џиновске борбе.“ У приступу к овом издању Корај говори опет о начелима, на којима треба да се оснује нова грчка држава, па и ако понавља, да, се треба угледати на северо-америчку државу, опет налази да Грчка не треба да буде савез засебних државица. „Таква подела била је тамо потребна због огромног пространства њихове земље. Грчка је сувише мала, да се дели на многе автономне државе а да не метне на коцку своју слободу. Један од првих узрока, што наши стари нису могли да очувају своју слободу баш је у томе, што су састављали многе засебне и аутономне димократије. Други је узрок, што су сви грађани без разлике учествовали у решавању јавних послова, уместо да за то бирају овоје представнике. Атињани мишљаху, да ће очувати слободу својим општенародним саборисањем, па је баш због тога изгубише. Пре него што их Македонци покорише, Атињани беху већ неосетно постали робље својих димагога. Ваља нам се дакле угледати на Американце у свему, осем поделе државе на много самосталних државица, које је у њих основано великим пространством земље.“ –

„Устав данашње Краљевине Грчке – вели Теријан⁵⁵ – обухватио је већину онога, што је Кораис препоручивао за време борбе за ослобођење. У многоне је тај устав слободоумнији него што је и сам Корај желео. Истина није му се испунила жеља, да Грчка остане без краља, али свако мора признати да данашње грчко краљевство више личи на неограничену димократију него на монархију.“

Поред свезака јелинске вивлиотике издао је Корај у времену од 1821 године још пет свезака „узредних“ тако, да је књижница с продромом имала 17, а узредна дела 9 свезака. Године 1822 наштампан је Онисандров „Стратигик“, 1824 Плутархова „Полиџика“,⁵⁶ 1826 *Εἰκῆσις τοῦ Κεραίρου* с „пинаксом“ Кевитовим, 1827 две свеске *расџрава*, што их је Аријан прибележио.

⁵⁵ I. с. III, стр. 61.

⁵⁶ Из Кораисовог приступа к овој књизи *Вукашин Рагишић* је извео: Адаманта Корал новыма Еллинама наука о театру (изъ діалога предъ књигомъ *Πλοῦτάρχου τὰ πολιτικά*), Голубица, IV, 62.

Онисандра је Кораис посветио грчким борцима за слободу, и ако слобода по Кораису, „има само једно оружје, а то је презирање смрти“, а на крају додао је ратничку имну Тиртејеву, да се пева на бојишту и у школама. У Плутарховим „Политика“ има пет расправа Херонејског философа: а) о томе, да владооци треба да се саветују с философима; б) необразованоме кнезу; в) како треба да старији воде политику; г) политичке поруке; д) о монархији, димократији и олигархији. Тадашње стање Јеладе беше побуда за ово родољубиво Корајево издање, као и за оно Аристотелових „Политика“. Нарочито се надао користи од Плутархових поука, јер и његовим сувременицима беху пуна уста Маратонске и Платејске победе, али ни они нису никад размишљали о узроцима, зашто ту тако сјајно задобивену слободу најпре спуташе сами сународници а доцније Римљани. „Што нарочито доприноси одржању и чувању слободе, то је просвета народна, то је добро васпитање омладине, јер само просвета може да покаже, колико вреди слобода, да усади љубав према слободи у сва срца и душе, и онда је та љубав најбољи чувар слободе. Такво образовање почиње у родитељској кући, а довршује се у јавним школама.“ Кораис се и овде труди, да одушеви своје сувременике за просвету и правду, које препоручују и философија и религија, и налази, да му и за то највише могу помоћи списи старих грчких писаца, као што је ово пет расправа Плутархових. Грцима сада највише треба *науке о слободи*. Права слобода то је оно, што је изрекао Марко Аврелије: „Ниједан човек нека не постане ни тиранин ни роб.“ И овај приступ Кораисов права је ризница корисних савета његовим сувременицима. Само неколико реченица као пример: „Најсуштаственија одлика слободног грађанина то је, да му и душа исправљена иде као и тело. А душа се може само тако исправљена држати ако се ослања на истину, која је закон.“ – „Добар грађанин, по Сократу, више поштује отаџбину, него своје родитеље, више мрзи издајника отаџбине него оцеубицу.“ – „Добар грађанин прима се владе, када то отаџбина од њега захте, не из властољубља или да би се обогатио, него то чини по заповести отаџбине, да спречи да се властољупци и среброљупци не дочепају земаљске управе, те да се њоме користе на штету државе. Оно је, вели Платон, најбоља држава, у којој се грађани не отимају за власт већ беже од ње.“ – „Частољубље је лепа ствар у великим душама, али у ситничарским дотерује честољубље до пијанства, постаје манија за частима и богатством, која диже једну варош противу друге, грађанина против грађанина, брата противу брата.“ – „Димократија је држава лудâ (*τὸν μωροῦν*): олигархија је држава зликоваца. Бог, који је спасао Јеладу од тиранина, нека би је опасао и од ова два велика зла и нека би их упутио средњим путем.“ –

И не само у приступу и у дијалогу, него и у примедбама на Плутархов текст не пропушта Кораис ни једну прилику, да посаветује своје земљаке.

За морално васпитање васкрслога народа сматрао је Кораис врло корисно да изда Епиктитово „*Ἐπιχαιρίδιον*“ и остале његове расправе у којима је цело јеванђеље „новије“ стојичке философије. Епиктит не хвали врлину само речима као Сенека, он је у врлину заљубљен, он је обожава. Његово лично морално јунаштво стоји на висини његових догмата, који су начела фанатичког анахорита, који неће да знају ни за какво нежније осећање, ни за симпатију ни за милосрђе. Његова философија тера до аскитисма. За ово дело Епиктитово рекао је John Lubbock (*The Pleasures of Life*, 1886) да је једна од најплеменитијих књига целокупне светске књижевности (*one of the noblest books in the whole of literature*). Кораис истина

осуђује све што је претерано у стојичкој философији, али опет се дивио њеној плодној моралној снази. И зато он ово дело штампа у тренутку, када је имао разлога бојати се, да раздор и отимање о власт нових грчких димагога (1826) не поврате Јелладу по ново у ропство.

Осма и девета (последња) свеска „узгредних дела“ садржи расправе Епиктитове, које је написао најдражи ученик Епиктитов Флавије Аријан Никомиђанин, философ и историк, који је био старешина најпре у Кападокији за тим у Атинама. Ове расправе зове Кораис „књигом слободе“, јер се из ње може научити сваки, да се само истинском просветом долази до истинске слободе („*μόνους τοὺς παιδευθέντας ἐλευθέρους εἶναι*“), да је срећа само награда врлине, да се до врлине не може доћи на пречац него дугим радом и постепеним савлађивањем својих страсти. Што је Епиктитовом „Енхеридију“ само у изводу, то је у овим расправама опширно разложено. –

У дијалозима пред овим расправама Кораис говори о ондашњим дневним питањима Јеладе с истом ревношћу и одушевљењем, као и дотле. Тадашњег „управника“ Грчке *Јована Καποδιστρῆ* зове новим Тимолеонтом. „Каподистрија је, вели, отишао у Јелладу, да уништи димагогију и да спасе њену независност, и зато заслужује опште поверење.“ Само се боји, да нови Тимoleon не падне у шаке „покварених Фанариота“.

Каподистрија, чим је прочитао шта Кораис о њему мисли, пише му 2 дек. 1827, из Анконе, дакле још са свога пута у Грчку, дугачко писмо, у коме обећава, да ће се свима силама трудити да заслужи име новог Тимолеонта. „Благо отаџбини, – вели Кораис – ако уради што обећава у своме писму, благо њему ако у срећи отаџбине потражи и своју срећу.“ Одговарајући Каподистрији 5 јан. 1828 на његово писмо из Анконе Кораис вели: „Наш је живот тако пун сметња, да нам једва толико остаје у власти, да сваки лојално извршимо своју мисију, велику или малу, коју нам је Промисао одредила. Теби Промисао поверава срећу читавога једног народа. То је каријера, која пада у део појединим људима једанпут у 500 или 1000 година. Знаш из старе историје, како је ту каријеру извршио Тимoleon, а из нове историје знаш како ју је извршио Наполеон, и ако је овај несрећни великан, али не и велики човек, имао више средстава на расположењу, да је сјајно доврши, само му је недостајала света љубав за опште добро, која је одушевљавала племениту душу Тимoleonтову. Sapienti sat. Опрости и ово мало старцу, који ни у младости никада и никоме није ласкао.“

Али многобројни непријатељи „управљача Грчке“ (*τοῦ Κυβερνήτου*) у Егини и у Идри брзо су успели да оцрне овога пред обожаваоцем слободе и једнакости Кораисом, који 1830 пише расправу против Каподистрије под насловом: „Шта треба ослобођена од Турака Јеллада да уради у садашњим околностима, па да је не заробе хришћански Турци. Разговор двојице Грка од г. Пантазида“. Као право чедо револуције, Кораис у тој расправи војује противу свију царева, краљева и осталих „олигархичких антихриста“ противу тако зване „свете алијанције“, противу Метерниха, Мајтланда, Кастарига, противу Велингтона. Он се, вели, много надао од поштења садашњег управника Грчке, али... „Каподистрија је поштен човек, али је окружен пузавцима и ласкавцима, који су успели, да опију и самога великог Наполеона и да га заслепе као лукави Одисевс страшнога Киклопа. Управничково поштење показало се нарочито у руковању с народним новцима, али, зар нам искуство није показало, да презирање новца није увек и презирање деспотије? Зар је мало било ненаситих властољубаца, који нису марили за паре? „*Χεῖρες μὲν ἀργαί, φροῦν δ' ἔχει μίαισμα τι*“ а од свију мијасама

најопаснија је мијасма деспотије.“ И онда понавља Кораис све, што су Каподистријини непријатељи износили противу овога. Између тих гравамина као даје Кораиса највише заболело, што је Каподистрија забранио, да се по школама предају Платонски дијалози... Цело се завршује тиме: да Грчка треба да се обрати Француској за заштиту и за способне људе, који би уредили државу.

Други дијалог писао је Кораис у половини октобра 1831, на неколико дана пре, него што је чуо, да је Каподистрија убијен. И ако у предговору осуђује извршено злочинство, као злочин у опште опет он с претераном оштрином осуђује администрацију убијеног управљача народног.

„Неправедно дрзнуто убиство извршено над управником народа само је овога ослободило од много теже и страшније казне, коју би врло брзо досудила Јелада ономе, што је погазио њене законе, тј. од прогонства из Јеладе. Убица управников двоструко је оштетио Јеладу, не само што јој је отео из руку једнога кривца, коме је само Она имала право да суди, него је дао прилике, да његови пријатељи жале за њим као за јединим човеком, који је могао да спасе Јеладу. И ако је влада управникова била одиста тиранска, његов убица не може се сматрати као убица тиранина већ као прост убица, јер је извршио убиство само да се освети за неправде, које је тиранин учинио њему и његовој породици. Убиство је дакле прост злочин, али прави и први узрок за ово убиство то је „света алијанција“, која је послала Каподистрију да подчини Грчку Русији. Великога самодршца деспотски слуга, Каподистрија је покушао, да постане самодржац Јеладе. Погазивши устав он је хтео да у својој личности сконцентрише све три државне власти и законодавну и извршну и судску; усудио се, да уништи и најмоћније оружје слободе, штампу. Деморалисао је народ, богатећи поједине грађане о државном трошку, плаћао је опадаче, шпијуне и потказиваче. Казна за то не беше убиство, већ срамно прогнанство из земље. Од те казне неправедно га је ослободио убица. Панигирици тиранови тврде, да је он уништио бесне партије, завео мир и поредак у земљи, да је спасао народ од зулума коџабаша. То је истина, али такав мир и ред подсећа на тишину гробља.“ Кораис се сам себи чуди, како је могао да очекује Тимолеонска дела од човека који се родио у млетачкој⁵⁷ олигархији а васпитао на деспотском двору. Сад не зна, шта је горе, да ли „јонска шуга“ или „фанариотска лепра“. Каподистрија је по њему „гробар јелинске државе“ и сада јој се може десити највеће зло, да – постане краљевина.

Кораис је спремао да изда и трећи разговор „али пошто... одлучише, да нам пошљу осамнаестогодишњег краљића – престаје сваки разговор. Ту већ ни богови не могу помоћи.“

О Мавромихалима, убицама Каподистријиним, овако пише Кораис Кондоставлу 15 јуна 1832: „Ако су Мавромихали убили тиранина, да се освете за неправде, које је њима лично учинио, не могу да их хвалим, али не смем ни да их осудим. Такве се освете оплакују, али се не осуђују. Ако су убили тиранина из љубави према отаџбини, учинили су нешто не само бескорисно, него и безумно. Проучи стару и нову историју, проучи што се данас догађа, па ћеш се уверити. Од свију убилаца тиранских у старој историји, само је један једини био одушевљен истинским родољубљем, то је Брут. Па шта је постигао Брут? Убио је Цезара, који је одиста био тиранин, али је био великодушан и храбар човек, који је био учинио да престану

⁵⁷ Онда су Јонска Острва била још под млетачком владом.

све неправде крволока, који су били пре њега, и предао је отаџбину лицемеру Августу, подмукломе Тиберију и осталим људождерским тиранима, који су и отаџбину и слободу дотерали дотле да их није могла више спасти ни врлина Марка Аврелија. Из новије историје узми убице Стуратове и Луја XVI. Не, не, пријатељу – убице тирана нису никада никакво добро створиле.“ Данас, кад сваки образован Грк с дубоким поштовањем помиње име првог управника нове грчке државе, кад су и домаћи и страни историци, Спиридон Трикуп, Менделсон Бартолди, Финлеј, Гервинус и толики други, који су научничком објективношћу проучили историју постанка нове грчке државе и необоривим доказима утврдили неограничено родољубље, високу државничку способност, примерно пожртвовање за отаџбину и велике заслуге грофа Јована Каподистрије за државни препорођај Грчке, данас је врло тужно читати, како је Кораис пустио Каподистријине клеветнике да злоупотребе његову старачку лаковерност, и да га наведу на писање и пггапање овако неправедних оцена о једном од најбољих и најзаслужнијих савременика и сународника његових, – али мучна је и тешка ствар старост, или као што Еврипид вели: „ништа није горе у људском животу од старости.“ – – –

Последња дела Кораисова била његова „неуређена“ „*τὰ ἄτακτα*“ тј. отпаци из његове вивлиотике, која он издаје само зато што пажљив човек може и на сметлишту да нађе по које зрно бисера. И одиста у те четири свеске „неуређених“ имају: два спева Птохопродромова с читавом расправом Кораисовом о стању грчкога језика у време Мануила Комнина; – има његов „покушај“ лингвистичке грађе, да се не би то сматрало као потпун речник грчкога језика; има његова грађа за археологију острва Хиоса, „покушај“ за нов превод Новог Завета, разговор о светом видељу Јерусалимском.

У последњој својој књизи „*Ἱερατικὸς Συνέδημος*“ Кораис се труди да грчким свештеницима покаже сву узвишеност њиховог задатка у лечењу народа од моралних недуга у које беше запао дугим робовањем, и начин, како треба да раде.

25 марта 1833 издахнуо је Адамантиос Кораис, завршио је свој живот који је целокупан посветио једино просвети и препорођају грчкога народа. Последња реч беше му *οἰταџбина*... Умирући Кораис је укочено гледао Димостенову слику на зиду, и последњим остатком своје снаге узвикнуо је: „*Оно је био човек!*“ Није беседнички дар Димостенов коме се Кораис диви у последњем тренутку свога живота, него оно величанствено родољубље политичара Димостена, који се својим пламеним беседама труди да спасе слободу и независност Јелина од пропасти у коју су савремени му Атињани као слепи јурили.

Пошто смо тако разгледали живот и дела Кораисова да се вратимо делима *Доситијејевим*, да покушамо скупити у једну целину стручне оцене његовога рада.

Сви научници који су до сада писали о Доситеју, слажу се у томе, да је он покретач *народној љавца* у нашој књижевности, да је он у своме просветном и васпитном раду покретач *кришике* и *реформе*, дакле оно исто што је и Кораис био у грчком народу. Главна идеја која је Доситеја одвојила од породице, била је црква. И главна идеја која му је дала перо у руке, била је *реформација цркве*. Доситеј је тежио да одвоји суштину хришћанске вере од свега што се уз њу прилепило историјским развитком. Доситеј учи мудрост Божју из природе.

Он устаје против апсолутизма у цркви, скида маску свима његовим заблудама, и у томе долази на главну идеју која је водила и Русоа. Доситеј хоће слободну философију, слободну науку, он тражи и у вери само оно што је могућно, природно, разумно, удесно и корисно, правдајући корисност самим јеванђељем које му је главно оружје за борбу. У *полиитичкој реформи* Доситеј није толико одмакао као у питању о вери и језику, он је монархиста, он је лојалан поданик свога цара, од кога се донекле надао избављењу целог Истока, јер „и различни народи под једним просвештеним и законитим царем, једно су општество и фамилија, којима је отац, судија и ахипастир: цар“, али његово монархично осећање није ни мало легитимистично, оно не смета Доситеју да констатује како народи са здравим разумом постављају себи владаоце по својој вољи, јер „незнање и глупост могу за неко доба на високи престоли седити и круне златне на главама носити“, али време, „њиве ће престоле с њима заједно у прах обратити“. Речено је у једној монографији о Доситеју да он није много помишљао на српску народну државу. Ми смо напред видели колико је то неосновано, јер Доситеј не само што у свом срцу и души увек спаја све Србе без разлике вере, што жуди да уједини и српски и хрватски народ, него чим је букнуо народни устанак у Србији, он напушта свој мирни и безбрижан живот, он иде у Србију да *осишварује* оно што је целога живота само проповедао и писао, он жртвује и рест свога живота и свог имања да ради на препорођају српске народне државе, просветом и образовањем омладине народне. Као *идегаіоі* Доситеј је благ и љубаван; он иште да учитељ претходи примером, пресудно устаје противу запуштања разума, противу лажи и у самој шали, противу ласкања, јер он се онако исто храбро бори под „барјаком истине“ као и Кораис. Доситеј још онда тражи школе не само за мушкарце, него и за женскиње, на велико чудо својих сувременика. Опште начело које је Доситеј провео кроз све своје списе, било је начело *љубави*. Бог је сама љубав и врлина, дакле и ми треба да га славимо само љубављу и врлином. То је суштина његовога погледа на свет. Али поред свега тога проповедничког хришћанског морала, основаног на девизи коју Доситеј исказује „жели и твори другима оно што си рад да и теби други желе и творе“ он уступа махом и личности потпуно право, он води рачуна од природе човечје и њених вечитих закона. У моралној философији Доситеј стоји *над* Кантом и његовим „категоричким императивом“ оним спољашњим идеалним законом, коме је сваки човек требао да жртвује све своје личне побуде и жеље. Доситеј у својој „Итици“ вели да човечјој природи није могућно да потпуно победи и истреби своје страсти, али јој је могућно да разумно њима влада. Доситеј има у себи и праве жудње за чистом апстрактном науком, али цео његов научнички рад само је практичан. И ако му је наука „небесна“ опет су за њ све науке „средство“ „за највећи циљ који се живот зове“. Он неће да зна за науку која је сама себи циљ, јер он вели „у обстојателствима, у којима се у садашње време наоде они, које ја желим да ми читатељи буду, ово је доста“, а „и после нас ће се рађати људи с леђима, па нека и они понесу“.

Један од последника Доситејевих како у струци, философији, тако и у Министарству Народне Просвете, покојни акадимик Кујунџић, овако карактерише Доситеја: „Он по своме духу спада у хуманисте XVIII века. Његова љубавна природа и борба противу празновере приљубила га је француском сродном духу прошлога века тако, да од Доситеја постаје у Срба оно што је био Волтер у Француској, само с мало више природног осећања но што у Волтера беше. То осећање, и главни правац Доситејевог рада, који је највиши свој задатак у васпитању

гледао, приближује га с друге стране Русо-у. Али је Доситеј при свем осећању свом приљубљивао се свуда, док се Русо напротив ода свуда свађом растао. Савез овога двога учинио је те је утицај Доситејев на народ постао онако велики. Јер, кад га поредимо с Волтером и Русоом, ми тиме само хоћемо да означимо карактер његовога рада, а не дотичемо се самониклога испитивања и системног развитка, које чини светску славу оне двојице писаца.“

С овом оценом не слаже се један од наших најмлађих философа, (Др. Шевић), који налази да је Доситеј прве почетке свога рационализма добио у Јеротејевој школи у Смирни а врхунац свога образовања у Немачкој од немачких просветника из периода после Волфа. Он налази да о каквом утицају француских писаца не може бити ни речи. Доситеј је истина преводио по гдешто с француског, он чак и полемише са de la Mettrie-јем и Русоом, али се из полемике не види да се он дубље бавио тим писцима. Више се на Доситеју опажа инглески утицај. Он је издао инглеске пословице, он често цитира инглеске писце (Addison, Pope, Swift). У Доситејевим „Советима здравога разума“ имају драгоцене расправе морално-философске садржине, у којима се најбоље огледају утисци „просветнога“ доба. Својим „Баснама“ Доситеј је управо *сйворио чийшлалчку љублику*, као што је Суботић још 1850 констатовао. У приступу к Баснама Доситеј се позива и на Лафонтена и на Лесинга, и говори о великој важности басана. Он на њима нарочито хвали њихову велику приступачност, тј. разумљивост за све слојеве друштва и тврди да се у њима налази цела морална философија и све високе политичке поуке и упуства. У форми приближује се Лесингу, који је тражио највећу краткоћу и прецизност. Доситеј поглавито пази на дидактичну страну, за то у п-баснама не зна шта је доста. Ту се Доситеј опширно бори за сва своја начела, за враћање на праву Христову науку, за толеранцију, за народност, за ширење културе и морала у народу. – У „*собранију разних нравоучишлних вешшјеј*“ налазе се разне Доситејеве расправе из практичне философије и његови преводи из белетристике разних језика, алегоричне приче с Истока, две приповетке Мармонтела, и једна комедија Лесингова. – У својој „*Ешшци или моралној философији*“ Доситеј избегава више или мање чисто теоријска питања; њему није главно да изведе консеквентно сва Локова начела, он се радије зауставља на примерима из живота српскога народа, из свога искуства и из опште историје. Да ли се идеје рађају с човеком, да ли су урођене или не, то Доситеја не зауставља толико колико нпр. питање како ваља садити кромпир. И на практичном пољу, он бира што је најпрактичније. С тога у Доситеју не треба ни тражити никакав консеквентно изведен философски систем, никакву апстрактну „философску спекулацију“. Што је у њему дивно то је да је он, први у српском народу, схватио шта је онда била најпреча народна потреба, што је цео свој живот посветио подмиривању те најпрече потребе народне. Зато он обилази строго теоријска питања, зато је његов рад онако многостран, отуда и његов начин писања за свакога разумљив. Док су се немачки „просветници“ губили у свезнању, дотле је српски просветник идентификовао себе са својим народом. Од немачких просветника утицали су на Доситеја у првој линији: Лесинг, Еберхард, Фридрих Велики, Сулцер и Цоликофер, за тим долази утицај Инглеца Addison, Италијана Соаве и Gozzi. Али се Доситеј није нигде слепо придржавао својих угледа, све је он примењивао на живот н одношаје српскога народа. Изрека Фридриха Великог: „Оставимо небесима сувише сублимне науке па радимо на томе да на овој земљи искоренимо злочинство“ и Адисонове речи: „Велики и једини циљ философских

спекулација у томе је да прогна злочин и незнање“, те две изреке беху две звезде водиље Доситејево, које није никада губио из вида.

Ми не можемо овде улазити у философску анализу Доситејевог погледа на свет и на људе, нити у полемику нашега младога философа Др. Шевића с Кујунџићем да ли је Доситеј у моралној философији одиста над Кантом или није, за нас је довољно да констатујемо благословене резултате Доситејевога рада за стварање нове народне српске књижевности, за стварање читалачке публике, за просвету читавога једног народа, јер и он признаје да се учени философи и просветници, у којих се Доситеј учио, уз пркос својим консеквентно изведеним философским системама и беспрекорној теорији, не могу похвалити успесима какве је наш Доситеј постигао, као просветни реформатор српскога народа, јер је он сам учинио толико, колико читаве генерације вредних просветних радника и у разна времена једва могу да ураде.

Али када смо навели мишљење само двојице наших стручњака о Доситеју, да видимо шта веле грчки и страни стручњаци о Кораису.

Г. Теријанос, који је својом монографијом о Кораису подигао му лепши споменик од свију мраморних споменика, што му их је подигла захвалност грчкога народа, овако говори о Кораису:

„Оно што је Сократ био за старе философе, то је Кораис постао за новије и савремене учитеље. Пред очима старих философа беше небо, пред Кораисовим очима беше човек. Они беху јестаственици у опште, Кораис је антрополог. С нектарских усана Кораисових потекла је први пут слатка грчка реч, која је загрејала и очарала сва грчка срца, која је подигла малаксалу душу народну. Први је Кораис проговорио о слободи јелинској и то језиком, који нити беше више варварска мешавина грчког с туђим језицима, нити неразумљиви јелински стари језик. Он је први спојио јелинску писменост с јелинском слободом, и тако грчки језик, најглавнији орган народнога живота, пречишћен Кораисом, постаде најсилнија полуга за народни препорођај. Својим истинским слободњачким и достојанственим карактером, својим истински родољубивим саветима усадио је Кораис у грчке душе љубав према отаџбини, и то ону љубав, која рађа племенита осећања и велика дела, која учи да је дужност свачија жртвовати се за отаџбину. Просвета, како је разумеваше Кораис, беше армонично развиће ума и срца, а то беше најпотребније грчкоме народу па да заузме своје место међу образованим народима. Што здравија просвета, то већа љубав према слободи. Али први услов за аутономију народну, беше његова писменост. За ову опет беше потребно реформисати целу методу учења, створити књижевни језик. Све је то урадио Кораис, који у грчком народу заузима онај исти положај који је у Француза имао Монтењ, у Инглеза Васон, у Немаца Лесинг.“

Све ово што Теријанос каже за Кораиса, може се, као што смо видели, с пуним правом рећи и за Доситеја.

Али не говори овако о Кораису само грчки писац. Маса француских, немачких, инглеских, швајцарских научника, нарочито они који су се бавили новијом грчком историјом, сви с највећом хвалом преузносе оно што је Кораис урадио за препорођај Јеладе и њене књижевности.

„Први је Кораис – вели проф. философије Христијан Брандис – истакао и свима омилио идеју: да политичком препорођају Јелина треба да претходи њихов умни и душевни

препорођај. Први је он устао противу таштине светских и црквених старешина народних, први је он посветио цео свој живот да упозна своје ропством унижене сународнике са светлим предањима јелинске старине. Својим драгоценим списима васкрсао је Кораис и језик и књижевност јелинску. Најватренијим родољубљем задахнути приступи његови и његова безбројна писма, пре и после грчког устанка, имала су тако силан утицај на свегрчке умове, као да је Кораис целог свога живота лично био у средини Јелина, као да се с њима заједно борио, речју и делом. Кораисова је заслуга што се у грчкој народној свести утврдило велико и плодно начело, да се само просветом долази до праве слободе.“ –

„Кораис – вели Гервинус – постао је пророштво сувремених Грка. Од онога тренутка када је у друштву за проучавање људи прочитао своју расправу о Јелади, којом је покушао да привуче пажњу Европе на препорођај своје отаџбине, па до грчког устанка, када је издао Аристотелова „Политика“, никада није престао Кораис да препоручује својим земљацима љубав према општем добру, поштовање закона, слогу и издржљивост, пишући увек као најбољи политичар, као истински родољуб и философ.“

И други славни немачки књижевници, Маурер, Менделсон Бартолди, Херцберг и други, једногласно тврде да је Кораис творац и неимар душевне спреме за политички препорођај грчкога народа. Чак и инглески научник Финлеј, који није врло издашан у хвалама, овако говори о Кораису:

„Он је био велики реформатор грчкога просветног система, законодавац новог грчког језика, превасходни апостол религиозног напретка и грчке слободе. Био је силан борац против оне ортодоксије, која је хтела да подчини Јеладу Русији (?) и противу фанариотског ропског духа, који је одржавао турску деспотију. Обдарен многим личним врлинама, које су давале ауторитета свакој његовој поуци, он је био равнодушан према сваком богатству, поштен, слободнога духа и мишљења, био је искрен родољуб, дубок научник и критичар. Цео је живот провео на раду за морално и политичко унапређење Грка. У тешкој али корисној борби методично је преобразио грчки књижевни језик, и улио у душу Грка начела слободе и чисте моралности.“

Али као год што читајући ове оцене и хвале Кораису, на сваком кораку налазимо, да би се то исто могло рећи и о Доситеју, тако исто и све оно што Шафарик вели у својој немачкој историји српске писмености, о нашем реформатору српске књижевности и просвете, може се рећи и за Кораиса, толико је сличан живот и рад ове двојице философа из XVIII века.

„У душевно-моралном погледу – вели Шафарик – Доситеј је један од најплеменитијих људи који су се икада родили у српскоме народу. Он је скроз проникнут искреним поштовањем према височанству људскога задатка, а одушевљен јуначком љубављу према истини. Од истине не могу да га отргну ни страшни резултати безобзирнога научног испитивања, ни спољне опасности, ни примамљивања и искушења. Он увек остаје веран истини.“

„Оплеменивши најпре сам себе душевно и морално, Доситеј јури далеко напред, он је одушевљен неугасном жудњом, да ослободи свој народ из окова суровости и незнања, у које га беху бациле разне несреће и лукавство једне касте, која се бринула само за своја права. Борећи се целог живота, непоколебљивом истрајношћу, против једне партије, која је хтела да овековечи систематисан ирационализам, Доситеј је имао пред очима само главни циљ свога живота: *просвети* свога народа. Доситеј је у српској књижевности, а у своме роду,

јединствена појава. Ако су му до сада због његових многих путовања дали име српскога Анахарсиса, Доситеј са своје практичне и плодне философије живота, с већим правом заслужује почасно име *српскога Сократа*. Сва његова дела, и велика и мала, дишу најчистијом философијом живота. Од природе врло даровит, а судбином својом подигнут на висок ступањ моралне зрелости, Доситеј је својим оштрим погледом обухватио све душевне потребе свога народа, који у моралној запуштености и умноме мраку беше дубоко пао; зато је цео свој живот посветио узвишеном задатку, да у својих сународника пробуди жудњу за науком, просветом и образовањем. Он је не само својим књижевним радовима трудио се да стигне своју узвишену мету, него је претходио и примером у своме животу, својом живом речју, својим опхођењем. Последице његовога рада, просто су недогледне. У пркос упорној противничкој струји, Обрадовићев дух оплодио је срца хиљадама Срба, васкрсао их је у нов душеван живот, и његова неизгладива успомена живеће до века у потомцима његовим. За све што вреди у народу, Доситејево је име светиња. – Сва његова дела носе на себи печат духа његова: свагда и свуда је оригиналан, морално чист, благ, пун љубави и топлине, јасан и лако разумљив, практичан, свуда и свагда он ради на облагорођењу људске природе, свуда отворен и одсудан противник и непријатељ свакога и најскривенијег притворства, егоизма, лукавства, глупости и суровости. То су основне црте његовога величанственога карактера. Чак и у његовом стилу огледа се живо и јасно његова лепа душа. Он је први почео да пише простим и чистим народним језиком, и што је још важније, он је то учинио с трајним успехом који ће се увек осећати; пишући народним језиком, он није одбацивао оне словенске речи, које су из црквено-словенског прешле у народни језик, и које је овај органски усвојио, као што се није либио ни страних речи и облика из нових европских језика, који су у српскоме стекли право грађанства. Бадава су се трудиле неке цепидлаке, које су афектовале да имају критичког укуса, да омаловаже Доситејев стил, пребацујући му да није довољно чист и да нема форме. Још нико од Срба није премашао Доситејев стил у живахности, солидности, оригиналности и топлини. Најлепши споменик, који захвални народ може подићи овом свом великом учитељу, било би једно критично, потпуно и тачно издање свију Доситејевих дела!“

Овако је о Доситеју писао још Павле Шафарик.

Ми смо срећни што можемо констатовати да је вредна Српска Књижевна Задруга већ приступила подизању тога најлепшег споменика народне захвалности српском просветитељу Доситеју Обрадовићу.